

МОНГОЛ УЛС

МЯНГАНЫ ХӨГЖЛИЙН ЗОРИЛТУУДЫН ХЭРЭГЖИЛТ

ҮНДЭСНИЙ ХОЁР ДАХЬ ИЛТГЭЛ

Улаанбаатар
2007

МОНГОЛ УЛС

МЯНГАНЫ ХӨГЖЛИЙН
ЗОРИЛТУУДЫН
ХЭРЭГЖИЛТ

ҮНДЭСНИЙ ХОЁР ДАХЬ ИЛТГЭЛ

Улаанбаатар
2007

DDC
361.61
M - 692

Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилт
Үндэсний 2 дахь илтгэл

2007 он

Үндэсний 2 дахь илтгэлийг монгол, англи хэлээр хэвлэсэн болно. Мөн Үндэсний илтгэлд ашиглагдсан статистикийн дэлгэрэнгүй мэдээлэл, тэдгээрийг тооцох аргачлал, эх үүсвэр, нэр томъёоны тодорхойлолт, тайлбарыг агуулсан Лавлагаа номыг бэлтгэн гаргав.

Харилцах хаяг:
Сангийн яам
Засгийн газрын II байр
Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын гудамж – 5/1
Улаанбаатар 210646
Монгол Улс

Веб: <http://www.mof.pmis.gov.mn/>
И-майл: pmms-prg@mbox.mn
Утас/Факс: (976)-51-260973

“Фотомон” агентлаг, НҮБ-ын ХАС-ын фондоос зургийг авч оруулав.

“Ядуурал, МХЗ-уудын мониторинг, үнэлгээний тогтолцоог дэмжих НҮБХХ-ийн туршилтын төсөл”-ийн дэмжлэгтэйгээр “ADMON” ХХК-ний хэвлэх үйлдвэрт хэвлэв.

ISBN 99929 - 0 - 386 - 4

МХЗ-уудын хэрэгжилтийн Үндэсний 2 дахь илтгэлийг бэлтгэхэд оролцогчид:

Хянан тохиолдуулсан:

Г.Чулуунбаатар, ШУА-ийн Философи, социологийн хүрээлэнгийн захирал, Доктор, проф
Ж.Жаргалсайхан, Сангийн яамны ЭЗНБГ-ын дарга

Англи хэлэнд хөрвүүлсэн:

Д.Сүхгэрэл, Хөгжлийн туслалцааны чөлөөт зөвлөх, Олон улсын харилцааны магистр

Үндэсний зөвлөх:

С.Отгонбаяр, Ядуурал, МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог дэмжих төслийн зөвлөх, Эдийн засгийн ухааны доктор
Д.Оюун, Мониторингийн төв (ТББ)-ийн тэргүүн

- Судлаачид:**
- Б.Энхцэцэг, МУИС-ийн ЭЗС-ийн ХАССТ-ийн багш, Эдийн засгийн ухааны доктор
(Зорилго 1, Зорилт 1, 3, 4)
 - Д.Ганзориг, НЭМХ, Хоол судлалын төвийн ЭША
(Зорилго 1, Зорилт 2)
 - Д.Мөнхжаргал, АХБ-ны Боловсролын бодлого, төлөвлөлт хариуцсан зөвлөх,
Сурган хүмүүжүүлэх ухааны доктор
(Зорилго 2)
 - Т.Амгалан, Зохистой хөгжлийн жендер төв (ТББ)-ийн захирал, Эдийн засгийн магистр
(Зорилго 3)
 - С.Дуламсүрэн, ЭМХҮТ-ийн дэд захирал, Анагаах ухааны доктор
(Зорилго 4-6)
 - Ц.Адъяасүрэн, Эко-Ази Дээд сургуулийн захирал, Доктор, проф
(Зорилго 7)
 - Ц.Ёндон, Зөвлөх
(Зорилго 8)
 - Г.Чулуунбаатар, ШУА-ийн Философи, социологийн хүрээлэнгийн захирал, Доктор, проф
(Зорилго 9)

Статистик тоо, мэдээлэл:

С.Оюун-Эрдэнэ, ҮСГ-ын ХАНСХ-ийн мэргэжилтэн

Зохицуулагчид:

Ж.Жаргалсайхан, Сангийн яамны ЭЗНБГ-ын дарга
О.Энх-Ариунаа, НҮБХХ-ийн Монгол дахь Суурин төлөөлөгчийн газрын ажилтан,
Олон улсын хөгжлийн удирдлага, Статистикийн ухааны магистр
Ц.Эрдэнэчимэг, Ядуурал, МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог дэмжих төслийн менежер, Хөгжлийн эдийн засгийн магистр

Илтгэлийг нэгтгэн боловсруулж, хэвлэлд бэлтгэсэн:

О.Идширэнжин, Сангийн яамны ЭЗНБГ-ын ахлах мэргэжилтэн, Санхүүгийн удирдлагын магистр
Ш.Мөнхцэрэн, Сангийн яамны ЭЗНБГ-ын мэргэжилтэн, Эдийн засгийн ухааны доктор

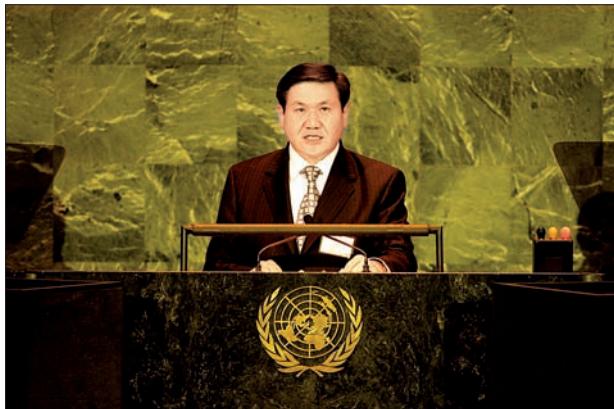
Судалгаанд оролцсон:

А.Солонго, МУИС-ийн ЭЗС-ийн ХАССТ-ийн захирал, Докторант
А.Зулгэрэл, НЗДТГ-ын Хотын хөгжлийн бодлогын хэлтсийн ахлах мэргэжилтэн

Дүрслэл, газрын зураглал: Б.Амарсайхан, Мониторингийн төв (ТББ)-ийн ажилтан

Хавтасны зураг: "Фотомон" агентлаг, НҮБ-ын ХАС

Өмнөх үг

Дэлхий дахини улс орнууд шинэ зуун, шинэ мянганы босгон дээр НҮБ-ын дээд хэмжээний уулзалтаар ирэх 15 жилийнхээ хөгжлийн зорилтуудаа хамтаар тодорхойлсон “Мянганы тунхаглал” хэмээх түүхэн баримт бичгийг баталсан билээ.

Энэхүү баримт бичигт тусгагдсан Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг дэлхийн улс орнууд хэлэлцэн тодорхойлж, түүнд хүрэхийг бүхий л талаар чармайж хамтран ажиллах нь нийтлэг агуулгаараа ядуу буурай, баян чинээлэг улс орны алин байлаа ч ард иргэд нь ядуурах, өлсөх, өвдөх, мэдээлэл, боловсролын үйлчилгээнээс хоцрох, эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдөх зэрэг хүндрэл, бэрхшээлээс ангижирч, санаа зовох зүйлгүй, амар тайван амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд буюу товчоор хэлбэл тодорхой улс орны болон дэлхийн иргэн-хүний хөгжлийг хангахад чиглэгдэж байгаа гэж хэлж болно. Үүнд улс орон бүрийн тэр засгийн байгууллага, түүний удирдлагуудын бодлого, үйл ажиллагаа, идэвх зүтгэл, хичээл чармайлтаас гадна тэдгээр улс орнуудыг нэг үзэл санаа, нэг зорилгын дор зангидан нэгтгэж буй НҮБ-ын гүйцэтгэх үүрэг асар их гэдэг нь ойлгомжтой.

Тэр ч утгаараа дэлхийн улс орнууд өөрийн орны хэмжээнд МХЗ-уудын хэрэгжилтийн явц байдал ямар байгаа талаар бодитой мэдээлэл, судалгаанд тулгуурлаж үнэлэлт, дүгнэлт өгсөн тайлан, илтгэлийг 2-3 жилийн хугацаатайгаар гаргаж НҮБ-ын Ерөнхий Ассемблейд танилцуулдаг ажил хэрэгч уламжлал нэгэнт тогтжээ. Монгол Улсын хувьд ч анхны Үндэсний илтгэлийг 2004

онд боловсруулснаас хойш өдгөө хоёр дахь Үндэсний илтгэлээ боловсруулж бэлэн болгоод байна. Энэ хугацаанд МХЗ-уудын хэрэгжилтийг хангахын тулд Монгол Улсын тэр бүхий л түвшинд онцгой анхаарч ажиллаж ирлээ. Үүний нэг тод жишээ нь монгол хүний боловсрол, эрүүл мэнд, амьдрах орчин, амьдралын чанарыг дээшлүүлэх, ардчилал, шударга ёсыг бэхжүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөө, жендерийн тэгш байдлыг хангах, ядуурлыг бууруулахад чиглэгдсэн 9 зорилт бүхий Монгол Улсын МХЗ-уудыг Улсын Их Хурал 2005 онд өөрийн орны онцлогийг тусган нэмж баяжуулан баталсан явдал мөн. Монгол Улсын МХЗ-уудын хувьд нийтлэг 8 зорилтын дээр “хүний эрхийг баталгаажуулах, ардчилсан засаглалыг хөгжүүлэх” 9 дэх зорилтыг нэмж тодорхойлсноороо онцлог бөгөөд үүгээрээ дэлхий дахини анхаарлыг татаж байна. Одоо уг МХЗ-ууд нь Монгол Улсын Засгийн газрын болон Монголд хандивлагч орон, олон улсын байгууллагуудын дунд хугацааны хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрүүдэд тусгалаа олон хэрэгжих байна.

НҮБ-аас 2005 оны намар МХЗ-уудын хэрэгжилтийн явцад үнэлгээ өгч, түүний хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх, ялангуяа урт хугацааны хөгжлийн бодлого, стратегидээ тусган хэрэгжүүлэхийг гишүүн орнууддааuriалсан юм. Тус чуулганд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч миний бие оролцож угuriалгыг дэмжиж хүлээн авснаар Монгол Улсын “МХЗ-уудад тулгуурласан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-ыг Ерөнхийлөгчийн ивээл дор санаачлан боловсруулж, Улсын Их Хуралд хэлэлцүүлэхээр өргөн бариад байна. Энэхүү цогц бодлогын баримт бичгийн 2015 он хүртэлх эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн зорилтууд нь МХЗ-уудтай нягт уялдсан болно. Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогыг УИХ батлан гаргаснаар Монгол Улс МХЗ-уудаа хэрэгжүүлэхэд бодлого, стратеги, онол арга зүйн удирдамж болох төдийгүй бодит хэрэгжилтийг нь төлөвлөсөн хугацаанд нь тооцоолсон түвшинд хүргэхэд чухал түлхэц болох нь дамжиггүй.

Монгол Улсын Үндэсний хоёр дахь илтгэлийг МХЗ-уудын хэрэгжилтийн өнөөгийн төлөв

байдалд дүн шинжилгээ хийж, албан ёсны статистик тоо, мэдээлэл, баримтуудыг өргөн ашиглаж, мэргэжлийн судлаачдын өргөн оролцоотойгоор бэлтгэж боловсруулсан байна. Энэхүү илтгэл нь МХЗ-уудын хэрэгжилтийг эрчимжүүлэхэд гадаад, дотоодын оролцогч талуудын анхаарлыг хандуулсан өргөн хүрээтэй санал, зөвлөмж, дүгнэлтүүдийг зорилт тус бүр дээр гаргасан нь чухал ач холбогдолтой болжээ. Нэн ялангуяа МХЗ-уудыг хангах түвшинд “эрт хүрсэн” үзүүлэлт, хангах боломжтой үзүүлэлт, хэрэгжилт “удаан” үзүүлэлт, өмнө хүрсэн түвшнээс “ухарсан” үзүүлэлт тус бүрийг ялгаж авч үзсэн нь цаашид хэрэгжүүлэх ажил, зохион байгуулах арга хэмжээний чиглэлийг нарийвчлах, хүрээг тодорхой болгох, ач холбогдол, үр дүнг дээшлүүлэхэд чухал үр нөлөөтэй ажил болжээ.

Монгол Улсын МХЗ-уудыг хэрэгжүүлэхэд шаардагдаж байгаа хөрөнгийн эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх, хууль, эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх, МХЗ-уудын хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог бэхжүүлэх, МХЗ-уудыг орон нутагт тогтоон хэрэгжүүлэх ажлын үр нөлөөг нэмэгдүүлэх, олон нийтэд сурталчлан таниулах зэрэг асуудалд цаашид төр засгийн зүгээс олон улсын байгууллагууд, иргэний нийгэм, иргэдтэй хамтарч хийж хэрэгжүүлэх олон ажил байгаад хаана хаанаа анхаарлаа хандуулах ёстой.

Үндэсний хоёр дахь илтгэлийг бэлтгэхэд оролцсон холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагууд, тэдгээрийн ажилтнууд, үндэсний судлаачид, НҮБХХ-ийн Суурин төлөөлөгчийн газрын удирдлагад гүн талархал илэрхийлье.

Намбарын Энхбаяр
Монгол Улсын Ерөнхийлөгч

Илгээлт

Монгол Улсын Мянганы Хөгжлийн Зорилтуудын хэрэгжилтийн тухай Үндэсний хоёрдахь илтгэлийг боловсруулан гаргасан Монгол Улсын Засгийн газар болон судлаачдад Монгол Улс дахь Нэгдсэн Үндэстний байгууллагын нэрийн өмнөөс баяр хүргэе. Энэхүү илтгэл нь МХЗ-уудыг Монгол улсад хэрэгжүүлэх явцыг эрчимжүүлэх үндэс суурь болно гэдэгт бид итгэлтэй байна.

Улс орны өнөөгийн байдлыг Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтуудтай харьцуулан шинжилж, МХЗ-уудыг хэрэгжүүлэхэд тулгарч буй болон шийдвэрлэх бодлогын асуудлуудыг Үндэсний хоёрдахь илтгэлд тодорхойлж өгчээ.

Монгол улсын Мянганы хөгжлийн 22 зорилт батлагдсанаас одоогоор 60 орчим хувь нь биелэгдэж байгаа болон цаашид 2015 он гэхэд хүрэх боломжтойг тэмдэглэхэд таатай байна. Орлогын ядуурал, сүрьеэ, орон байр, улс төрийн түвшинд жендэрийн тэгш байдлыг хангах, дээд боловсролын хүрээнд эрэгтэй, эмэгтэй оюутнуудын тооны харьцаа, ойт нутгийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх, бага сургуулийн хамралтын цэвэр жин зэрэг үзүүлэлтийн хувьд “удаан эсвэл өмнөх түвшнээсээ ухрах” байдалд орсон нь тулгамдсан асуудлууд болоод байна.

Илтгэлд удаан хэрэгжиж буй асуудлын учир шалтгааныг шинжилж, гол нь одоо хэрэгжиж буй бодлогод МХЗ-уудын тухайн асуудал бүрэн тусгагдаагүй, нөгөө талаар төрийн байгууллагуудын хоорондын хамтын ажиллагаа, ажлын уялдаа хангалтгүй, бодлого хэрэгжүүлэх болон хяналт тавих ажилд орон нутгийн засаг захиргаа болон төрийн бус байгууллагуудын оролцоо судлалын холбоотойг дурьдсан байна.

Цаашилбал, илтгэлд МХЗ-уудын хэрэгжилтийг эрчимжүүлэхэд шаардагдах богино ба дунд хугацааны бодлогын зорилтуудыг үндэсний болон орон нутгийн түвшинд гаргаж тавьсан байна. Эдгээр бодлогын арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах нөөцийн үнэлгээг анх удаа гүйцэтгэж, МХЗ-уудын хөрөнгийн хэрэгцээг дотоод, гадаад эх үүсвэртэй уялдуулах ажлыг хийж байна. Энэхүү ажлыг хэрэгжүүлснээр МХЗ-үүд, тэдгээрийг хангах арга хэмжээ, МХЗ-уудад чиглэсэн хөрөнгийн зарцуулалт нь ядуу болон эмзэг бүлгийн хүмүүсийн хэрэгцээг хангах бодлогын тод жишээ болно гэдэгт бид итгэлтэй байна.

Бид МХЗ-уудад хүрэх замын огтоллцол дээр ирээд байна. Батлагдсан МХЗ-үүд нь шахуу боловч хүрэх боломжтой зорилтууд юм. МХЗ-уудын хэрэгжилт нь орон нутагт үр дүн бүхий үйлчилгээ түгээх, шийдвэр гаргах үйл явц дахь иргэдийн оролцоо болон төр засаг, иргэний нийгэм, хувийн хэвшил, хандивлагчдын хамтын ажиллагаа, түншлэлээс хамаарах болно. Иймд, цаг хугацаатай өрсөлдөж буй эрин үед Монгол Улс дахь Нэгдсэн Үндэстний байгууллага болон түүний төрөлжсөн байгууллагууд нь бодлогыг сайжруулах, институциудыг бэхжүүлэх болон Монголын хүн амын эрхийг хангах үйлст дэмжлэг үзүүлсээр байх болно.

Пратиба Мета
НҮБ-ын Суурин зохицуулагч,
НҮБХХ-ийн Суурин төлөөлөгч

Талархал

Мянганы Тунхаглалыг талархан дэмжиж, Мянганы хөгжлийн зорилтуудаа дэвшүүлсэн улс орнуудын нэгэн адил Монгол Улс өөрийн орны өвөрмөц онцлогт нийцүүлэн Мянганы хөгжлийн зорилго, зорилтуудыг 2005 онд тодорхойлж УИХ-аар батлуулж, хэрэгжилтийг албан ёсны статистик мэдээ, тоо баримтуудад тулгуурлан 2 жил тутамд дүгнэж, олон нийтийн хүртээл болгох, хэрэгжилтийг хангахад шаардлагатай асуудалд холбогдогч талуудын анхаарлыг хандуулан ажиллахаар болсон юм.

Монгол Улсын Засгийн газрын боловсруулсан Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдлыг үнэлэн дүгнэж, цаашид анхаарлаа хандуулах асуудлуудыг тодорхойлж буй "Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилтийн талаарх Үндэсний хоёр дахь илтгэл"-ийг Монгол Улсын Их Хурлаас сайshaан зөвшөөрч, цаашид эрчимжүүлэх чиглэлийг өгсөн.

Үндэсний илтгэлийг бэлтгэх ажил нь цаг хугацаа, хүн хүч шаардсан томоохон ажил байсныг юуны өмнө тэмдэглэвэл зохино. Энэ ажлыг Монгол Улсын Сангийн яам удирдан зохион байгуулсан бөгөөд Монголын төр засаг, иргэний нийгэм, хандивлагчдын оролцоо, хамтын хүчин чармайлт чухал үүрэг гүйцэтгэлээ. Уг илтгэлийн агуулга, чанарыг сайжруулах зорилгоор олон удаагийн уулзалт,

ярилцлага, хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, эрдэмтэн судлаачид, мэргэжлийн байгууллага, олон улсын байгууллага, төрийн бус байгууллагуудын саналыг тусгах арга хэмжээ авсан нь нэн ач холбогдолтой болов.

Үндэсний илтгэлийг боловсруулахад НУБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрийн газрын "Ядуурал, МХЗ-уудын хяналт - шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог дэмжих" туршилтын төслөөр дамжуулан дэмжлэг туслалцаа үзүүлсэн НУБ-ын Монгол дахь Суурин зохицуулагч, НУБХХ-ийн Суурин төлөөлөгч хатагтай Пратибха Мехта болон тус газрын хамт олонд гүн талархал илэрхийлэхийн ялдамд бидний хамтын ажиллагаа цаашид улам бэхжиж үргэлжилнэ гэдэгт итгэлтэй байна.

Түүнчлэн МХЗ-уудын хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийж, Үндэсний илтгэлийг боловсруулах, хэлэлцэн сайжруулах ажилд хамтран ажилласан УИХ-ын НББСШУ-ы Байнгын хорооны дарга Т.Ганди, МХЗ-уудын Дэд хорооны дарга С.Оюун нарт талархалаа илэрхийлье. Үндэсний илтгэлийг боловсруулахад эрдэм мэдлэг, хүч хөдөлмөрөө харамгүй дайчлан ажилласан үндэсний зөвлөх, судлаачид, Сангийн яамны хамт олонд талархал дэвшүүлье.

Н.Баяртсайхан
Монгол Улсын Их Хурлын гишүүн,
Сангийн сайд

АГУУЛГА

Өмнөх үг	iv
Илгээлт	vi
Талархал	vii
Товчилсон үгийн жагсаалт	xii
Тэмдэглэгээ	xiii
Хүснэгтийн жагсаалт	xiv
Дүрслэлийн жагсаалт	xv
Оршил	1
БҮЛЭГ 1. Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн тойм	5
БҮЛЭГ 2. МХЗ-уудын хэрэгжилт	11
Зорилго 1. Ядуурал, өлсгөлөнг бууруулах	13
Зорилт 1: Амьжиргааны баталгаажих түвшнээс доогур орлоготой иргэдийн эзлэх хувь хэмжээг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд 2 дахин бууруулах	15
Зорилт 2: Хоол, тэжээлийн дутагдалтай хүн амын тоог 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд 2 дахин бууруулах	18
Зорилт 3: Залуучуудад зориулсан таатай, бүтээмж өндөртэй ажлын байр бий болгох стратеги боловсруулж, хэрэгжүүлэх. Газар ашиглах боломжийг нэмэгдүүлэх, жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэх журмыг хөнгөвчлөх, ажил эрхлээгүй иргэн бичил зээл авах боломжийг бий болгох замаар ажилгүй хүмүүс ялангуяа залуучуудад зориулсан ажлын байрыг бий болгох	23
Зорилт 4: Хүн амын төвлөрөл, шилжих хөдөлгөөнтэй холбогдон гарч буй сөрөг үзэгдлийг багасгах, шилжигсдийн эрх ашгийг хамгаалах, эрх зүйн хамгаалалтыг бий болгох, ажлын байраар хангах, орон сууц, эмнэлэг, боловсрол, соёлын болон нийгмийн бусад үйлчилгээнд хамруулах тогтолцоог бүрдүүлэх	25
Зорилго 2. Бүх нийтээр анхан шатны боловсрол эзэмших	27
Зорилт 5: 2015 он гэхэд бүх хүүхдэд бага боловсрол олгох	28
Зорилго 3. Хүйсийн тэгш байдлыг дэмжин хөгжүүлж, шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх	33
Зорилт 6: 2005 онд бага болон дунд боловсрол зэмшигчдийн дунд, 2015 он гэхэд бүх шатны боловсролын түвшинд хүйсийн ялгааг арилгах	34
Зорилго 4. Хүүхдийн эндэгдлийг бууруулах	41
Зорилт 7: Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд гуравны хоёроор бууруулах	42
Зорилго 5. Эхчүүдийн эрүүл мэндийг сайжруулах	45
Зорилт 8: Нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн шаардлагатай тусламж үйлчилгээг хүн бүрт хүргэж, эхийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд дөрөвний гурваар бууруулах	46

Зорилго 6. Бэлгийн замын халдварт өвчин, ХДХВ, ДОХ, сурьеэтэй тэмцэх, бусад өвчнийг бууруулах	49
Зорилт 9: 2015 он гэхэд Хүний дархлалын халдварт вирус (ХДХВ), Дархлалын олдмол вирус (ДОХ) өвчний халдвартыг хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх	50
Зорилт 10: 2015 он гэхэд сурьеэ өвчний тархалтыг бууруулах	52
Зорилт 11: Хүн амын шүдний өвчлөлтэй тэмцэх тусгай хөтөлбөр хэрэгжүүлэх	55
Зорилго 7. Байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангах	57
Зорилт 12: Тогтвортой хөгжлийн зарчмыг улсын хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлж, хот суурин, ялангуяа Улаанбаатар хотын агаарыг цэвэршүүлэх	58
Зорилт 13: Гол, горхины усны эхийг хамгаалж, нөхөн сэргээх замаар ширгэлтийг багасгах	65
Зорилт 14: 2015 он гэхэд баталгаат ундны ус хэрэглэх боломжгүй хүн амын эзлэх хувийг 2 дахин бууруулах	67
Зорилт 15: 2015 он гэхэд орон байрны нөхцөл муу хүмүүсийн аж байдлыг мэдэгдэхүйц сайжруулах	70
Зорилго 8. Хөгжлийн төлөө дэлхий нийтийн түншлэлийг хөгжүүлэх	73
Зорилт 16: Худалдааны болон санхүүгийн тогтолцоог хөгжүүлэх замаар МХЗ-уудад хүрэх таатай нөхцөл бүрдүүлэх	74
Зорилт 17: Далайд гарцгүй Монгол орны онцгой хэрэгцээ, шаардлагыг харгалzan Монгол Улс илүү тааламжтай нөхцлөөр далайд гарцтай болох, гадаадад дамжин өнгөрөх тээврийн үр ашгийг дээшлүүлэх, Монгол Улсын нутаг дэвсгэрээр дамжин өнгөрөх тээврийг өргөжүүлэх	81
Зорилт 18: Урт хугацаанд гадаад, дотоод өрийн тогтвортой байдлыг хангах үүднээс өрийн стратегийг бий болгох, үндэсний болон олон улсад хэрэглэж байгаа арга хэрэгслийг судалж, Монгол Улсын төсөв, эдийн засагт хүндрэл учруулахгүйгээр өрийг зохицуулан шийдвэрлэж байх	83
Зорилт 19: Мэдээлэл холбооны шинэ технологийг хөгжүүлэх, “Мэдээлэлжсэн нийгэм” байгуулах	85
Зорилго 9. Хүний эрхийг баталгаажуулах, ардчилсан засаглалыг хөгжүүлэх	87
Зорилт 20: Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалыг хүндэтгэж, чандлан сахих, хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг хангаж, олон нийтэд мэдээллийг чөлөөтэй олж авах боломж олгох	88
Зорилт 21: Ардчиллын үндсэн зарчим, хэв маягийг амьдралд хэвшүүлэх	94
Зорилт 22: Авлигыг үл тэвчих уур амьсгалыг нийгмийн бүх хүрээнд бий болгон хэвшүүлэх	97
БҮЛЭГ 3. МХЗ-уудын орон нутаг дахь хэрэгжилт	99
БҮЛЭГ 4. МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ	103
БҮЛЭГ 5. МХЗ-уудын санхүүжилт	117

**БҮЛЭГ 6. МХЗ-уудын хэрэгжилтийн нэгдсэн үнэлгээ, ойрын жилүүдэд
шийдвэрлэх асуудлууд** 111

ХАВСРАЛТУУД 117

Хавсралт 1. Монгол Улсын макро эдийн засгийн гол үзүүлэлтүүд 119

Хавсралт 2. МХЗ-уудын хэрэгжилтийн хандлагын шинжилгээ, үнэлгээ 120

Хавсралт 3. МХЗ-уудыг хэрэгжүүлэх бодлого, арга хэмжээний матрицын үнэлгээ 122

Хавсралт 4. МХЗ-уудын зарим гол шалгуур үзүүлэлтээр тодорхойлсон үнэлэмж
(аймгуудыг байр эзлүүлснээр) 124

Ашигласан материалын жагсаалт 126

Товчилсон үгийн жагсаалт

ААНБ	Аж ахуйн нэгж, байгууллага
АЗШҮБТ	Ардчилсан засаглалын шалгуур үзүүлэлт боловсруулах төсөл
АНУ	Америкийн Нэгдсэн Улс
АНУОУХА	АНУ-ын Олон Улсын Хөгжлийн Агентлаг
АХБ	Азийн хөгжлийн банк
ББСБ	Банк бус санхүүгийн байгууллага
БЗДХ	Бэлгийн замаар дамжих халдвэр
БНСҮ	Бүгд Найрамдах Солонгос Улс
БНХАУ	Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс
БОЯ	Байгаль орчны яам
БСШУЯ	Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам
БСБ	Бичил санхүүгийн байгууллага
БХБЯ	Барилга, хот байгуулалтын яам
БХЯ	Батлан хамгаалах яам
ГЕГ	Гаалийн ерөнхий газар
ГШХО	Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт
ГХОГ	Гадаадын хөрөнгө оруулалтын газар
ГХО	Гадаадын хөрөнгө оруулалт
ДБ	Дэлхийн банк
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
ДОХ	Дархалын олдмол хомсдол
ДХБ	Дэлхийн худалдааны байгууллага
ДЭМБ	Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага
ЕТУХН	Европын болон Тусгаар Улсуудын Хамтын Нийгэмлэг
ЗГ	Засгийн газар
ЖТБҮХ	Жендерийн тэгш байдлын Үндэсний хороо
ЗХЖТ	Зохицой хөгжлийн жендер төв
ИНБ	Иргэний нийгмийн байгууллага
ИТХ	Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал
МАУА	Монголын анагаах ухааны академи
МУИС	Монгол Улсын Их сургууль
МҮХАҮТ	Монголын Үндэсний Худалдаа Аж Үйлдвэрийн Танхим
МХЗ	Мянганы хөгжлийн зорилтууд
НББСШУБХ	Нийгмийн бодлого, боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны байнгын хороо
НЗДТГ	Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар
ННХ	Нээлттэй нийгэм хүрээлэн
ННФ	Нээлттэй нийгэм форум
НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
НҮББОХ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Байгаль Орчны Хороо
НҮБХС	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн Сан
НҮБХАС	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүн Амын Сан
НҮБХХ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөр

НҮЭМ	Нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд
НЭМХ	Нийгмийн эрүүл мэндийн хүрээлэн
ОУВС	Олон улсын валютын сан
ОУХБ	Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага
ОХҮ	Оросын Холбооны Улс
СЕХ	Сонгуулийн ерөнхий хороо
СМА	Сургалт мэдээллийн алба
ТББ	Төрийн бус байгууллага
ТХДХМ	Төсвийн хүрээний дунд хугацааны мэдэгдэл
ТЭХЯ	Түлш, эрчим хүчний яам
ҮҮХ	Усны Үндэсний хороо
ҮИХ	Улсын Их Хурал
ҮМХГ	Улсын мэргэжлийн хяналтын газар
ҮСГ	Үндэсний Статистикийн газар
ҮТБА	Улс төрийн боловсролын академи
ҮНО	Үндэсний нийт орлого
ҮХХ	Үндэсний хөтөлбөрийн хороо
ҮБ	Улаанбаатар
ХАА	Хөдөө аж ахуй
ХАЁТ	Хөгжлийн албан ёсны тусlamж
ХАССТ	Хүн ам, сургалт, судалгааны төв
ХДХВ	Хүний дархлал хомсдолын вирус
ХХААЯ	Хүнс, хөдөө аж ахуйн яам
ХЗДХЯ	Хууль зүй, дотоод хэргийн яам
ХМХ	Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл
ХХГХ	Хүн худалдаалах гэмт хэрэг
ХТҮТ	Хүүхдийн төлөө Үндэсний төв
ХХИ	Хүний хөгжлийн индекс
ХЭҮК	Хүний эрхийн Үндэсний комисс
ХЭҮТ	Хүчирхийлийн эсрэг Үндэсний төв
ХЭХҮХ	Хүний эрхийг хамгаалах Үндэсний хөтөлбөр
ШУА	Шинжлэх ухааны академи
ЭЗНБГ	Эдийн засгийн нэгдсэн бодлогын газар
ЭЗС	Эдийн засгийн сургууль
ЭМХҮТ	Эрүүл мэндийн халдварт судлалын Үндэсний төв
ЭМЯ	Эрүүл мэндийн яам
ЭНЭШТ	Эх, нялхсын эрдэм шинжилгээний төв
ЭЯГБХУТК	Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенци

ТЭМДЭГЛЭЭ

SOx	Хүхэрлэг хий (хүхрийн ислүүд)
NOx	Азотын исэл
CO	Нүүрс хүчлийн дутуу исэл (угаарын хий)
CO ₂	Нүүрс хүчлийн хий (нүүрс хүчлийн давхар исэл)
CH	Нүүрстөрөгч
TEQ	Хортой бодисын эквивалентийн итгэлцүүр
MКГ/ДЛ	Микограмм/децилитр
BOD ₅	Био химийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч
COD	Химийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч
Mn	Мангани
Тн	Тонн
Га	Гектар
кг	Килограмм
км	Километр
л	Литр
м	Метр
м ³	Шоо метр

Хүснэгтийн жагсаалт

2. Мянганы хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилт

Зорилго 1

- Хүснэгт 2.1.1 Ядуурлын хамралтын хүрээ, тэгш бус байдлын үзүүлэлт
Хүснэгт 2.1.2 Тав хүртэлх насны хүүхдийн хоол, тэжээлийн дутлын явц, хувиар
Хүснэгт 2.1.3 Тав хүртэлх насны хүүхдийн хоол, тэжээлийн дутал, байршил, бүсээр, 2006
Хүснэгт 2.1.4 Нэг хүний хоногт хэрэглэсэн хүнсний зүйлийн илчлэг, найрлага
Хүснэгт 2.1.5 Хүн амын ажил эрхлэлтийн үзүүлэлтүүд, оны эцэст, мянган хүнээр
Хүснэгт 2.1.6 Хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөн, бүсээр

Зорилго 3

- Хүснэгт 2.3.1 Бага боловсрол эзэмшигч охид, хөвгүүдийн тооны харьцаа
Хүснэгт 2.3.2 Сургууль завсардалт, хүйсийн харьцаа, ядуурлын хамаарал, 2006
Хүснэгт 2.3.3 ХАА-гаас бусад салбарт ажиллаж буй эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь, эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар, 2006
Хүснэгт 2.3.4 Улс төрийн, удирдах өндөр албан тушаалд ажиллаж буй эмэгтэйчүүдийн тоо
Хүснэгт 2.3.5 Үндэсний парламентад нэр дэвшигчид, сонгогдсон гишүүдийн тоо

Зорилго 6

- Хүснэгт 2.6.1 Хүн амын шүдний өвчлөлт, 2004

Зорилго 7

- Хүснэгт 2.7. 1 Түлшний шаталтаас үүсэх агаар бохирдуулагч бодис, тонн, Улаанбаатар
Хүснэгт 2.7.2 Монгол Улсын усан хангамжийн байгууламжийн хүртээмж, хувиар
Хүснэгт 2.7.3 Нийслэлийн оршин суугчдын орон сууцны хангамж, мянгаар, 2000-2006

Зорилго 8

- Хүснэгт 2.8.1 Монгол Улсын ДНБ, гадаад худалдааны эргэлт, хөрөнгө оруулалтын өсөлт, хувиар
Хүснэгт 2.8.2 Гадаад худалдааны нийт эргэлт, сая ам.доллар
Хүснэгт 2.8.3 Экспортын барааны ерөнхий бүтэц, хувиар
Хүснэгт 2.8.4 Уул, уурхайн бүтээгдэхүүний экспортын тоо хэмжээ, үнийн өөрчлөлт, сая ам.доллар
Хүснэгт 2.8.5 Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт, салбараар, сая ам.доллар
Хүснэгт 2.8.6 Засгийн газрын өрийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүд
Хүснэгт 2.8.7 Холбоо, мэдээллийн хэрэгсэл, түүнийг ашиглагчдын тоо

Зорилго 9

- Хүснэгт 2.9.1 НҮБ-ын нэгдэн орсон гэрээ, хэлэлцээрийн хэрэгжилтийн байдал
Хүснэгт 2.9.2 Монгол Улсын засаглалын шалгуур үзүүлэлт

Дүрслэлийн жагсаалт

1. Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн тойм

- Дүрслэл 1.1. Эдийн засгийн салбарын бүтэц, хувь
Дүрслэл 1.2. Хэрэглээний барааны үнийн өөрчлөлт, хувь

2. Мянганы хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилт

Зорилго 1

- Дүрслэл 2.1.1 Ядуурлын үндсэн үзүүлэлтүүд, хувь

Зорилго 2

- Дүрслэл 2.2.1 Бүх хүүхдэд бага боловсрол олгох зорилтын хэрэгжилт, аймгаар, 2006

Зорилго 3

- Дүрслэл 2.3.1 Үндэсний парламентад нэр дэвшсэн, сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн хувь

Зорилго 4

- Дүрслэл 2.4.1 Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдэл, аймгаар, 2006

Зорилго 5

- Дүрслэл 2.5.1 Эхийн эндэгдлийн түвшин, аймгаар, 100,000 амьд төрөлтөд, 2006

Зорилго 6

- Дүрслэл 2.6.1 Сүрьеэгээр шинээр өвчлөгсдийн түвшин, аймгаар, 2006

- Дүрслэл 2.6.2 Сүрьеэгийн нийт өвчлөлд Улаанбаатарт бүртгэгдсэн сүрьеэгийн эзлэх хувь

Зорилго 7

- Дүрслэл 2.7.1 Агаар дахь бохирдуулагч бодисын агууламж, хүхэрлэг хий (SO_2),
Улаанбаатар, 2006

- Дүрслэл 2.7.2 Ойт нутгийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх зорилтын хэрэгжилт, ойт нутгийн 2000
оны түвшинг 2006 онтой харьцуулсан өөрчлөлтийг байр эзлүүлснээр

- Дүрслэл 2.7.3 Ашиглаж болох усны нөөцийн хэмжээ, шоо км-ээр

Зорилго 8

- Дүрслэл 2.8.1 Гадаад зээлийн ашиглалт, салбараар, хувиар, 2004-2006

Зорилго 9

- Дүрслэл 2.9.1 Монголын хэвлэлийн эрх чөлөөний түвшин

- Дүрслэл 2.9.2 Төрийн үйлчилгээний зарим байгууллагын авлигын үзүүлэлт

ОРШИЛ

Оршил

Үндэсний илтгэлийн зорилго, бүтэц

Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилт (МХЗ)-уудын 2005-2006 оны хэрэгжилтийн талаарх Үндэсний хоёр дахь илтгэл нь Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилтийн өнөөгийн төлөв байдлыг нэгтгэн дүгнэж, үнэлгээ өгч буй баримт бичиг юм.

Монгол Улсын Их Хурал (УИХ)-ын 2005 оны 25 дугаар тогтоолоор МХЗ-уудын хэрэгжилтийн явцыг 2 жил тутам УИХ-д тайлагнаж байхыг Засгийн газарт үүрэг болгосны дагуу Үндэсний хоёр дахь илтгэлийг боловсрууллаа.

Үндэсний илтгэлийн зорилго нь МХЗ-уудын 2005-2006 оны хэрэгжилтийн явцыг хянаж үнэлэх, хэрэгжилтийн талаарх албан ёсны мэдээлэл, статистик тоо баримтуудыг олон нийтийн хүртэл болгох, зорилтуудын хэрэгжилтийг хангахад шаардлагатай асуудлуудад холбогдогч талуудын анхаарлыг хандуулах, тэдгээрийг бодлого, арга хэмжээнд тусган хэрэгжүүлэхэд оршино.

Үндэсний илтгэлийг холбогдох салбарын бодлого, хөтөлбөр, тэдгээрийн 2005-2006 оны үйл ажиллагааны хэрэгжилт, шалгуур үзүүлэлтүүдийн статистикийн албан ёсны мэдээлэлд үндэслэн боловсруулсан бөгөөд иргэний нийгмийн оролцоог хангах, олон улсын болон төрийн бус байгууллага (ТББ)-уудын гүйцэтгэсэн судалгааны үнэлгээ, дүгнэлтийг тусгах зорилгоор ажлын хэсэг, үндэсний зөвлөх, судлаачдын багийг ажиллуулсан болно.

Үндэсний илтгэл нь зургаан бүлгээс бүрдэж байна. Нэгдүгээр бүлэгт Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн өнөөгийн байдлыг товч дурьдсан. Хоёрдугаар бүлэгт Мянганы хөгжлийн зорилго, зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн төлөв байдлыг статистик тоо, мэдээлэл дээр харуулж, цаашид анхаарал хандуулах, шийдвэрлэх асуудлуудыг авч үзсэн болно. Дараагийн бүлгүүдэд МХЗ-уудын орон нутаг дахь хэрэгжилтийн талаарх ерөнхий дүгнэлт, МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах санхүүгийн хэрэгцээний үнэлгээг тооцсон тухай мэдээлэл, хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний явц, тогтолцооны талаарх мэдээллийг оруулав. Эцсийн бүлэгт

Үндэсний илтгэлийн нэгдсэн дүгнэлтийг хандлагын шинжилгээ, матрицын үнэлгээ гэсэн хоёр аргачлалаар хийж, Засгийн газрын бодлого, арга хэмжээний уялдааг сайжруулах талаархи санал, цаашид шийдвэрлэх асуудлыг дэвшүүлсэн болно.

Монгол Улс МХЗ-уудыг сайшаан дэмжсэн байдал

Хөгжих байгаа орнууд нийгэм, эдийн засгийн хүндрэлтэй асуудлуудаа шийдэх нээлттэй, харьцангуй үр дүнтэй боломжуудын нэг нь улс орныхоо өмнө тулгамдсан асуудал, сорилтуудыг дэлхий нийтийн анхааралд хүргэн нийтлэг арга зарчмаар шийдвэрлэх явдал юм. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага (НҮБ)-ын дээд хэмжээний 2000 оны намрын чуулга уулзалтаар, дэлхийн 189 орны төр, засгийн тэргүүн цуглаж, "хамгийн эмзэг бүлгийнхний эрхийг хүндэтгэн, хүний хөгжлийг хангах орчныг бүрдүүлье" гэсэн уриатай "Мянганы тунхаглал" хэмээх түүхэн баримт бичгийг баталж, 2015 он хүртэлх хугацаанд шийдвэрлэвэл зохих асуудлуудыг багцалсан зорилтуудыг тодорхойлоход Монгол Улсын Ерөнхийлөгч оролцон талархан дэмжсэн билээ.

Мянганы Тунхаглалыг дэмжин хүлээн авсан бусад орнуудын нэгэн адил Монгол Улс өөрийн орны өвөрмөц онцлогт нийцүүлэн тулгамдсан асуудлуудыг тодорхойлон холбогдох зорилго, зорилтуудаа томьёолж, шаардлагатай бодлого, арга хэмжээ, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

- Монгол Улсын Их Хурал хүний эрхийг баталгаажуулах, ардчилсан засаглалыг хөгжүүлэх зорилгыг нэмж улс орныхоо онцлогыг тусгасан Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн 2015 он хүртэлх зорилгуудыг тодорхойлон 2005 онд баталсан.
- Монгол Улсын Засгийн газар МХЗ-уудын хэрэгжилтийг хангах зорилгоор зорилт тус бүрийг холбогдох бодлогын баримт бичгүүдтэй уялдуулах, шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээг тооцох, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ

хийх, оролцоог хангах, хэрэгжилтийн явцын тайланг бэлтгэх үүргийг Засгийн газрын гишүүдэд өгч гүйцэтгэж байна.

НҮБ-ын Дээд хэмжээний 2005 оны чуулга уулзалтаар МХЗ-уудыг сайшаан дэмжсэн улс орон бүр 2006 он гэхэд МХЗ-уудыг ханганд хэрэгжүүлэх үндэсний стратегийг батлан хэрэгжүүлэхээр шийдвэрлэсний дагуу Монгол Улс дараахь арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал,

- Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн шийдвэрээр 2006 онд “МХЗ-уудад тулгуурласан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого” боловсруулах ажлыг эхлүүлж, Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогын төслийг Засгийн газар хэлэлцэж УИХ-д өргөн мэдүүлээд байна.
- Монгол Улсын Ерөнхий сайдын шийдвэрээр 2006 онд МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээг “Ерөнхийлсэн макро-эдийн засгийн загвар”-аар тооцон боловсруулж УИХ-д танилцуулав.
- Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилтийн явцын тухай Үндэсний хоёр дахь илтгэлийг УИХ-ын 2007 оны 8 дугаар сарын 16-ны нэгдсэн хуралдаанаар авч хэлэлцээд сайшаан зөвшөөрөв.

Монгол Улсын МХЗ-уудын онцлог

Монгол Улс нь үндэснийхээ МХЗ-уудыг тодорхойлоходоо хүний эрхийг баталгаажуулах, ардчилсан засаглалыг хөгжүүлэх асуудлыг МХЗ-уудынхаа салшгүй хэсэг болгон шинээр оруулж нийт 9 зорилго, 22 зорилтыг дэвшүүлсэн. Ардчилсан засаглалын асуудлыг үндэснийхээ МХЗ-уудын бүрэлдэхүүн хэсэг болгон томъёолсон хоёр орны нэг нь Монгол улс юм. Монгол Улсын МХЗ-ууд нь “Хүний эрхийг баталгаажуулах, ардчилсан засаглалыг хөгжүүлэх” гэсэн өргөн агуулга бүхий зорилгыг дэвшүүлснээрээ онцлогтой.

Монгол Улсын үндэсний МХЗ-ууд нь Мянганы Тунхаглалд тодорхойлогдсон зорилго, зорилтуудтай агуулгын хувьд үндсэндээ ижил төстэй боловч тэдгээрийг хэмжих шалгуур үзүүлэлтүүд, зарим нэгэн аргачлалын ялгаатай талууд бий. Тухайлбал, ядуурлын хамралтын хүрээг өдөрт нэг ам.доллараас хэтрэхгүй

орлоготой буюу хэрэглээтэй хүн амын хувийн жингээр¹ бус, харин амьжиргааны доод түвшнээс доогур амьдралтай хүмүүсийн хувийн жингээр тогтоож байна. Мөн МХЗ-уудын шалгуур үзүүлэлтүүдийн 2015 онд хүрэх түвшинг тодорхойлон УИХ-аар батлан хэрэгжүүлж байна.

Орон нутаг дахь хэрэгжилтийн ялгааг арилгах зорилгоор МХЗ-уудыг аймгийн түвшинд тодорхойлон, үйл ажиллагаа, санхүүжилтийг уялдуулах шаардлага гарсантай холбогдуулан 4 аймаг, 2 дүүрэгт туршилтын ажлыг эхлүүлээд байна.

Ерөнхий дүгнэлт

Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилтийн өнөөгийн хүрсэн түвшинг бүхэлд нь дүгнэвэл хэрэгжилт ерөнхийдөө удаашралтай, МХЗ-уудыг хангахаар хэрэгжүүлж байгаа бодлого, арга хэмжээний үр дүн төдийлөн хангалттай бус, бодлогын уялдаа холбоо сул байна гэж болно.

Монгол Улсын МХЗ-ууд нь үндэсний түвшинд тодорхойлогдсон бөгөөд тэдгээрийг бус нутаг, орон нутгийн түвшинд харьцуулж үзвэл нэлээд ялгаатай үр дүнгүүд гарч байна.

МХЗ-ууд болон салбарын бодлого, тэдгээрийн хэрэгжилт, санхүүжилт, төсвийн уялдаа, тайлагнال хангалтгүй байгаа зэрэг нь хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хариуцсан албан ёсны нэгж байгуулах шаардлагатайг харуулж байна.

Үндэсний статистикийн газар (УСГ)-аас ирүүлсэн албан ёсны статистик мэдээллүүд нь МХЗ-уудын эрүүл мэнд, боловсрол, жендер, байгаль орчны холбогдох зорилтуудын талаар салбарын яамдаас ирүүлсэн мэдээлэлтэй зөрж хүндрэл үүсгэж байв. Цаашид МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ хийх үзүүлэлтүүдийг нэмж баяжуулах шаардлага байгааг харгалзан УИХ-ын 2005 оны 25 дугаар тогтоолыг шинэчлэх хэрэгтэй байна.

¹ НҮБ, МХЗ-уудын мониторингийн үзүүлэлтүүд: Тодорхойлолт, харьцаа, үзэл баримтлал, эх сурвалж. Нью-Йорк, 2003

Бүлэг 1

МОНГОЛ УЛСЫН ЭДИЙН ЗАСАГ, НИЙГМИЙН ХӨГЖЛИЙН ТОЙМ

Бүлэг

1

Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн тойм

Ерөнхий байдал

Монгол Улс нь ОХУ болон БНХАУ-ын хооронд Төв Азийн эх газрын төвд оршдог, 1.5 сая хавтгай дөрвөлжин км газар нутагтай, нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээр дэлхийд 17 дугаарт ордог, 2006 оны байдлаар 2.6 сая хүн амтай, жилийн дөрвөн улирал ээлжилсэн эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай, тусгаар тогтоносон улс юм.

Засаг захиргааны 21 аймаг, нийслэлд хуваагддаг. Нийт хүн амын 60 гаруй хувь нь хот, суурин газарт, 40 орчим хувь нь хөдөө, орон нутагт, нийслэл Улаанбаатар хот улсын нийт газар нутгийн 0.3 хувийг эзэлдэг ч нэг сая орчим хүн оршин суудаг.

2004 оны ээлжит сонгуулиар сонгогдсон УИХ үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа бөгөөд Монгол Улсын Засгийн газар 2004-2008 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрөө хэрэгжүүлж байна. Монгол Улсын иргэд Ерөнхийлөгч болон УИХ-ыг 4 жил тутамд шууд сонгодог.

Монгол Улсын нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ) нь 2006 оны гүйцэтгэлээр 1,000 гаруй амдолларт хүрч, бага орлоготой орны тоонд² багтаж байна. Монгол Улсын Хүний хөгжлийн индекс (ХХИ) 2006 оны байдлаар 0.691³ байгаа нь дэлхийн 175 орноос 116 дугаарт буюу хүний хөгжлөөрөө дунд зэргийн гэсэн ангилалд хамрагдаж байна. Монгол улсын нийт хүн амын 32.2 хувь нь 2006 онд ядуу байна. Өсөлтийн өрсөлдөх чадварын индексийн тооцоогоор нийт 7 онооноос 3.16⁴ оноо авч, 2005-2006 оны жагсаалтад 117 орноос манай улс 96 дугаар байранд орсон байна.

Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, стратеги

Монгол Улс нь сүүлийн 17 жилд төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засагтай төрийн

захиргааны тогтолцоог бүхэлд нь өөрчлөн шинэчилж, зах зээлийн эдийн засаг, нийгмийн бүтцийг бий болгон шилжилтийн үеийн хүндрэл бэрхшээлүүдийг даван туулах, ардчилсан нийгмийн үндэс суурийг зөв тавих асуудалд гол анхаарлаа хандуулж ирлээ.

Өнөөгийн байдлаар тус улсын хөгжлийн гол баримт бичгүүд нь Монгол Улсын хөгжлийн үзэл баримтлал (1996 онд батлагдсан), Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Монгол Улсын Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал (2001-2020), Монгол Улсын эрхзүйн шинэчлэлийн үзэл баримтлал, Монгол Улсын гадаад харилцааны хөгжлийн үзэл баримтлал, Монгол улсын төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлого (1998-2020), Монгол Улсын төрөөс хүн амын хөгжлийн талаар баримтлах бодлого (2010), Монгол Улсын Бүсүүдийн хөгжлийн дунд хугацааны стратеги (2003-2010), Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр (2004-2008), Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтууд (1990-2015) зэрэг урт болон дунд хугацааны бодлогын тулгуур баримт бичгүүдийн зэрэгцээ олон улсын гэрээ, хэлэлцэр, конвенци, дунд хугацааны салбарын стратеги, мастер төлөвлөгөө, үндэсний хөтөлбөрүүд, дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэл (3 жил), Эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх Үндсэн чиглэл (жил тутам) зэрэг баримт бичгүүд байна. Мөн Монгол Улсын өрийн удирдлагын стратеги, санхүүгийн салбарын стратеги, улсын хөрөнгө оруулалтын дунд хугацааны хөтөлбөр зэрэг суурь баримт бичгүүдийн төслийг боловсруулж байна.

Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн 2015 он хүртэлх хугацааны зорилтуудыг УИХ-аас 2005 онд тодорхойлон батлахдаа улс орны хөгжлийн бодлого, стратегийн баримт бичгүүдтэй нягт уялдуулах, эдийн засгийн өсөлтийн дунд бий болсон баялгийг иргэдэд зохицой хуваарилах, ядуучууд, ядуурлын ирмэгт ойрхон байгаа хүн амын хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлж, тэдгээрийн идэвхи санаачлагыг дэмжих замаар амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн бодлого, арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж байна.

² URL: <http://worldbank.org/website/external/datastatistics/>

³ НҮБ, Хүний хөгжлийн илтгэл, 2006

⁴ АНУОУХА, Дэлхий дахины өрсөлдөх чадварын тайлан, 2005-2006.

Улсын хөгжлийн урт хугацааны үзэл баримтлалыг тодорхойлсон "Монгол Улсын МХЗ-уудад тулгуурласан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого" баримт бичгийн төслийг Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачлагаар Ерөнхий сайдаар ахлуулсан ажлын хэсэг 2006 онд эхлэн боловсруулав. Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого нь 2021 он хүртэлх хугацааг хамрах бөгөөд өндөр боловсролтой, эрүүл чийрэг монгол хүний хөгжлийг хангах, шинжлэх ухааны ололт, орчин үеийн өндөр технологид сууриссан аж үйлдвэржүүлэх бодлого явуулах, байгалийн унаган төрхөө хадгалан, хамгаалахыг тэргүүлэх чиглэлээ болгож байна.

Эдийн засгийн байдал

Эдийн засгийн өсөлт. Эдийн засгийн өсөлт сүүлийн жилүүдэд харьцангуй хурдан нэмэгдэж, ДНБ-ий сүүлийн таван жилийн дундаж өсөлт 7.3 хувь байна. ДНБ 2006 оны үнээр 3,715.0 тэрбум төгрөг, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр 3,017.3 тэрбум төгрөг болж, 2005 оноос 8.6 хувиар өсчээ. Эдийн засгийн өсөлтийн 1.6 хувийг хөдөө аж ахуй (ХАА)-н салбар, 2.0 хувийг үйлдвэрлэлийн салбар, 5.0 хувийг үйлчилгээний салбарын өсөлтийн дунд бий болгожээ. Нэг хүнд ногдох ДНБ оны үнээр 1,440.7 мянган төгрөг (1221.4 ам.доллар)-т хүрч, 2005 оныхоос 348.7 мянган төгрөгөөр нэмэгдлээ.

Монгол Улсын эдийн засгийн үндсэн салбар мал аж ахуй бөгөөд малын гаралтай түүхий эд боловсруулах үйлдвэр, үйлчилгээ голлох үүрэгтэй. Аж үйлдвэрийн салбарт уул, уурхайн олборлох, цахилгаан, эрчим хүч, хүнсний бүтээгдэхүүний болон оёдлын үйлдвэрлэл зонхиц байна. ДНБ-ий өсөлт салбар бүрт харилцан адилгүй байгаа боловч, салбарын бүтцэд гарсан өөрчлөлтөөс харвал өнгөрсөн гурван жилд уул, уурхайн салбар өргөжиж байна (Дүрслэл 1.1). Сүүлийн жилүүдэд алт, зэсийн биет хэмжээ болон үнэ өссөн, шинэ нэр төрлийн эрдэс бүтээгдэхүүн олборлох болсон зэрэг нь ДНБ-нд эзлэх уул, уурхайн салбарын хувийн жин 31.0 хувьд хүрч нэмэгдэхэд голлон нөлөөлж байна.

Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарын хувийн жин 2003-2005 онуудад бага зэрэг буурч байснаа 2006 оноос сэргэж, нийт дүнгийн 6.0 хувийг эзлэх болов. ХАА-н салбарын өсөлт сүүлийн 3 жилд нэмэгдэж байгаа бөгөөд 2006 онд ДНБ-ий 19.0 хувийг эзэлж байна.

Дүрслэл 1.1 Эдийн засгийн салбарын бүтэц, хувь 2000

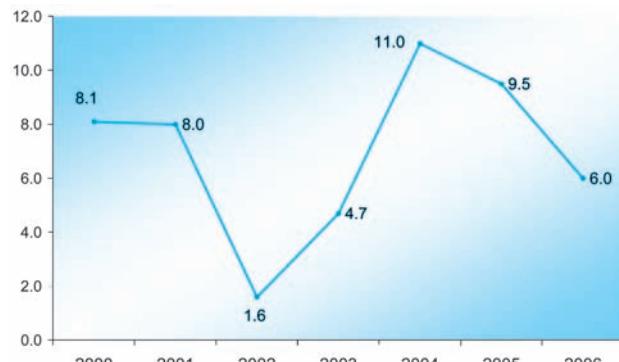

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2007

Алт, зэсийн үнийн өсөлтөөс голлон шалтгаалж 2006 онд ДНБ-ий дефляторын өсөлт харьцангуй өндөр буюу 23.1 хувь байна. Үйлчилгээний салбарын өсөлт хэвийн байсан хэдий ч уул, уурхайн болон ХАА-н салбарын өсөлт харьцангуй илүү байснаас голлон шалтгаалж түүний ДНБ-д эзлэх хувийн жин буурсан байна.

Инфляци. Инфляцийн түвшин 2006 онд 2005 онтой харьцуулахад харьцангуй тогтвортой буюу оны эцсийн байдлаар 6.0 хувьтай тэнцэж байна. Харин жилийн дундаж инфляци 2006 онд 4.6 хувьтай байгаа нь 2005 оныхоос 4.3 пунктээр бага байна (Дүрслэл 1.2).

Дүрслэл 1.2 Хэрэглээний барааны үнийн өөрчлөлт, хувь

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2007

Монгол Улсын дотоодод худалдаалж байгаа бараа бүтээгдэхүүний үнэ, ханш нь импортын бараа, бүтээгдэхүүний үнэ, банкнаас гадуурх мөнгөний өөрчлөлт, хүн амын хэрэглээнд өндөр хувийн жин эзэлдэг махны үнээс голлон хамаардаг ч Засгийн газраас 2006 онд махны нийлүүлэлтийг тогтвортжуулах арга хэмжээ авч, нөгөө талаас ам.доллартай харьцах төгрөгийн ханш чангарч, импортын бараа, бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт бага байсан, банкнаас гадуурх мөнгөний өсөлтийг хязгаарлаж чадсан нь сүүлийн гурван жилд хамгийн бага инфляцитай жил болоход нөлөөлсөн байна.

Гадаад валютын орлого өсч, валютын нөөц 2.3 дахин нэмэгдсэн зэргээс ам.доллартай харьцах төгрөгийн ханш 2006 онд 4.6 орчим хувиар чангарч, долларын ханш оны эцэст 1,165 төгрөг, дундаж ханш 1,179 төгрөг болж, 2005 оноос 25.8 төгрөгөөр чангарсан байна.

Улсын нэгдсэн төсөв. Өнгөрсөн жилүүдэд хэрэгжүүлсэн төсвийн зарлагын хяналт болон төсвийн байдлыг сайжруулах, Засгийн газрын санхүүгийн удирдлагыг төгөлдөржүүлэх чиглэлд хэрэгжүүлсэн бодлогын үр дүнд сүүлийн 2 жилд улсын төсөв ашигтай гарлаа. Улсын нэгдсэн төсвийн орлого 2006 онд ДНБ-ий 36.6 хувьтай тэнцэж, 2005 оноос 6.5 пунктээр, зарлага 5.8 пунктээр нэмэгдэв. Төсвийн нийт тэнцэл 2006 онд ДНБ-ий 3.3 хувь, урсгал тэнцэл 10.0 хувьтай тэнцэж байна.

Монгол Улсын төсвийн орлогын дийлэнх хэсгийг аж ахуйн нэгж, байгууллагын албан татвар, нэмэгдсэн өртгийн албан татвар бүрдүүлж байгаа бөгөөд төсвийн тогтвортой байдлыг хангах үүднээс алт, зэсийн үнийн өсөлтөөс бий болж байгаа орлогод шинээр татвар ногдуулах арга хэмжээг авч, түүний гуравны нэг хувийг төсвийн тогтвортжуулалтад зориулан хуримтлуулах, гуравны хоёр хувийг хөрөнгө оруулалт, нийгмийн хамгааллын арга хэмжээнд зарцуулахаар УИХ-аас шийдвэрлэсэн болно.

Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн нийт зарлагад бараа, үйлчилгээний зарлагын эзлэх хувь 2006 онд 5.4 пунктээр нэмэгдэж, төрийн байгууллагад ажилласдын цалин, бараа, үйлчилгээний зардалд зарцууллаа.

Төсвийн нийт зардалд боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны салбар 23.4 хувь, нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн салбар 27.9

хувь, эрүүл мэндийн салбар 12.3 хувь буюу нийгмийн салбарын зардал 63.6 хувийг эзэлж байна.

Нийгмийн байдал

Хүн ам. Хүн ам өсч байгаа хэдий ч сүүлийн жилүүдэд төрөлт буурч, хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн хурд саарах хандлага ажиглагдаж байна. Төрөлт 2006 онд нэмэгдсэнээр хүн амын өсөлт нэмэгдэж, 1,000 хүн амд ногдох төрөлт 19.0, нас барагт 6.5, цэвэр өсөлт 12.5 байна. Нийт хүн амын 48.8 хувь нь эрэгтэйчүүд, 51.2 хувь нь эмэгтэйчүүд байгаа бөгөөд 100 эмэгтэйд 95 эрэгтэй ногдож байхад төрөх үеийн хүйсийн харьцаа 100 охидод 104 хөвгүүн ногдож байна.

Хөдөлмөр эрхэлж буй хүн. Улсын хэмжээнд 2006 оны байдлаар 1,009.9 мянган хүн хөдөлмөр эрхэлж байна. Үүнээс төрийн болон төсөвт байгууллагад 124.6 мянган хүн ажиллаж байгаа бөгөөд үүний 2.6 хувь нь улс төрийн, 9.5 хувь нь төрийн захиргааны, 22.7 хувь нь төрийн тусгай, 85.8 хувь нь төрийн үйлчилгээний албан тушаалын ажил эрхлэгчид байна. Ажиллагсадын сарын дундаж цалин 2006 онд 127.7 мянган төгрөг (100 гаруй ам.доллар)-т хүрч, 2005 оныхоос 26.2 хувиар өссөн байна.

Ажиллах хүчиний хөдөлмөр оролцооны түвшин 2006 онд 64.4 хувь болж, 2005 оныхоос 0.9 пунктээр өссөн байна. Засаг захиргааны бүртгэлд үндэслэн гаргасан ажил эрхлэлтийн 2005 оны жилийн эцсийн тайлангаар улсын хэмжээнд нийтдээ 260.0 мянган хүн хөдөлмөр эрхлээгүй байв. Эдгээр хүмүүсээс 32.9 мянга нь аймаг, нийслэлийн хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний хэлтэст ажил идэвхитэй хайж байгаа ажилгүйчүүд байна.

2006 оны жилийн эцсийн байдлаар 53 мянган ажлын байр шинээр бий болж, 43.1 мянган хүн ажилд зуучлагдаж орсон нь 2005 онтой харьцуулахад 2.4 хувиар өссөн байна. Ажилд орсон хүмүүсийн 12.8 хувь нь улсын үйлдвэрийн газар, төсөвт байгууллагад, 87.2 хувь нь компани, хоршоо, бусад байгууллагад оржээ.

Нийгмийн даатгал, нийгмийн халамж. Нийгмийн даатгалын болон халамжийн хүрээ тэлсэн байна. Нийгмийн даатгалд 2006 онд 552.8 мянган хүн хамрагдсаны 69.4 хувь нь ААНБ-ын, 30.6 хувь нь төсөвт байгууллагын

даатгуулагчид байна. Нийгмийн даатгалын сангаас тэтгэвэр авагчдын тоо 2005 оноос 10 гаруй хувиар нэмэгдэж, 310.3 мянгад хүрсэн бөгөөд нийт 157.7 тэрбум төгрөгийн тэтгэвэр олгосны 70.7 хувь нь өндөр насны, 13.4 хувь нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн, 9.9 хувь нь тэжээгчээ алдсаны, 6.0 хувь нь цэргийн тэтгэвэр авагчид байна.

Нийгмийн халамжийн орлого 2006 онд өмнөх оноос 73 хувиар, зарлага 79.5 хувиар өсч, нийгмийн халамжийн зардалд тэтгэврийн эзлэх хувь буурч, тэтгэмжийн эзлэх хувь өссөн. Нийгмийн халамжийн тэтгэмж авсан хүний тоо 2006 онд 1,047.6 мянгад хүрч, 2005 оныхоос 38.8 хувиар нэмэгдсэн нь Засгийн газраас хэрэгжүүлж байгаа нийгмийн багц арга хэмжээтэй холбоотой юм.

УИХ-ын тогтоолоор халамжийн тэтгэврийн хэмжээг 2006 оны 7 сараас эхлэн 22.8 хувиар нэмэгдүүлсэн, "Хүүхдийн мөнгө" хөтөлбөрийн хүрээнд 2006 оны 7 дугаар сарын 1-нээс эхлэн 18 нас хүртэлх насны нийт 874.5 мянган хүүхдэд 26.6 тэрбум төгрөгийн тэтгэмж олгожээ. "Шинэ төрсөн хүүхэд" хөтөлбөрийн хүрээнд шинээр мэндэлсэн хүүхдэд бүрт 100.0 мянган төгрөгийн тэтгэмжийг жилд нэг удаа олгож, 41.1 мянган хүүхдэд 4.1 тэрбум төгрөг зарцуулсан байна. "Анх удаа гэрлэгчид" хөтөлбөрийн хүрээнд 500.0 мянган төгрөгийн мөнгөн тусlamжийг нэг удаа үзүүлэхэд 26.3 мянган хосод 11.8 тэрбум төгрөг зарцуулжээ. "Үдийн цай" хөтөлбөрийн хүрээнд 2006 оноос эхлэн ерөнхий боловсролын сургуулийн 1-2 дугаар ангийн сурагчдыг хамруулж, 110.0 мянган сурагчид 2.7 тэрбум төгрөг зарцуулсан байна.

Эдийн засгийн өсөлтөөс нийгмийн хөгжилд үзүүлсэн нөлөөлөл

Эдийн засаг дахь хувийн салбарын оролцоо. Монгол Улсын Засгийн газар нь макро эдийн засгийн тогтворталтыг бататган хувийн хэвшлийн идэвхитэй оролцоог нэмэгдүүлэх, экспортод чиглэгдсэн эдийн засгийн өсөлтийг хангах замаар ядуурлыг бууруулахыг зорьж байна.

Шилжилтийн жилүүдэд төрийн болон орон нутгийн өмчтэй үйлдвэрийн газруудын өмч хувьчлал амжилттай явагдсаны үр дүнд хувийн салбар 1995 онд ДНБ-ий 52.6 хувийг

бүтээж байсан бол 2006 онд 77.8 хувь болж, хувийн хэвшил эдийн засагт давамгайлах байр суурьтай болжээ. Хувийн хэвшлийн эзлэх хувийн жин ХАА, зочид буудал, зоогийн газарт 100 хувь, худалдаанд 99.9 хувь, санхүүгийн гүйлгээ хийх үйл ажиллагаанд 92.6 хувь, барилгад 90.0 хувийг тус тус эзэлж байгаа нь бусад салбараас харьцангуй өндөр байна.

Монгол Улсад 2006 оны байдлаар 30.8 мянган ААНБ тогтмол үйл ажиллагаа явуулж байгаагийн 80.6 хувь нь 1-9, 8.8 хувь нь 10-19 ажиллагчидтай байна. Ийнхүү том аж ахуйн нэгжээс шинэ дэвшилтэт техник, технологи нэвтрүүлэх, тоног төхөөрөмжийн хүчин чадлыг бүрэн ашиглах чадавхи сүл жижиг аж ахуй дийлэнх байгаа нь манай улсын экспортын бүтээгдэхүүн, гадаад зах зээлд өрсөлдөх чадварт тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байна.

Эрүүл мэнд, нийгмийн халамжийн үйлчилгээ, боловсролын салбарт төрийн оролцоо өндөр байгаа нь иргэдийн орлогын түвшин ялгавартай, Монгол Улсын эрүүл мэндийн даатгалын одоогийн систем нь эрүүл мэндийн салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжүүдийн үйлчилгээг иргэдэд хүртээхэд дэмжлэг болж чадахгүй байгаа болон бүрэн дунд боловсролыг үнэ төлбөргүй олгодог тогтолцоо зэрэгтэй холбоотой байна.

Эдийн засгийн өсөлт, ядуурлын уялдаа холбоо. Хүний хөгжлийн үйл явцыг түргэтгэх хамгийн гол хүчин зүйлийн нэг нь эдийн засгийн өсөлтийг хангах явдал юм.

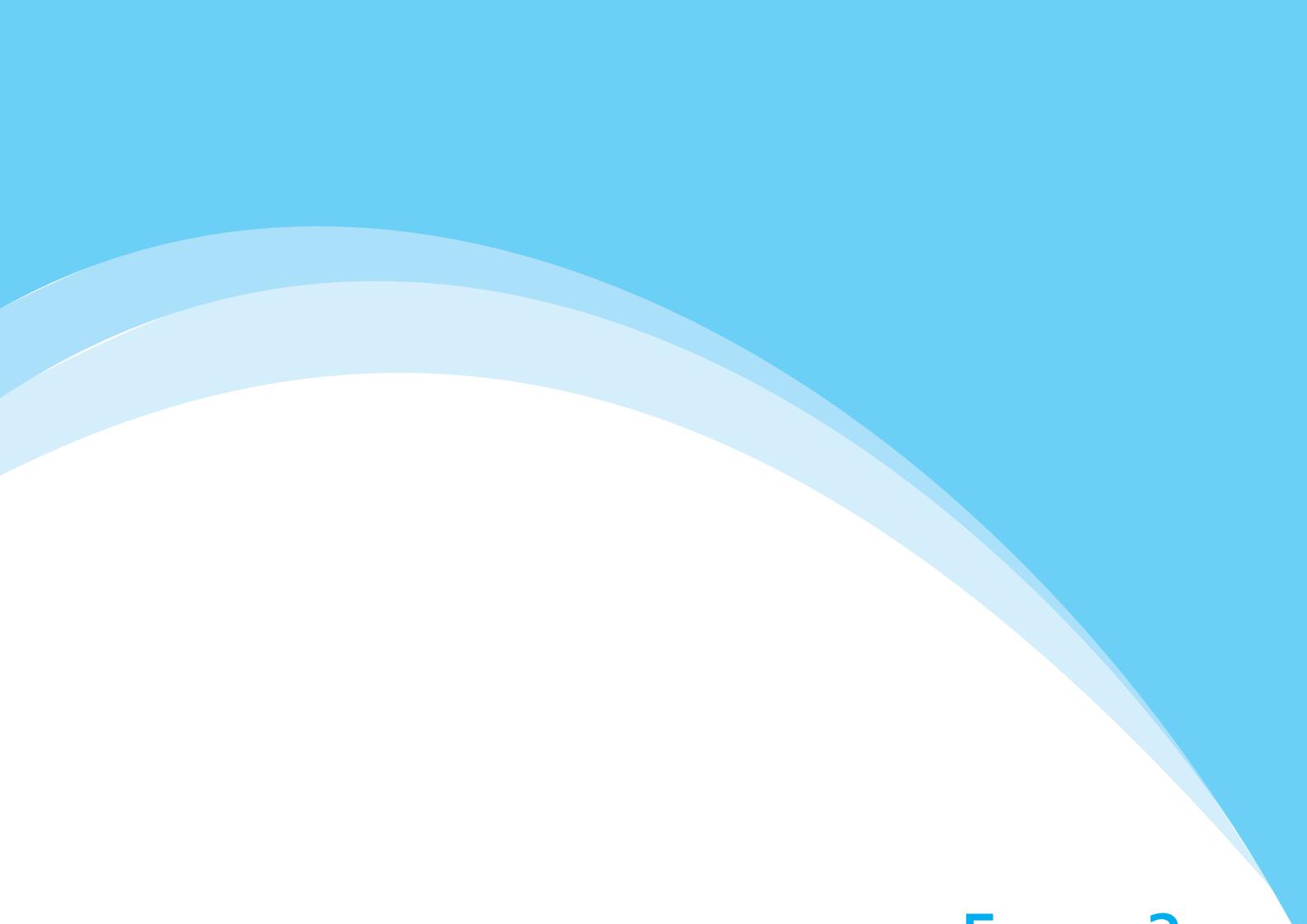
Монгол Улсын нийт хуримтлал 2006 оны байдлаар ДНБ-ий 34.8 хувь байна. Нийт хуримтлалын томоохон бүрэлдэхүүн хэсэг болох хөрөнгө оруулалтын 44 хувийг гадаад, 56 хувийг дотоод эх үүсвэрээс санхүүжүүлжээ. Дотоод эх үүсвэрийн 27.8 хувь нь банкны зээл, 45.4 хувь нь компаниудын өөрийн хөрөнгө, 26.8 хувь нь төсвийн хөрөнгө байна.

Улсын төсөвт нэмэгдэл орлого бий болох боломж бүрдэж "Монгол Улсыг хөгжүүлэх сан" байгуулагдсанаар дэд бүтцийг хөгжүүлэх, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ өргөжүүлэн тэлэх, иргэдийн сурч боловсрох орчин бүрдүүлэх, хүн амын орлого нэмэгдүүлэх, нийгмийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулахад чиглэсэн дорвitoй арга хэмжээ авах боломжийг бүрдүүлж байна. Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын 27.4 хувийг

зам, тээвэр, аялал жуулчлалын, 22.6 хувийг түлш, эрчим хүчний, 12.4 хувийг боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын салбарт тус тус зарцуулжээ.

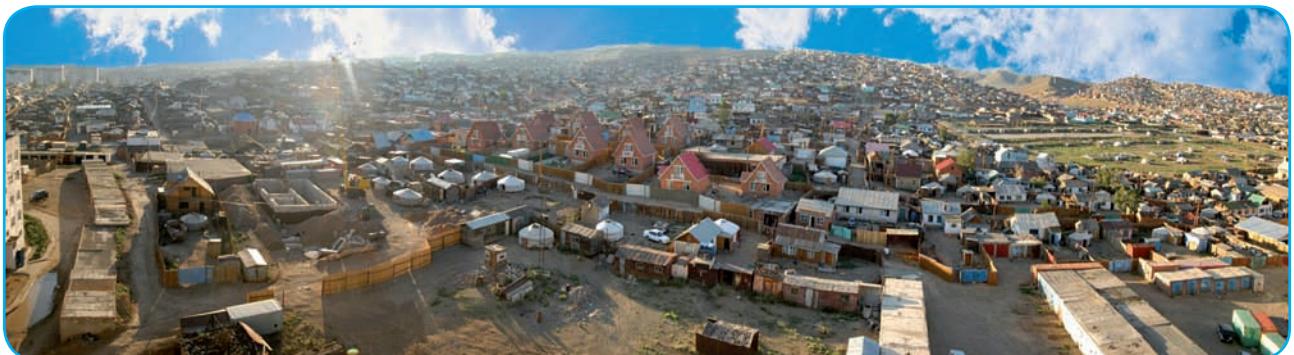
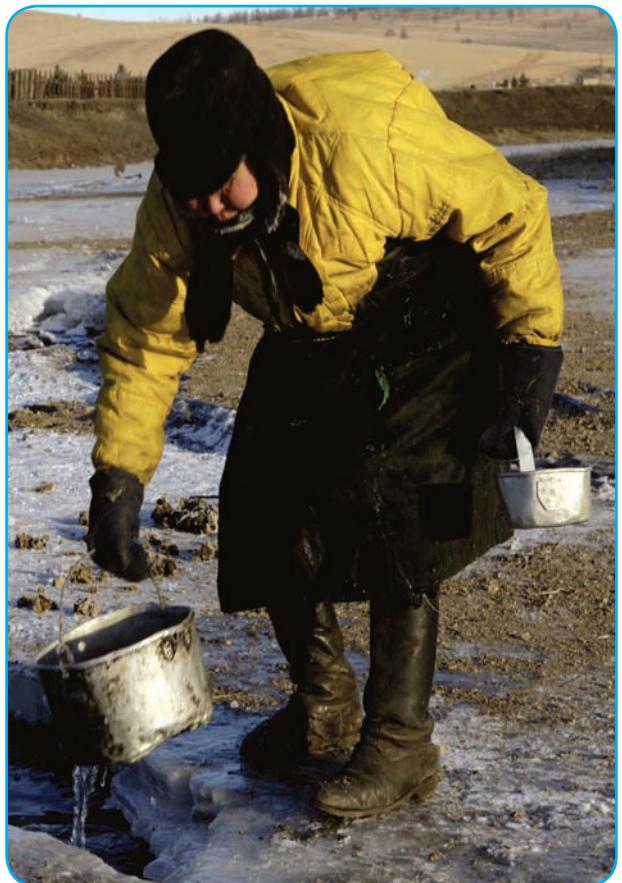
Макро эдийн засгийн орчин тогтвортыхын хэрээр бизнес эрхлэх таатай орчин бүрдэж, хувийн хэвшлийн салбарт өөрийн хөрөнгө оруулалт нэмэгдэн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний

салбарын хөгжил дээшилж, үүний үр дүнд 2006 онд ажлын байр шинээр бий болж, ажиллах хүчний хөдөлмөр оролцооны түвшин дээшилж, ажиллагчдын сарын дундаж цалин өслөө. Эдийн засгийн болон байгаль, цаг уурын таатай орчин болон нийгмийн багц арга хэмжээ хүн амын амьжираанд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж, ядуурлын түвшин 2006 онд 32.2 хувь болж буурчээ.

Бүлэг 2

МЯНГАНЫ ХӨГЖЛИЙН ЗОРИЛТУУДЫН ХЭРЭГЖИЛТ

ЗОРИЛГО 1

ЯДУУРАЛ, ӨЛСГӨЛӨНГ БУУРУУЛАХ

- Зорилт 1:** Амьжиргааны баталгаажих түвшнээс доогуур орлоготой иргэдийн эзлэх хувь хэмжээг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд 2 дахин бууруулах
- Зорилт 2:** Хоол, тэжээлийн дуталтай хүн амын тоог 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд 2 дахин бууруулах
- Зорилт 3:** Залуучуудад зориулсан таатай, бүтээмж өндөртэй ажлын байр бий болгох стратеги боловсруулж, хэрэгжүүлэх, газар ашиглах боломжийг нэмэгдүүлэх, жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэх журмыг хөнгөвчлөх, ажил эрхлээгүй иргэн бичил зээл авах боломжийг бий болгох замаар ажилгүй хүмүүс ялангуяа залуучуудад зориулсан ажлын байрыг бий болгох
- Зорилт 4:** Хүн амын төвлөрөл, шилжих хөдөлгөөнтэй холбогдон гарч буй сөрөг үзэгдлийг багасгах, шилжигсийн эрх ашгийг хамгаалах, эрх зүйн хамгаалалтыг бий болгох, ажлын байраар хангах, орон сууц, эмнэлэг, боловсрол, соёлын болон нийгмийн бусад үйлчилгээнд хамруулах тогтолцоог бүрдүүлэх

Зорилт

1

Амьжиргааны баталгаажих түвшнээс доогуур орлоготой иргэдийн эзлэх хувь хэмжээг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд 2 дахин бууруулах

	1990	2000	2005	2006	2015
Ядуурлын хамралт ⁵	36.3 (1995)	35.6 (1998)	36.1 (2002)	32.2	18.0а

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2006

а. УИХ-ын тогтоол #25, Монгол Улсын МХЗ-удыг батлах тухай, 2005

Ядуурлын өнөөгийн байдал

Монгол Улсын нийт хүн амд амьжиргааны доод түвшнээс доогуур орлоготой хүн амын эзлэх хувь 1990 онд 36.3, 2000 онд 35.6, 2005 онд 36.1 байсан бол 2006 онд 32.2 хувь болжээ.

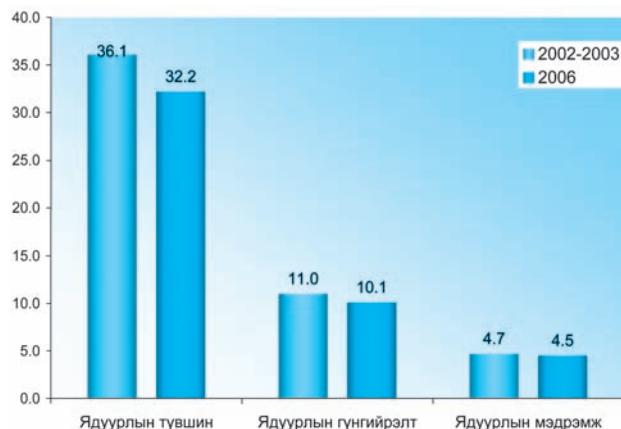
Ядуурлын гүнзгийрэлт 2002-2003 онд 11.0, 2006 онд 10.1 хувь болсон нь ядуучуудын хэрэглээний дундаж түвшин ядуурлын шугамны дунджаас 10 хувиар доогуур байгааг харуулж байна. Ядуурлын мэдрэмжийн индекс 4.5 хувь байна (Дүрслэл 2.1.1).

Ядуурлын түвшин хот, суурин газартай харьцуулахад хөдөөд илүү байна. Хөдөөгийн хүн ам зах зээлээс алслагдсаны зэрэгцээ дэд бүтэц хөгжөөгүй, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд хамрагдах боломж хязгаарлагдмал, ажлын байр хомс, мэдээлэл түргэн шуурхай хүртэх боломж сүл байгаа нь тэдний амьдралын түвшин дорийтоход нөлөөлж байна. Байгаль, цаг уурын нөлөөллөөс аж ахуй, амьдралын хэв маяг шууд хараат байгаа нь хөдөөгийн хөгжлийн гол хүндрэл болж байна. Хөдөөд 1999-2003 онд үргэлжилсэн зудын уршгаар 11.4 сая толгой мал буюу нийт малын 25 хувь хорогдож улмаар малчид олноор ядуурч байв.

Хотын ядуурлын хэмжээ 2003-2006 онд 30.3 хувиас 27.0 хувь, хөдөөгийн ядуурал 43.4 хувиас 37 хувь хүртэл буурчээ. Ядуурлын түвшин 2002-2003 онд Монгол Улсын баруун бүсэд хамгийн өндөр буюу 51 хувь, хангайн бүсэд 39 хувь, зүүн бүсэд 35 хувь, төвийн бүсэд 34 хувь байсан бол 2006 онд баруун бүсэд 39 хувь болж хамгийн эрчимтэй буурчээ. Улаанбаатар хотын хувьд бусад бүсүүдтэй

харьцуулахад ядуурлын түвшин хамгийн бага буюу нийслэлийн хүн амын тавны нэг орчим нь ядуу байна. Энэ нь дэд бүтэц хөгжсөн, худалдаа наймаа эрхлэх, ажил эрхлэх боломж төв суурин газарт илүү байгаатай холбоотой (Хүснэгт 2.1.1).

Дүрслэл 2.1.1 Монгол дахь ядуурлын үндсэн үзүүлэлтүүд, хувь

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2007

Монгол Улсын орлогын тэгш бус хуваарилалтыг Жини коэффициентээр хэмжихэд 1998 онд 0.350, 2002-2003 онд 0.329 байснаа 2006 онд 0.380 болж өссөн нь хэрэглээ хуваарилалтын тэгш бус байдал нэмэгдэж буйг харуулж байна.

2005 онд хийсэн судалгаанд оролцогчид, ядуучуудын тоо нэмэгдсээр байна, цаашдаа ч өсөх хандлагатай гэж дүгнэсэн⁶ нь судалгаанд нийгмийн ядуу бүлгийн төлөөллийг илүү сонгож хамруулсантай холбоотой байна. Судалгаанд оролцогчид ядуурлын гүнзгийрэлт нэмэгдэж байгааг мөн тэмдэглэж, нийгмийн хамгийн эмзэг бүлэгт зуд болон байгалийн бусад гамшгийн улмаас хөрөнгө, түүний дотор

⁵ Үндэсний ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй хүмүүсийн хувийн жин буюу ядуурлын түвшин

⁶ УСГ, АХБ, ДБ, Монгол Улс: Оролцооны аргаар ядуурлын байдалд дүн шинжилгээ хийх нь, УБ, 2005

орон гэргүй болсон, тэжээгчээ алдсан, асран хамгаалах хүнгүй, хөгжлийн бэрхшээлтэй

хүмүүс, өндөр настан болон ганц бие өрх толгойлсон хүмүүсийг тодорхойлжээ.

Хүснэгт 2.1.1 Ядуурлын хамралтын хүрээ, тэгш бус байдлын үзүүлэлт, байршилаар

	Ядуурлын түвшин %		Жини коэффициент	
	2002-2003	2006	2002-2003	2006
Улсын дундаж	36.1	32.2	0.329	0.380
Байршилаар				
Хот	30.3	27.9	0.331	0.386
Улаанбаатар	27.3	20.4	0.332	0.367
Аймгийн төв	33.9	36.1	0.324	0.389
Хөдөө	43.4	37.0	0.313	0.360
Бүс нутгаар				
Баруун	51.1	38.7	0.306	0.342
Хангай	38.7	37.7	0.320	0.354
Төв	34.4	34.0	0.314	0.393
Зүүн	34.5	36.5	0.317	0.399
Улаанбаатар	27.3	20.4	0.332	0.367

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, Өрхийн орлого, зарлагын судалгаа, 2006
УСГ, Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны тувшиний судалгаа, 2002-2003
УСГ, Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл, 2006

Тулгамдаж буй асуудал

Ядуурлын шугамаас доогуур орлоготой хүн амын эзлэх хувийг 2015 он гэхэд 2 дахин бууруулахаар дэвшиүүлсэн зорилтын хэрэгжилтийн байдлаас үзэхэд, Засгийн газраас олон бодлого, хөтөлбөр хэрэгжүүлсэн ч 2002-2006 онд ядуурлын түвшин дөнгөж 3.9 пунктээр буурчээ. Иймд ядуурлыг эрчимтэй бууруулах стратегийг боловсруулж хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:⁷

- Шинээр ажлын байр бий болох нөхцлийг бүрдүүлж, түүнийг урамшуулах замаар хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх;
- Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн төлөв байдлыг судлан холбогдох эрх зүйн орчинг бий болгох;
- Нийгмийн эмзэг бүлэг ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн онцлогт нийцсэн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээг хөгжүүлж, орлого, чадавхийн ядуурлыг бууруулах;

- Орон нутгийн хөгжилд тулгуурласан хөдөөгийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогыг хэрэгжүүлэх;
- Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас авах асуудлаар иргэдийн эрх зүйн мэдлэг, мэдээллийг дээшлүүлэх;
- Гадаадад ажиллаж байгаа иргэдийнхээ эрх ашгийг хамгаалах үүднээс консулын үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтад хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудлыг тусгах;
- Нийгмийн халамж, асрамж, үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, ялангуяа нийгмийн эмзэг хэсгийн хамрагдах баталгааг сайжруулах;
- Нийгмийн хамгааллын үйлчилгээг иргэдэд түүний дотор хөдөөгийн болон алслагдсан бүс нутагт хүргэх оновчтой бөгөөд үр ашигтай бүтцийг бий болгож төлөвшүүлэх;
- Ядуурлыг бууруулахад чиглэсэн хөтөлбөрүүдийн уялдааг хангах.

⁷ Ойрын хугацаа - 1-2 жил

Дунд хугацаанд:⁸

- Экспортын баримжаатай үйлдвэрлэлийг дэмжих, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх;
- Хүн амын орлогыг бодитой нэмэгдүүлж, тогтвортой өсгөх;
- Тэтгэврийн даатгалын бие даасан байдлыг хангах;
- Нийгмийн даатгалын хамрах хүрээг өргөтгөх, ажил олгогчийн зүгээс тухайн хүний нийгмийн баталгааг хангах чиглэлээр эрх зүйн шинэчлэл хийх;
- Дэд бүтцийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх.

Үрт хугацаанд:⁹

- Эдийн засгийн бүх салбарт гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалтыг хөхиүлэн дэмжих, техник, технологийн шинэчлэл хийх;
- Боловсрол, эрүүл мэндийн салбарт оруулах хөрөнгийг нэмэгдүүлж, хүний хөгжлийг хангах.

⁸ Дунд хугацаа - 3-5 жил

⁹ Үрт хугацаа - 6-15 жил

Зорилт 2

Хоол, тэжээлийн дуталтай хүн амын тоог 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд 2 дахин бууруулах

	1990	2000	2005	2006	2015
Тураалтай хүүхдийн хувь	12.0 (1992)	12.7	6.3	6.3 (2005)	0а

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2006
а. УИХ-ын тогтоол #25, Монгол Улсын МХЗ-уудыг батлах тухай, 2005

Хоол, тэжээлийн дутлын өнөөгийн байдал

Хоол, тэжээлийн дутлын өнөөгийн байдлыг тав хүртэлх насын хүүхдийн хоол, тэжээлийн дутал, хүн амын хүнсний хангамж, аюулгүй байдлаар тодорхойлж болно.

Тав хүртэлх насын хүүхдийн хоол, тэжээлийн дутлын байдал

2000 оны түвшинтэй 2004 ба 2005 оныг харьцуулахад тав хүртэлх насын хүүхдийн хоол, тэжээлийн дутал болох тураал 2 дахин, туранхай 2.5 дахин, өсөлтийн хоцролт 1.2 дахин тус тус буурсан байна (Хүснэгт 2.1.2).

Хүснэгт 2.1.2 Тав хүртэлх насын хүүхдийн хоол, тэжээлийн дутлын байдал, хувиар

	Тураал	Өсөлтийн хоцролт	Туранхай
2000 а	12.5	24.6	3.7
2000 б	12.7	25.0	5.5
2004 в	6.7	19.6	0.6
2005 г	6.3	21.0	2.2

Мэдээллийн эх үүсвэр:

- а. НЭМХ, ЭМЯ, НУБХС, "Хүн амын хоол тэжээлийн байдал" судалгаа, 2000
- б. УСГ, НУБХС, "Хүүхэд хөгжил - 2000" Олон үзүүлэлтэй түүвэр судалгаа, 2001
- в. НЭМХ, ЭМЯ, НУБХС, "Монголын хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн хоол тэжээлийн байдал" судалгаа, 2006
- г. УСГ, НУБХС, "Хүүхэд хөгжил - 2005" судалгаа, 2007

Зохих жиндээ хүрэхгүй байгаа хүүхдийн үзүүлэлт буюу тураал. Зүүн Ази, Номхон далайн бүс нутгийн хэмжээнд 1990-2000 онд хоол, тэжээлийн дуталтай хүүхдийн тоо 24-өөс 17 хувь хүртэл буурсан нь Зүүн Ази, Номхон далайн баруун эргийн бүсийн орнуудын дэвшүүлсэн "тураалтай хүүхдийн тоог бүсийн хэмжээнд 2015 он гэхэд 12 хувьд хүргэн бууруулах" зорилтыг хэрэгжүүлэх бололцоотойг харуулж байна. Монгол Улс тав хүртэлх насын хүүхдийн тураалыг 2000-2004 онд жилд дунджаар 1.16 орчим хувь буюу 12.5-аас 6.7 хувь хүртэл бууруулжээ¹⁰. Энэ нь 2015 он хүртэл дэвшүүлсэн зорилтыг бүрэн хангах бололцоотойг харуулж байна.

Хоол, тэжээлийн архаг дутал буюу өсөлтийн хоцролт. Хүүхдийн хоол, тэжээлийн байдлыг илтгэх өөр нэг үзүүлэлт болох тав хүртэлх насын хүүхдийн өсөлтийн хоцролт нь Хятад, Вьетнам, Филиппин зэрэг улсуудад өндөр байснаа тогтвортой буурч байгаа бол Монгол Улсад хэдийгээр бага түвшинтэй ч гэсэн тогтвортой сайн буурахгүй байгаагаас бүс нутгийн бусад улсуудтай харьцуулахад бууралтын хурдцаар хоцрох хандлага ажиглагдаж байна. Монгол Улсад тав хүртэлх насын хүүхдийн өсөлтийн хоцролт 2004 онд 2000 оноос хойш 5 пунктээр буурчээ.

Хоол, тэжээлийн хурц дутал буюу туранхай. Бага насын хүүхдийн хоол, тэжээлийн хурц дутлыг илтгэх туранхайн үзүүлэлт Монголд харьцангуй бага хувьтай тодорхойлогдож байгаа ч Эрүүл мэндийн яам (ЭМЯ) болон

¹⁰ НЭМХ, ЭМЯ, НУБХС, "Монголын хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн хоол тэжээлийн байдал" Хоол тэжээлийн үндэсний 3 дугаар судалгааны тайлан, УБ, 2006

ҮСГ-аас явуулдаг судалгаануудаар зөрүүтэй үр дүн гарсаар байна. Тухайлбал, ЭМЯ-ны 2001, 2004 оны судалгаагаар энэ үзүүлэлт 0.9 хувь,

0.6 хувь гэж гарсан бол ҮСГ-ын 2000, 2005 оны судалгаагаар 5.5 хувь, 2.2 хувь гарчээ.

Хүснэгт 2.1.3 Тав хүртэлх насны хүүхдийн хоол тэжээлийн дутал, байршил, бүсээр, 2004

	Тураал	Өсөлтийн хоцролт	Турганхай
Байршилаар			
Хот суурин	3.9	11.5	1.1
Хөдөө	8.1	23.9	0.2
Бүсээр			
Улаанбаатар	4.3	10.5	1.3
Төвийн бус	4.7	17.2	0
Хангайн бус	5.4	21.9	0
Зүүн бус	10.7	28.1	0
Баруун бус	11.9	28.7	0.8

Мэдээллийн эх үүсвэр: НЭМХ, ЭМЯ, НУБХС, "Монголын хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн хоол тэжээлийн байдал" Хоол тэжээлийн үндэсний 3 дахь судалгааны тайлан, 2006

Хүснэгт 2.1.3-аас үзвэл хөдөө, орон нутгийн хүүхдүүд хот, суурингийнхнаас 2 дахин их тураал болон өсөлтийн хоцролтод өртөж байна. Баруун бусийн бага насны хүүхдийн тураалын түвшин нь хангайн бүсээс 2.2 дахин, төвийн бүсээс 2.5 дахин, Улаанбаатараас 2.76 дахин их байгаа бөгөөд харин зүүн бүстэй ойролцоо байна. Хот, суурин газарт тав хүртэлх насны хүүхдийн турганхайн түвшин 1.1 хувь байхад хөдөө, орон нутагт 0.2 хувь байгаа бөгөөд хотын хүүхдүүд хөдөөний хүүхдээс 6 дахин илүү турганхайд өртөж байна. Энэ нь хөдөө, орон нутгийн малгүй болсон иргэд хотод шилжин ирж, хотод ажилгүйдэл, ядуурал нэмэгдэж байгаатай нэг талаар холбоотой.

Хүүхдийн хооллолт. Хүүхдийн амьдралын эхний 4 сар хүртэл эхийн сүүгээр дагнан хооллож буй үзүүлэлт 2004 оны байдлаар 79.7 хувь байсан бол 6 сартай болоход 38.3 хувь болон буурч байгааг эхийн сүү орлуулагч бүтээгдэхүүний импорт, худалдаа нэмэгдэж байгаа болон эрт нэмэгдэл хоолонд оруулж буйтай холбон тайлбарлаж байна. Хэдийгээр 4 сартайгаас 6 сартай болоход эхийн сүүгээр дагнан хооллож буй үзүүлэлт буурч байгаа ч 2000 ба 2005 онд хийгдсэн "Олон үзүүлэлт бүхий бүлгийн түүвэр судалгаа"-гаар 6 сар хүртэл хугацаанд уг үзүүлэлт 55 ба 57 хувь байгаа нь харьцангуй тогтвортой байгааг илтгэж байна. 6-11 сартай хүүхдийн дөнгөж 1.6 хувь нь, 24-59 сартай хүүхдийн 0.9 хувь нь мэргэжлийн зөвлөмжид тохирох давтамж, хэмжээтэйгээр хоол хүнсийг хэрэглэж байхад

12-23 сартай хүүхдүүд зөвлөмжид тохирох давтамж, хэмжээтэйгээр хооллож чадахгүй байна. Хүүхдийн өсөлтийн хамгийн эрчимтэй үе болох 6-23 сартайд нь нэмэгдэл хоолны нэр төрөл, чанар, орц нь хангалттай сайн байж чадахгүй байгаа учраас хүүхдийн өсөлтийн хоцролт гарч байна.

Хүүхдийн хоол, тэжээлд аминдэм, бичил бодисын хангамж чухал нөлөөтэй. Үүнээс:

- **Д аминдэмийн дутал, хангалт.** Тав хүртэлх насны хүүхдүүдийн 41 хувь нь Д аминдэмийн дуталтай, 20.8 хувь нь зулай зөвлөн, хөл нь майга, үе мөч нь хавдартай байна. Рахитын шинж тэмдэг төвийн бүсээс илүү баруун, хангайн, зүүн аймгуудад болон Улаанбаатарт давамгайлж байна. 2004 оны судалгаагаар хоёр хүртэлх насны хүүхдүүдийн 15.6 хувь нь сүүлийн 12 сарын хугацаанд урьдчилан сэргийлэх тунгаар Д аминдэм уусан байна.

- **Цус багадалт ба төмрийн дутал.** Тав хүртэлх насны хүүхдийн 21.4 хувь нь цус багадалттай байна. Цус багадалтын үзүүлэлт 6-11 сар (39.6 хувь), 12-17 сар (34.4 хувь), 18-23 сартай (23.0 хувь) хүүхдүүдэд хамгийн өндөр байна. Цус багадалтын үзүүлэлтийг байршилаар нь үзвэл, хот, суурин (20.0 хувь) ба хөдөө, орон нутагт (22.2 хувь) ойролцоо, бүсээр нь үзвэл Улаанбаатар хотод 21.4 хувь, баруун бүсэд 34.0 хувь (хамгийн

өндөр), төвийн болон хангайн бүсийн аймгуудад хамгийн бага үзүүлэлттэй байна. 6-59 сартай хүүхдийн төмрийн дутлын үзүүлэлт үндэсний түвшинд 22.3 хувь, үүнээс 6-23 сартай 30.6 хувь, 24-59 сартай 18.5 хувь, баруун бүсэд 29.3 хувь буюу хамгийн өндөр байна.

- **А аминдэмжүүлэлтийн хамралт.** Улсын хэмжээнд 6-59 сартай хүүхдийн 51.6 хувь, Улаанбаатар хотод 52.3 хувь А аминдэмийн түгээлтэд хамрагдаж байна. А аминдэмжүүлэх үйл ажиллагааны талаар эцэг эх, асран хамгаалагч нар хүүхдийн уусан А аминдэмийн тоо, тун, уух шаардлага, хэрэгцээний талаар төдийлэн сайн мэдээлэлгүй байна.
- **Иод дутлын эмгэг.** 8-12 насны хүүхдийн дунд бамбайн бахлуурын тархалт 13.8 хувь байна. Таван жилийн өмнөх дүнгээс 7.6 хувиар буурч Монгол Улс иод дутлын хөнгөн зэрэглэл гэсэн ангилалд багтаж,

Хүснэгт 2.1.4 Нэг хүний хоногт хэрэглэсэн хүнсний зүйлийн илчлэг, найрлага

	2003	2004	2005	2006
Илчлэг	2 699.2	2 553.9	2 881.9	2 818.4
Уураг, гр	105.6	101.4	106.1	104.4

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл, 2006

НҮБ-ын Хүнс, хөдөө аж ахуйн байгууллага (ХХААБ)-ын үнэлгээний 2006 оны тайланд¹² 1999-2001 онд Монгол Улсын хүн амын 38 хувь нь өлөн зэлмүүн байдалд байсан бол 2002-2004 онд 27 хувь болж буурсан гэж дүгнэжээ¹³. НҮБ-ын ХХААБ-ын тусгай илтгэгч илтгэлдээ ядуу өрхийн гишүүний хоногийн хоолны илчлэгийн хэмжээ дөнгөж 1,784 ккал байгаа нь олон улсын (2,100 ккал) болон Монгол Улсын (2,731 ккал) стандартаар тогтоосон хэмжээнд ч хүрэхгүй байна. Ядуу хүн амын 20 хувь нь бүх орлогоо хоол хүнсэндээ зарцуулаад ч хангалттай тэжээлийг авч чаддаггүй¹⁴ гэсэн дүгнэлт хийжээ.

¹¹ УСГ, Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл, УБ, 2006

¹² FAO, "Monitoring progress towards hunger reduction goals of the World Food Summit (WFS) and the Millennium Declaration (MD) - Mongolia" Statistics Division Socio-Economic Statistics and Analysis Service. http://www.fao.org/es/ess/faostat/foodsecurity/MDG_en.htm, 2006, 2004

¹³ UNFAO, "The State of Food Insecurity in the World", 2006

¹⁴ Jean Ziegler, "The Right to Food", Report of the Special Rapporteur on the right to food, Addendum, Mission to Mongolia, 2004

айл өрхийн иоджуулсан давсны хэрэглээ 74.4 хувьд хүрч нэмэгджээ.

Монголын хүүхдүүд бор хоолонд орсноос хойш өсөлтийн хоцролт, Д аминдэмийн дутал, цус багадалт зэрэг аминдэм, бичил бодистой холбоотой хоол, тэжээлийн дутлын хэлбэрүүд өсдөг байна. Энэ нь Монголын хүнсний бүтээгдэхүүнд аминдэм, бичил бодисын баяжуулалт нэн шаардлагатайг харуулж байгаа бөгөөд хоол хүнсийг хэрэгцээт аминдэм, бичил бодисоор баяжуулах хөтөлбөрийг шинээр боловсруулан хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Хүн амын хүнсний хангамж, аюулгүй байдал

Хүн амын хоол хүнснээс авах хэрэгцээт илчлэг. Нэг хүний хоногт хэрэглэсэн илчлэгийн хэмжээ нь 2006 оны байдлаар 2,818.4 ккал байна¹⁵. Энэ статистик үзүүлэлтийг хүн амын орлогын түвшнээр ангилах боломжгүй байна (Хүснэгт 2.1.4).

Гэтэл УСГ-ын судалгааны дүнгээр гурил, мах, сүү гэсэн хүнсний гурван нэрийн бүтээгдэхүүн монгол хүний хоногийн илчлэгийн хэрэглээний 86 хувийг бүрдүүлж байна¹⁶. Хөдөө, орон нутагт эдгээр бүтээгдэхүүний хэрэглээ хотынхноос өндөр байна. Төмс, хүнсний ногоо, жимсний хэрэглээ ялангуяа, хот, суурин газарт сүүлийн жилүүдэд ихээхэн нэмэгдэж байгаа ч энэ төрлийн хүнсний хэрэглээ дутмаг хэвээр байна. Хөдөөд төмс, хүнсний ногооны хэрэглээ нь 50 хувиар бага ч хоногийн дундаж илчлэгийн хэрэглээ хотынхноос 15 хувиар илүү байна¹⁶.

Өнөөдөр манай оронд хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, аюулгүй байдлын асуудал бүрэн шийдвэрлэгдэгүй байгаа ч хүнсний хангамжийн хувьд нийлүүлэлт хангалттай байна. Сүүлийн жилүүдэд техник, технологийн хувьд олон улсын шаардлагын түвшинг

¹⁵ УСГ, ДБ, НҮБХХ, Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний түүвэр судалгаа, УБ, 2004

¹⁶ FAO/UNICEF/UNDP, "Joint Food Security Assessment Mission to Mongolia", Mission Report, UB, Mongolia, 2006

хангахуйц хүнсний бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэрүүд шинээр ашиглалтад орсоор байгаа бөгөөд тухайлбал, жилд 85 мянган тн мах бэлтгэж, боловсруулах хүч чадал бүхий мал нядалгааны 28 үйлдвэр, мах боловсруулах 70 гаруй цех ажиллаж байна. Мөн сүүний үйлдвэрүүд орчин үеийн технологи нэвтрүүлэн, өндөр хэмийн дулааны боловсруулалтаар битүүмжилсэн орчинд ариутгаж, савласан сүү, эмчилгээ, сувиллын зориулалттай, хүүхдийн тэжээлийн зориулалттай кальци, жимс, шоколад түүнчлэн зөгийн балаар баяжуулсан сүүн бүтээгдэхүүн зэрэг удаан хугацаанд хадгалагдах, импорт орлох, чанар, сав баглаа боодлын хувьд зах зээлд өрсөлдөхүйц бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж эхэллээ. Сүүлийн гурван жил мах, сүү, хүнсний ногооны үйлдвэрлэл тасралтгүй нэмэгдэж, улаан буудайн ургац 2006 онд 2005 оныхос хоёр дахин нэмэгдэж, гурилын нийт хэрэгцээний 45 хувийг үйлдвэрлэх боломжтой болжээ. Хэдийгээр хүнсний аюулгүй байдлын талаар санаа зовниж байгаа ч улаан буудай, цагаан будаа, төмс, хүнсний ногоо, жимсний импорт өсч нийслэлээс алслагдсан аймаг, сумын хүнсний хангамжийг сайжруулахад нөлөөллөө. Нийслэл хот, аймаг, сумын төв дотоодын болон импортын хүнсний бүтээгдэхүүнээр хангагдсан байна¹⁷.

Хүнсний хангамж хот, аймаг, сум, багийн түвшинд харилцан адилгүй, хүн амын орлогын түвшин буюу худалдан авах чадвараас шууд хамааралтай байна. Малчид, тариаланчдын хүнсний хангамж зохих хэмжээнд байгаа боловч, хоол хүнсний нэр төрөл цөөн учраас аминдэм, бичил бодисын дутал их байна. Монгол Улсын хүнсний хангамж улирлын хамааралтай байдаг. Агаарын температурын эрс тэс өөрчлөлт нь хэрэгцээт хүнсний тэжээллэг байдалд нөлөөлж, өвлийн хүйтэнд илчлэг ихтэй хоол хүнс хэрэглэхийг шаарддаг. Хотын ядуучууд гол төлөв гэр хороололд амьдардаг ба өвлийн улиралд гэр халаахад шаардлагатай түлээний зардал нь төвлөрсөн халаалттай хоёр өрөө байрныхаас өндөр байдаг тул өвлийн улиралд ядуучуудын хүнсний хангамж буурах байдал гардаг.

Уламжлалт аргаар боловсруулсан мах, сүүн бүтээгдэхүүнийг айл өрхүүд өөрсдөө хэрэглэхийн зэрэгцээ зах зээлд борлуулдаг. Улсын хэмжээнд сүүний зөвхөн 7 хувь, махны

З хувийг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулж байгаа нь хүнсний эрүүл ахуй, аюулгүй байдалд санаа зовинох шалтгаан болж байна. Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний 40 шахам хувийг бруцеллээз, сүүн хүчлийн бактери эзэлж, 36.7 хувь нь ус, турил, содын аль нэг хольцтой байгааг тогтоосон байна¹⁸.

Тулгамдаж буй асуудал

Мэдээллийн хүртээмж тааруу, УСГ болон ЭМЯ-ны мэдээллийд байнга зөрүүтэй гарч байгаа нь хоол, тэжээлийн дутлын байдлыг бодитой үнэлэх, бодлого, үйл ажиллагааг төлөвлөхөд бэрхшээл учруулж байна. Хоол, тэжээлийн дутал төдийлэн хурдацтай буурахгүй байгаа нь нийгмийн эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудлын нэг хэвээр байна. Түүнчлэн одоо хэрэглэж буй хоол, тэжээлийн дуталтай холбоотой шалгуур үзүүлэлтийг бодит амьдрал, олон улсын жишигт нийцүүлэн өөрчлөх шаардлага гарч байна. Хоол, тэжээлийн дутлыг бууруулах үйл ажиллагаанд салбар хоорондын уялдан зохицсон оролцоо хангалтгүй, зөвхөн ЭМЯ, ХХААЯ-ны хариуцсан ажил мэт ташаа ойлголт хэвшил болон тогтсоныг өөрчлөх, түүнд чиглэсэн менежментийн шинэлэг бодлого үгүйлэгдэж байна.

Банкны зээлийн хүү, хөрөнгийн баталгааны шаардлага өндөр, эргэн төлөх хугацаа богино зэргээс хүнсний үйлдвэрлэл эрхлэгчид банкнаас зээл авч хүнсний үйлдвэрүүдээ өргөтгэж чадахгүй байна. Импортоор орж ирж буй хүнсний бүтээгдэхүүнд тавих стандарт, чанарын хяналтыг сайжруулах, чадавхийг бэхжүүлэх шаардлагатай.

Шийдвэрлэх асуудал

Богино хугацаанд:

- Хүүхдийн зөв хооллолтын ач холбогдлыг таниулах, эцэг, эхийн мэдлэгийг дээшлүүлэх;
- 6 сар хүртэл эхийн сүүгээр дагнан хооллох талаарх зөвлөмжийг эрчимтэй сурталчлах;
- 6-23 сартай хүүхэд болон жирэмсэн эхчүүдийн хоол, тэжээлийн хангамжийг сайжруулах, энэ чиглэлийн үйлдвэрлэлийг дэмжих;

¹⁸ ХХААЯ, ЭМЯ, НЭМХ, УМХГ, "Хүнсний бохирдолын түвшин" Судалгааны тайлан, УБ, 2006

- Бага насны хүүхдийг аминдэм, бичил бодисын дутлын улмаас хоол, тэжээлийн архаг дуталд өртөхөөс сэргийлэх;
- Хүн амын хүнсний хангамжийн баталгаат байдлыг сайжруулах;
- 1997 онд батлагдсан “Хүн амын хоногт хэрэглэх хүнсний бүтээгдэхүүний зөвлөмж хэмжээг”-г шинэчлэх;

Дунд болон урт хугацаанд:

- Шимт бодисоор баяжуулсан хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг бодлоо гоор дэмжих, урамшуулах;
- Хүн амын орлогыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээ авах;
- Хот, хөдөөгийн хүнсний хэрэглээний ялгааг багасгах зэрэг болно.

Зорилт

3

Залуучуудад зориулсан таатай, бүтээмж өндөртэй ажлын байр бий болгох стратеги боловсруулж, хэрэгжүүлэх. Газар ашиглах боломжийг нэмэгдүүлэх, жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэх журмыг хөнгөвчлөх, ажил эрхлээгүй иргэн бичил зээл авах боломжийг бий болгох замаар ажилгүй хүмүүс ялангуяа, залуучуудад зориулсан ажлын байрыг бий болгох

Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн өнөөгийн байдал

Монгол Улсын нийт хүн ам 2006 онд 2,594.8 мянга болсны дотор хөдөлмөрийн насны хүн ам 1,619.3 мянгад, эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам 1,042.8 мянгад хүрч, ажиллагчдын тоо

2005 оноос 41.6 мянгаар нэмэгджээ. Эдийн засгийн идэвхийг тодорхойлох гол үзүүлэлт болох ажиллах хүчиний оролцооны түвшин сүүлийн жилүүдэд тогтмол өсч ирсэн бөгөөд 2006 онд 64.4 хувь, ажилгүйдлийн түвшин 3.2 хувь байна (Хүснэгт 2.1.5).

Хүснэгт 2.1.5 Хүн амын ажил эрхлэлтийн үзүүлэлтүүд, оны эцэст, мянган хүнээр

	2003	2004	2005	2006
Хөдөлмөрийн насны хүн ам	1 488.9	1 531.1	1 577.0	1 619.3
Эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам	959.8	986.1	1 001.2	1 042.8
Үүнээс:				
Ажиллагчид	926.5	950.5	968.3	1 009.9
Бүртгэлтэй ажилгүйчүүд	33.3	35.6	32.9	32.9
Ажиллах хүчиний оролцооны түвшин, %	64.5	64.4	63.5	64.4
Ажил эрхлэлтийн түвшин, %	62.2	62.1	61.4	62.3
Ажилгүйдлийн түвшин, %	3.5	3.6	3.3	3.2

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл, 2006

Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт. Эдийн засгийн хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлийн нэг нь хүн амын нийт тоо гэхээсээ илүү хүн амын насны бүтцийн өөрчлөлт юм. Монгол улсын хүн амын дундаж наслалт 2006 онд 68.8, насны голч нь 22.7 жил байгаа нь манай улсын хүн ам залуу байгааг харуулж байна.

15-24 насны залуучууд 2006 онд 568.2 мянга байгаа бөгөөд энэ нь нийт хүн амын 21.9 хувийг эзэлж байна.

Нийт ажиллагчдын дунд 25 хүртэлх насны залуучуудын эзлэх хувь буурах хандлагатай буюу 2000-2005 оны хооронд 28.4-өөс 23 хувь болж буурсан байна. 15-24 насны хүмүүсийн ажилгүйдлийн түвшин 2003 онд 3.4 хувь, 2004 онд 3.6 хувь байсан бол 2005 онд 3.3 хувь болжээ. Бүс нутгаар үзвэл Хангай, Баруун, Зүүн бүсэд өндөр, Төвийн бүсэд харьцангуй бага, хүйсээр авч үзвэл 15-24 насны эрэгтэйчүүдийн ажилгүйдлийн түвшин эмэгтэйчүүдийнхээс өндөр байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Богино хугацаанд:

- Залуучууд, оюутан, сурагчдын хөдөлмөрийн бирж ажиллуулах талаар төрийн бус байгууллагуудын үүсгэл, санаачилгыг дэмжих;
- Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн сүлжээ байгуулах;
- Хөдөлмөрийн зах зээлийн зохицуулалт нь залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтэд хэр нийцтэй байгааг судалж дүгнэлт гаргах, залуу ажиллагчдад тохирсон хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээ тогтоох, сургалттай хосолж хөдөлмөр эрхлэх бололцоо бүрдүүлэх;
- Таатай бус нөхцөлд байгаа залуучуудыг ажилд авч тогтвортай суурьшилтай ажиллуулж байгаа ажил олгогчдод

Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаас санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх;

- Залуучууд үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хоршоо, нийгэмд болон гишүүддээ үйлчилдэг төрийн бус байгууллага, сан байгуулахыг дэмжих;
- Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээнд нийцсэн мэргэжил эзэмшигүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээл дээр өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх;
- Сургуулиас ажил, хөдөлмөрт шилжих шилжилтийн судалгааг тогтмол хийх;
- Бизнес инкубатор, жижиг зээлийн механизмаар дамжуулан залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих;
- Хөдөлмөр, цалин хөлсний асуудалтай холбоотой хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгож, тэдгээрийн хоорондын уялдаа холбоо, хэрэгжилтийг зохицуулах;
- ОУХБ-ын “Бизнесээ эхэл, бизнесээ хөгжүүл”, “Жендер ба бизнес эрхлэл” зэрэг сургалтын хөтөлбөрүүдийн үндэсний сүлжээг бий болгох.

Дунд хугацаанд:

- Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн дэд хөтөлбөр боловсруулах;
- Залуучуудад зориулсан аятай, бүтээмж өндөртэй ажлын байр бий болгох тодорхой зорилтуудыг дунд хугацааны стратегийн бодлого, төлөвлөлтөд тусгаж хэрэгжүүлэх;
- Байгаль орчин, мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи, уул уурхай, аялал, жуулчлал зэрэг салбарын компани, байгууллагууд залуучуудыг ажилд авах өнөөгийн болон хэтийн төлөв хандлагаа тодорхойлох, мэдээлэх;
- Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын үндэсний хөтөлбөр боловсруулж гаргах, ажил олгогч эзэд болон мэргэжлийн боловсрол, сургалтын байгууллагуудын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх;
- Гадаадад ажиллаж байгаад эх орондоо ирж байгаа залуучуудад дэмжлэг үзүүлэх.

Зорилт 4

Хүн амын төвлөрөл, шилжих хөдөлгөөнтэй холбогдон гарч буй сөрөг үзэгдлийг багасгах, шилжигсийн эрх ашгийг хамгаалах, эрх зүйн хамгаалалтыг бий болгох, ажлын байраар хангах, орон сууц, эмнэлэг, боловсрол, соёлын болон нийгмийн бусад үйлчилгээнд хамруулах тогтолцоог бүрдүүлэх

Шилжих хөдөлгөөний өнөөгийн байдал

Сүүлийн жилүүдэд хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөн эрчимжсэн нь бус нутгуудын хүн амын тооны өөрчлөлтөд механик өсөлт бий болгож байна (Хүснэгт 2.1.6).

2000 оны хүн ам, орон сууцны тооллогын мэдээнээс харахад Улаанбаатарт 1,000 хүнд ногдох хүн амын ердийн цэвэр өсөлт 11.4

байхад 1,000 хүнд ногдох цэвэр шилжилт 43.0 байжээ. Нийслэлийн хүн амын өндөр өсөлтийн гол шалтгаан нь шилжих хөдөлгөөн гэдгийг баталж байна. Шилжих хөдөлгөөний урсгалыг авч үзвэл, 1995-2000 оны байдлаар шилжих хөдөлгөөнд оролцсон 10 хүн тутмын 8 нь Улаанбаатар болон Төвийн бусэд шилжин суурьшжээ. Тодруулбал, дээрх хугацаанд 95.4 мянган хүн буюу нийт шилжигсийн 65 хувь Улаанбаатарт шилжин суурьшсан байна.

Хүснэгт 2.1.6 Хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөн, бусээр

	2005			2006		
	Шилжин ирсэн	Шилжин явсан	Механик өсөлт	Шилжин ирсэн	Шилжин явсан	Механик өсөлт
Баруун бус	612	9 539	-8 927	2 318	8 137	-5 819
Хангайн бус	3 468	10 843	-7 375	5 743	10 259	-4 516
Төвийн бус	6 734	14 163	-7 429	9 449	13 936	-4 487
Зүүн бус	644	4 171	-3 527	1 872	4 371	-2 499
Улаанбаатар	30 207	2 949	27 258	25 877	8 556	17 321
Бүгд	41 665	41 665		45 259	45 259	

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл, УБ, 2006

Хотод амьдарч буй хүн амын эзлэх хувь жилээс жилд нэмэгдэж байгаа бөгөөд 2000 оны байдлаар хот сууринд нийт хүн амын 57 хувь амьдарч байсан бол 2005 онд 60.2 хувь, үүнээс 38 хувь нь Улаанбаатар хотод байна.

Хүн амын шилжих хөдөлгөөн ядууралтай холбоотой байна. Хөрөнгө малаа алдсан хүмүүсийн хувьд амь зуух хамгийн эхний арга нь шилжин суурьших явдал болжээ¹⁹. Хоёрдахь шалтгаан нь боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд ойртох, хот суурин дахь газар хувьчлалд хамрагдах явдал юм. Өөр нэг шалтгаан нь ажил эрхлэх, зах зээлд ойртох амьдралын нөхцөл байдлаа сайжруулах, үр хүүхдийнхээ ирээдүйг бodoх, төрөл саднаа бараадах явдал бөгөөд эрэгтэйчүүд ажил эрхлэх шалтгаанаар илүү их шилжиж байхад эмэгтэйчүүд төрөл саднаа бараадах шалтгааны

улмаас шилжиж байна.

Гэвч шилжин суурьших нь өртөг өндөртэй үйл явц юм. Шилжин суурьших явц эрчимжснээр хот, суурин газрын дэд бүтэц болон бусад үйлчилгээнд нэмэлт хүндрэл учруулсаар байна. Улаанбаатар хотын сургуулиуд Зээлжээр хичээллэх, нэг ангид 40-50 гаруй хүүхэд суралцахын зэрэгцээ "харьяаллын бус", "хамран сургах тойргийн бус" хэмээн тодотгогдсон хүүхдүүд шилжин ирсэн сургуульдаа ачаалал хэтэрсний улмаас суралцаж чадахгүй байх, завсардах бэрхшээлүүд үүсэх боллоо.

Түүнчлэн хөдөөнөөс хотод шилжин ирэгсийн ихэнх нь бичиг баримтын зөрчилтэй байна. Судалгаагаар шилжих хөдөлгөөнд оролцоод шилжилтээ бүртгүүлж амжаагүй байгаа хүмүүсийн тал хувь нь орон нутгийн шилжүүлгээ хийлгээгүйн улмаас бүртгүүлж чадахгүй байна. Харин шилжин ирэгчдийн

¹⁹ УСГ, АХБ, ДБ, Монгол Улс: Оролцооны аргаар ядуурлын байдалд дүн шинжилгээ хийх нь, 2005

12.5 хувь нь бичиг баримтгүй, 10.2 хувь нь санхүүгийн боломжгүй гэсэн шалтгаануудаар бүртгүүлэгэй байхад нэлээд (27%) хувь нь бүртгүүлэхэд ямар нэг саадгүй боловч бүртгүүлж амжаагүй хүмүүс байна. Хөдөөнөөс хот, суурин газарт шилжин суурьшсан олон хүн амь зуухын тулд гүйлга гүйх, хог, хаягдал түүж борлуулах зэргээр амиа аргацаах болжээ²⁰.

“Улаанбаатар хотын ядуурал, шилжих хөдөлгөөн судалгаа”-ны дүнгээс харахад хотын оршин суугчдын 24 хувь нь нийгмийн үйлчилгээнээс хүртэх хүртээмжийн хувьд ядуу байна. Өөрөөр хэлбэл, нийслэлийн хүн амын дөрөвний нэг нь шаардлагатай ахуйн нөхцлөөр хангагдаагүй, эрүүл мэнд, боловсролын үйлчилгээнээс хүртэх боломж тааруу нөхцөлд амьдарч байна.

Шилжих хөдөлгөөний цаашдын хандлагыг авч үзвэл, бус нутгийн хүн амын 30 орчим хувь нь ирээдүйд шилжихийг хүсч байгаа бөгөөд тэдний гуравны хоёроос илүү нь нийслэл рүү шилжихээр төлөвлөж байхад, Улаанбаатараас ирээдүйд шилжихийг хүсэгчдийн бараг тал хувь нь гадаад руу шилжихийг хүсч байгаа ажээ.

Тулгамдаж буй асуудал

Шилжих хөдөлгөөнд оролцогчдын бүртгэлийг сайжруулах, тэдний нийгмийн үйлчилгээнээс хүртэх хүртээмжийн баталгааг нэмэгдүүлэх, нэгэнт ачааллаа даахгүй байгаа Улаанбаатар хотын захын дүүргийн сургууль, эмнэлгийг шинээр барих, өргөтгөх, нийгмийн дэд бүтцийн үйлчилгээг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Иргэний бүртгэл, мэдээллийн электрон хэлбэрийг нэвтрүүлэх;
- Одоогийн мөрдөж байгаа шилжин суурьших хөдөлгөөнийг бүртгэх шат дамжлагыг цөөрүүлж, иргэдэд хөнгөн шуурхай үйлчлэх боломжийг бүрдүүлэх;

- Нийгэм, эдийн засгийн бодлого, хөтөлбөр боловсруулахдаа хүн амын ердийн болон механик өсөлт нь нийгмийн суурь үйлчилгээнд хэрхэн нөлөөлөх талаас нь судалж, салбар хоорондын ажлын уялдаа холбоог сайжруулах;
- Хүн амын шилжих хөдөлгөөний сөрөг үр дагаврыг багасгах, хүн амаа оновчтой байршуулах талаар орон нутгийн бодлого чиглэлийг тодорхой болгох;
- Хөдөө, орон нутагт эрэлт хэрэгцээтэй, Улаанбаатар хотод илүүдэлтэй байгаа байгаа зарим мэргэжлийн боловсон хүчний судалгааг нарийвчлан гаргаж, түүнийг тэнцвэржүүлэх бодлогыг хэрэгцээнд тулгуурласан урамшуулын хөшүүргийг оновчтойгоор ашиглах замаар хэрэгжүүлэх.

Дунд хугацаанд:

- Бэлчээрийн мал аж ахуйг байгалийн гамшгаас хамгаалах даатгалын тогтолцоог бий болгох, мэдээлэл холбооны шинэ технологи нэвтрүүлж, сэргээгдэх эрчим хүчиний эх үүсвэрээр малчин өрх бурийг хангах;
- Орчин үеийн техник, технологи нэвтрүүлэн импортыг орлох, экспортыг нэмэгдүүлэх шинэ бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, ажлын байр бий болгосон иргэдэд урамшуулал үзүүлэх.

Үрт хугацаанд:

- Хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгааг багасган байгаль орчны даац, түүний нөөцтэй уялдуулан хүн амын хэт төвлөрсөн болон зохисгүй бөөгнөрлийг сааруулж, дагуул хот, бусийн тулгуур төвүүд болон бүлэг сууринг түшиглэж нутаг орондоо суурьшин амьдрах хүн амын сонирхлыг дэмжих бодлого явуулах.

²⁰ ҮСГ, АХБ, ДБ, “Монгол Улс: Оролцооны аргаар ядуурлын байдалд дүн шинжилгээ хийх нь” судалгаа. 2005, Хуудас 3.

ЗОРИЛГО 2

БҮХ НИЙТЭР АНХАН ШАТНЫ БОЛОВСРОЛ ЭЗЭМШИХ

Зорилт 5: 2015 он гэхэд бүх хүүхдэд бага боловсрол олгох

Зорилт

5

2015 он гэхэд бүх хүүхдэд бага боловсрол олгох

	1990	2000	2005	2006	2015
Бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин	95.9 (1997)	95.0	93.3	91.4	100.0
1 дүгээр ангид элсэн ороод 5 дугаар анги хүртэл суралцагчдын хувь	91.0	83.6	101.2	86.8	100.0
15-24 насны залуусын бичиг үсэг тайлгадалтын хувь	99.0	97.7 (2000)	97.7 (2000)	97.7 (2000)	100.0

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2006

Бага боловсролын өнөөгийн байдал

Монгол Улсыг бусад хөгжиж байгаа орнуудтай харьцуулахад бүх нийтэд бага боловсрол эзэмшүүлэх зорилт харьцангуй өндөр түвшинд хүрсэн боловч дэвшигэлсэн зорилтыг бүрэн хангах боломж бага байна гэж болно. Сүүлийн жилүүдэд бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин 90 хувьд хэлбэлзэж түүнээс цааш дорвitoй өсөхгүй байгаа нь 2015 онд 100 хувьд хүргэх ялангуяа, 1 дүгээр ангид элсэн ороод 5 дугаар анги хүртэл суралцагчдын талаарх зорилт хугацаандаа биелнэ гэдэгт эргэлзэхэд хүргэж байна.

Бага боловсролын хамран сургалт. Бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин 2002 оноос эхлэн тогтвортой өсөх хандлагатай болж 95 орчим хувьд хэлбэлзэх болсон. 2004 оны бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин 90.2 хувь байснаа 2005 онд огцом өсч 95.6 хувьтай, 2006 онд буурч 91.4 хувь болжээ.

Бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин хэлбэлзэл ихтэй байгаагийн шалтгаан нь дараах хүчин зүйлүүдээс хамаарч байна. Үүнд:

1. Сургуулийн гадна байгаа бага боловсролын насны хүүхдийн тоо дорвitoй буурахгүй байна. 2005-2006 оны хичээлийн жилд 7-11 насны сургуульд суралцдаггүй 5,411 хүүхдийн 62 хувь нь огт сургуульд элсэн ороогүй, үлдэх 38 хувь нь сургууль завсардсан байна.
2. Хэдийгээр суурь боловсролын сургууль завсардалтын тоо буурч 2 орчим хувьд

хэлбэлзэх болсон ч 7-15 насны сургууль завсардсан нийт хүүхдийн дунд 1-3 дугаар ангиас завсардсан хүүхэд 60 хувь, 1-5 дугаар ангиас завсардсан хүүхэд 83.2 хувийг эзэлж байна. Бүх нийтийн боловсролын 2005 онд хийсэн үнэлгээний тайланда сургууль завсардсан 4 хүүхэд тутмын 1 нь нэгдүгээр ангиас, 3 хүүхэд тутмын 2 нь бага боловсролын харгалзах ангиудаас завсардаж байна гэж мөн дүгнэжээ. Иймд сургууль завсардсан хүүхдүүдийн дийлэнх нь бага боловсролын эхний ангиудаас завсардах хандлага ажиглагдаж байна.

3. Дотуур байрны хүрэлцээ хангамж муугаас хөдөөгийн малчдын хүүхэд дотуур байранд бүрэн хамрагдаж чадахгүй байна. 2006-2007 оны хичээлийн жилд дотуур байранд суух хүсэлт гаргасан ЕБС-ийн хүүхдийн тоо 51,167 байснаас 16 хувь нь дотуур байранд хамрагдаж чадаагүй байна. Дотуур байранд суух хүсэлт гаргасан малчдын хүүхдийн 17 хувь нь дотуур байранд хамрагдаж чадаагүй байна.

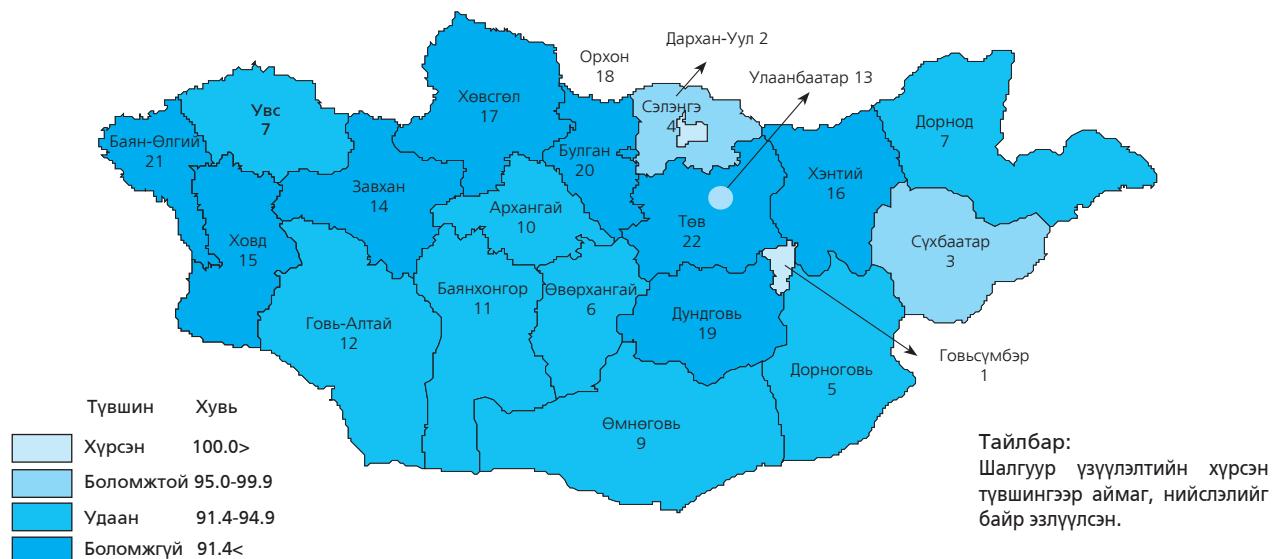
Дурслэл 2.2.1-т Мянганы хөгжлийн 5 дугаар зорилтын хэрэгжилтийг аймгаар харьцуулан үзүүлэв. Аймаг тус бүрийн хэрэгжилтийн явцыг тодорхойлоходо хэрэгжилтийн үнэлэмжийг тооцох аргачлалыг ашигласан ба хэрэгжилтийн явцыг үндэсний зорилтод хүрсэн, хүрэх боломжтой, хэрэгжилт удаан, өмнө хүрсэн түвшнээс ухарсан гэсэн дарааллаар байр эзлүүлж өнгөөр ялган харуулав.

Бүс нутгуудаар харьцуулахад 2006 онд бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин

зүүн бүсэд хамгийн өндөр үзүүлэлттэй (93.2 хувь), харин баруун бүсэд хамгийн доогуур үзүүлэлттэй (89.7 хувь) байна. Хамгийн өндөр үзүүлэлттэй зүүн бүс, хамгийн доогуур үзүүлэлттэй баруун бүсийн хамран сургалтын цэвэр жингийн зөрүү 3.5 пункт байгаа

нь бүс нутгийн хооронд энэ үзүүлэлтийн ялгаа харьцангуй бага байна. Зүүн бүсийн аймгуудаас Хэнтий аймагт, Баруун бүсийн аймгуудаас Баян-Өлгий, Завхан, Ховд аймгийн хэмжээнд сургууль завсардсан хүүхдийн тоо их байна.

Дурслэл 2.2.1 Бүх хүүхдэд бага боловсрол олгох зорилтын хэрэгжилт, Аймгаар, 2006

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2006

Хамран сургалтын цэвэр жингийн үзүүлэлт Говьсүмбэр аймагт хамгийн өндөр, Төв аймагт хамгийн доогуур байгаа бөгөөд зөрүү нь 21.2 пункт байна. Энэ нь аймгуудын хамран сургалтын цэвэр жингийн үзүүлэлтийн ялгаа их байгааг харуулж байна.

Нэгдүгээр ангид элсэн ороод тавдугаар анги хүртэл суралцаагчид. Нэгдүгээр ангид элсэн ороод тавдугаар анги хүртэл суралцаагчдын тоо 86 хувь болж 2000 оноос эхлэн тогтвортой өсөх хандлагатай байна. Харин 2004 онд энэ үзүүлэлт 88.0 хувь байснаа 2005 онд огцом өсч 101.2 хувь, 2006 онд 86.8 хувь болж буурчээ.

Нэгдүгээр ангид элсэн ороод тавдугаар анги хүртэл суралцаагчдын хувь дорвitoй өсөхгүй байгаагийн гол шалтгаан нь дээр дурьдсан бага боловсролын 1-3 дугаар ангийн хүүхдийн завсардалт их, завсардсан хүүхдүүд буцаад сургуульд суралцахгүй байгаад оршиж байна.

15-24 насын залуусын бичиг үсэг тайлгадалт. Хүн ам, орон сууцны 1989, 2000 оны тооллогоос хойш энэ шалгуур үзүүлэлттэй

холбоотой статистик мэдээ гараагүй байна. Хүн ам, орон сууцны тооллого нь 10 жилд нэг удаа хийгддэг юм. 1989 оны тооллогоор хүн амын 99 хувь нь бичиг үсэгт тайлгадсан байсан бол 2000 оны тооллогоор 97.7 хувь нь бичиг үсэгт тайлгадсан гэсэн дүн гарчээ.

15-24 насын залуучуудын бичиг үсэг тайлгадалтын түвшнээр Улаанбаатар (99.5 хувь), Дархан-Уул (99.1 хувь), Орхон (98.9 хувь) аймгууд хамгийн өндөр үзүүлэлттэй, харин Сүхбаатар (93.6 хувь), Хэнтий (95.6 хувь), Дорнод (95.7 хувь) аймгууд хамгийн доогуур үзүүлэлттэй байна. Хамгийн өндөр үзүүлэлттэй Улаанбаатар, хамгийн доогуур үзүүлэлттэй Сүхбаатар аймгийн 15-24 насын залуучуудын бичиг үсэг тайлгадалтын түвшний зөрүү 5.9 пункт байна. Энэ нь аймгуудын хооронд 15-24 насын залуучуудын бичиг үсэг тайлгадалтын түвшний ялгаа харьцангуй бага байгааг харуулж байна.

Бичиг үсэг үл мэдэгчдийн насын бүтцэд өсвөр залуу насыхны эзлэх хувь өндөрсөж бичиг үсэг үл мэдэгчид залуужсан байна. Тухайлбал, 15-19 насын хүүхэд, залуусын дотор бичиг үсэг үл мэдэгчдийн хувь 2000 онд 1989 оныхос

2.2 пунктээр өсчээ²¹. 2000 оны хүн ам, орон сууцны тооллогоос үзвэл бичиг үсэг үл мэдэх хүн амын 34 орчим хувийг 15-24 насны өсвөр насынхан, залуучууд дангаараа бүрдүүлж байна.

Бичиг үсэг үл мэдэгч 15-24 насны өсвөр залуучуудын 66.3 хувь нь эрэгтэйчүүд байгаа бөгөөд 2005 оны 1 дүгээр ээлжийн цэрэг татлагаар Монгол Улсын Зэвсэгт Хүчинд хугацаат цэргийн албанад татан ирэгчдийн 27.2 хувийг бага боловсролтой, 5.5 хувийг бичиг үсэг үл мэдэгчид эзэлж байсан боловч бага боловсролтой гэх хүмүүсийн ихэнх нь уншиж, бичиж чадахгүй байжээ. БХЯ-аас ээлжит цэрэг татлагын үеэр бичиг үсэгт тайлгадаагүй 150-200 цэрэг эрст бичиг үсгийн сургалт явуулж жилд дунджаар 300 гаруй хүнийг бичиг үсэгт тайлдаг байна. Засгийн газраас Бичиг үсгийн үндэсний хөтөлбөрийг батлан гаргаж хэрэгжүүлсний дүнд бичиг үсгийн зуны сургалтыг жил бүр зохион байгуулж, 2006 оны байдлаар уг сургалтад 7,000 гаруй хүн хамрагдсан байна.

Тулгамдах буй асуудал

Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилтийн явцаас харахад боловсролын салбар анхаарал татаж байна. Боловсролын салбар нь төсвийн санхүүжилтийн хуваарилалтаар ч, зээл, тусlamжийн хөрөнгөөр хэрэгжүүлж байгаа төсөл, хөтөлбөрийн тоогоор бусад салбарыг тэргүүлж байгаа боловч, МХЗ-уудын бага боловсролын хамран сургалтын зорилтын тухайд ухралт бий болсон нь бодлогын баримт бичгийн хэрэгжилт хангалттай биш байгааг харуулж байна.

МХЗ-уудын 5 дугаар зорилтыг ханган биелүүлэхэд дараах асуудалд анхаарал хандуулах шаардлагатай. Үүнд:

- Сургуульд огт элсээгүй болон сургууль завсардсан хүүхдийн сурх сонирхлыг бий болгох;
- Хот, хөдөөгийн болон хотын төв, захын хорооллын боловсролын үйлчилгээний ялгааг арилгах;
- Бичиг үсэг үл мэдэгч, шинээр тайллагдагчдын албан бус боловсролын үйлчилгээнд хамрагдах боломж бага,

албан бус боловсролын санхүүжилтийн механизм оновчгүй, тодорхой бус;

- Сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээний хүртээмж сул, хэвийн, аюулгүй орчны стандартыг хангахгүй;
- Сурах бичгийн хангарт сурх стандартыг хангасан сурах бичиг цөөн, сурах бичиг түгээлтийн тогтолцоо бүрдээгүй;

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Хувийн хэвшил болон бусад сонирхлын бүлгээс бага насны хүүхдийн боловсролын үйлчилгээг эрхлэх үйл ажиллагаа, санаачилгыг дэмжих эрх зүйн орчин бүрдүүлэх;
- Бага насны хүүхдийн боловсролын стандартыг шинэчлэн мөрдөх;
- Сургууль завсардах болон ерөнхий боловсролын сургуульд анги улирах шалтгааныг нарийвчлан судалж тогтоох;
- Нийгмийн янз бүрийн орчноос сургуульд орж буй 6, 7 настай хүүхдүүдтэй ажиллах, арга зүйг багшид эзэмшүүлэх;
- Бага ангийн багш бэлтгэх сургалтын стандарт, агуулга, арга зүйг шинэчлэх;
- Багшийн үндсэн цалинг нэмэгдүүлэх, орон сууцаар хангах зэрэг нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэхэд төрөөс дэмжлэг үзүүлэх;
- ЕБС-д эрэгтэй багш цөөн ажиллаж байгаа тул бага, дунд сургууль, албан бус боловсролын Гэгээрлийн төвүүд дэх эрэгтэй багш нарын ажиллах боломж, сонирхлыг нэмэгдүүлэх;
- Зургаан настай хүүхдийг сургуульд суралцах болон дотуур байранд амьдрах материаллаг болон сэтгэл зүйн орчин нөхцлийг бүрдүүлэх;
- Ерөнхий боловсролын сургуулийн 12 жилийн сургалтын төлөвлөгөөг боловсруулан 2008-2009 оны хичээлийн жилээс эхлэн мөрдөх;

²¹ Боловсролын нэгдсэн бодлогын орчны үнэлгээ, БСШУЯ, 2005

- Сурах бичиг зохиох, магадлан шинжлэх, сонгох, хэвлэх, түгээх тогтолцоог боловсронгуй болгох;
- Тодорхой хугацаанд эмзэг бүлгийн болон орлого багатай өрхийн хүүхдэд сурах бичгийг үнэ төлбөргүй үргэлжлүүлэн хэрэглүүлэх;
- Аймгийн төв, нийслэлд шинээр сургууль, цэцэрлэг барих замаар сургуулийн ээлжийн коэффициент болон бүлэг дүүргэлтийг норматив хэмжээнд жигдлэх;
- Нийслэлийн захын хорооллын сургуулиудын дунд өдөр өнжүүлэх бүлэг хэлбэрээр бага ангийн сурагчдийг хүлээн авч хичээлээс гадуурх сургалтын үйл ажиллагаа явуулах зориулалттай дотуур байр байгуулж ажиллуулах;
- Үдийн цай хөтөлбөрийг үргэлжлүүлж, хамрах хүрээг өргөтгөх;
- Сургуулиудыг ундны цэвэр усаар хангах.

Дунд хугацаанд:

- Дутагдаж байгаа багш нарыг хангах, ажиллаж байгаа багш нарыг давтан бэлтгэх, 6, 7 насны хүүхэдтэй ажиллах арга зүйд сургах хөтөлбөр боловсруулж хэрэгжүүлэх;
- Сургууль, цэцэрлэг, дотуур байрны байршил, хэв шинж, бүтцийг шинэчлэх, барилга барих, засварлах ажлын чанар, үр ашгийг үнэлэх, хянах, хариуцлага тооцох тогтолцоог боловсронгуй болгох;
- Насанд хүрэгчдийн боловсролын хэрэгцээ болон хүн амын бичиг үсгийн боловсролын түвшинг олон улсын аргачлалын дагуу тодорхойлох;
- Боловсролын шатлал, түвшний онцлогт нийцүүлэн нэг компьютерт ногдох суралцагчийн тоог цөөрүүлж, суралцагчдийн мэдээлэл, харилцааны технологийг ашиглах боломжийг нэмэгдүүлэх;
- Бүх сургуулиудыг ашиглалтын хямд өртөгтэй, найдвартай ажиллагаатай интернэтийн сүлжээнд холбох.

ЗОРИЛГО З

ХҮЙСИЙН ТЭГШ БАЙДЛЫГ ДЭМЖИН ХӨГЖҮҮЛЖ, ШИЙДВЭР ГАРГАХ ТҮВШИНД ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ОРОЛЦООГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ

Зорилт 6. *2005 онд бага болон дунд боловсрол зэмшигчдийн дунд, 2015 он гэхэд бүх шатны боловсролын түвшинд хүйсийн ялгааг арилгах*

Зорилт

6

Хүйсийн ялгааг 2005 онд бага болон дунд боловсрол эзэмшигчдийн дунд, 2015 он гэхэд бүх шатны боловсролын түвшинд арилгах

	1990	2000	2005	2006	2015a
Бага боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн тооны харьцаа	1.03 (1995)	1.01	0.98	0.98	1.0
Ерөнхий боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн тооны харьцаа	1.33 (1997)	1.20	1.11	1.03	1.0
Дээд боловсрол эзэмшиж байгаа эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн тооны харьцаа	-	1.72	1.53	1.53	1.0
ХАА-гаас бусад салбарт цалинтай ажил эрхэлж байгаа хүн амын дотор эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь	51.1	50.4	53.1	53.9	50.0
Үндэсний парламентад сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь	24.9	11.8	6.6 (2004)	6.6 (2004)	30.0
Үндэсний парламентад нэр дэвшсэн эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь	7.7 a (1992)	10.9 a	13.7 a (2004)	13.7 a (2004)	35.0 (2012)

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2006

а. Сонгуулийн ерөнхий хороо, 2004

б. УИХ-ын тогтоол #25, Монгол Улсын МХЗ-уудыг батлах тухай, 2005

Боловсрол дахь жендерийн өнөөгийн байдал

Бага боловсрол эзэмшиж байгаа охид хөвгүүдийн харьцаа. 1990 ба 2000 онд 1.03, 1.01 байсныг 2015 онд 1.0 хүрэх зорилт дэвшүүлсэн. Энэ зорилт 2001, 2002 онд 1.0-д хүрсэн боловч 2003 оноос бага зэргийн ухралт гарч энэ нь 2006 оныг хүртэл тогтвортой хадгалагдаж байна.

Бага боловсрол эзэмшигч охид, хөвгүүдийн харьцааг 2006 оны байдлаар бус нутгийг улсын дундажтай харьцуулахад баруун, төвийн бүст 0.98, хангайн бүсэд 0.96, Улаанбаатар хотод 0.99 байна. Эндээс бага боловсрол эзэмшигч охид, хөвгүүдийн тооны харьцаа улсын дунджаас Улаанбаатар хотод илүү, хангайн бүсэд бага байна (Хүснэгт 2.3.1).

Хүснэгт 2.3.1 Бага боловсрол эзэмшигч охид, хөвгүүдийн тооны харьцаа

	2005	2006
Улсын нэгдсэн дүн	0.98	0.98
Баруун бүс	1.00	0.98
Хангайн бүс	0.97	0.96
Төвийн бүс	0.96	0.98
Зүүн бүс	1.02	0.96
Улаанбаатар	0.98	0.99

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2004-2006

Ядуурлын түвшин хамгийн их байгаа баруун бүсэд сургууль завсардалтын хувь өндөр байхад ядуурлын түвшин бага Улаанбаатар хотод сургууль завсардалтын хувь хамгийн бага байна (Хүснэгт 2.3.2).

Ерөнхий боловсролын сургууль завсардагчдын дийлэнх нь эрэгтэй суралцагчид байна. Бага боловсролын түвшинд сургууль завсардалтад эрэгтэй хүүхдүүдийн эзлэх хувь 55-56 байгаа бол суурь боловсролын түвшинд энэ үзүүлэлт өсч 62-64 хувьд хүрчээ.

Дунд боловсрол эзэмшиж буй охид хөвгүүдийн харьцаа. Энэ үзүүлэлт 2000 онд 1.2 байснаа тасралтгүй буурч, 2006 онд 1.03 болж, 2015 онд дэвшүүлсэн зорилтыг хангах боломжтой байна. Ерөнхий боловсролын 724 сургуульд 2005/2006 оны хичээлийн жилд нийт 556.9 мянган сурагч суралцаж байгаагаас нийт сургууль завсардсан 7-15 насны хүүхдийн 60 хувь нь хөвгүүд байна. Гэхдээ, сургууль завсардалтын хувь 2004-2005 онд 2.0 хувь байсан бол 2005/2006 онд 1.6 хувь болж 0.4 нэгжээр буурсан нь суралцагчдын хүйсийн ялгаатай байдлын зөрүү арилах боломжийг бүрдүүлж байна.

Хүснэгт 2.3.2 Сургууль завсадалт, хүйсийн харьцаа, ядуурлын хамаарал, 2006

	Бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин	Бага боловсролд хамрагдагсдын сургууль завсадалтын хувь	1 дүгээр ангид элсэн ороод 5 дугаар анги хүртэл суралцагчдын хувь	Ядуурлын түвшин	Бага боловсролд хамрагдагсдын охид, хөвгүүдийн харьцаа
Баруун бус	89.7	7.2	81.8	38.7	0.98
Улаанбаатар	91.6	0.3	95.0	20.4	0.99

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, БСШУЯ, 2006

Бага насын хүүхдийн сургуульд хамрагдалт тухайн өрхийн санхүүгийн байдалтай шууд холбоотой нь харагдаж байна²². 2006 оны байдлаар ядуу өрхийн бага насын хүүхдийн 67 хувь нь, баян чинээлэг өрхийн хүүхдийн 96 хувь нь сургуульд хамрагдаж байна гэж УСГ, НҮБ-ын Хүүхдийн Сан (НҮБХС)-тай хамтран хийсэн Хүүхэд хөгжил судалгаагаар гарчээ.

Суурь боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин 2004/2005 оны хичээлийн жилд 91.4 (эрэгтэй 89.5, эмэгтэй 93.4), бохир жин 95.5 (эрэгтэй 95.8, эмэгтэй 99.2) хувь байсан бол, 2005/2006 оны хичээлийн жилд суурь боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин 93.2 (эрэгтэй 91.9, эмэгтэй 94.9), бохир жин 95.4 (эрэгтэй 95.3, эмэгтэй 95.5) болж тус тус өсчээ. Өсөлтийн энэхүү хандлагыг үргэлжлүүлж чадвал 2015 он гэхэд эмэгтэй хүүхдийн хамран сургалтын бохир жинг 99.6 хувьд, эрэгтэй хүүхдийн хамран сургалтын бохир жинг 96.1 хувьд тус тус хүргэх зорилтыг хангах боломж байна²³.

2006 оны байдлаар нийт суралцагчдын 51.0 хувь нь эмэгтэй байна. Сургуульд суралцагчдын хүйсийн харьцаа бага, дунд ангийн түвшинд харьцангуй тэнцвэртэй, харин ахлах ангиас эхлэн илүү ялгаа үүсэж байна. Энэхүү ялгаа нь их, дээд сургуульд элсэн суралцагчдын дунд мөн хадгалагдаж байна. Дотоодын их, дээд сургуульд элсэх элсэлтийн шалгалт өгөх боломж дунд сургуулийн ахлах анги төгссөн хүүхдэд нээлттэй бөгөөд өнөөгийн байдлаар дунд сургуулийн ахлах ангид суралцагчдын дийлэнх нь охид байгаагаас их, дээд сургуульд суралцагчдын дунд охид голлох хувийг эзэлсээр байна.

Дээд боловсрол эзэмшиж буй охид, хөвгүүдийн харьцаа. Энэ харьцаа 2000 онд 1.72 байснаа жил тутам аажим буурсаар 2005, 2006 оны байдлаар 1.53 болоод байна. Дээд боловсрол эзэмшихээр 2000 онд суралцаж байсан оюутнуудын 36.8 хувь нь эрэгтэйчүүд байсан бол 2005 онд 39.5 хувь болж нэмэгдсэн байна.

Дээд боловсрол эзэмших түвшинд охид дийлэнх нь байгаагийн үндсэн шалтгаан нь өмнө дурдсан ерөнхий боловсролын ахлах ангийн сурагчдын хүйсийн ялгаатай байдал, мөн монгол гэр бүлүүдийн охид, хөвгүүддээ хандах уламжлалт зан заншилтай холбоотой байна.

Тулгамдаж буй асуудал

Ерөнхий боловсролын сургуулиудын суралцагчдын хүйсийн харьцаа бага, дунд ангийн түвшинд харьцангуй тэнцвэртэй, харин ахлах ангиас эхлэн илүү ялгаа үүсэж байна. Энэхүү ялгаа нь их, дээд сургуульд элсэн суралцагчдын дунд мөн хадгалагдаж байна. Дотоодын их, дээд сургуульд элсэх элсэлтийн шалгалт өгөх боломж дунд сургуулийн ахлах анги төгссөн хүүхдэд нээлттэй бөгөөд өнөөгийн байдлаар дунд сургуулийн ахлах ангид суралцагчдын дийлэнх нь охид байгаагаас их, дээд сургуульд суралцагчдын дунд охид голлох хувийг эзэлсээр байна.

Өнөөгийн байдлаар эмэгтэйчүүдийн дээд боловсрол эзэмшилт давуу байгаа ч албан тушаал ахих, шинэ боломжийг ашиглах тал дээр учир дутагдалтай байна²⁵. Энэ нь эмэгтэйчүүдийн мэргэжлийн боловсролын бүтэц эдийн засгийн салбарын үйл ажиллагааны эрэлт, нийлүүлэлтэд тэр бүр тохиорхгүй байгааг харуулж байна. Хүйсийн нэг тийш хэлбийсэн байдлын шалтгаан, нийгэмд үзүүлэх нөлөө, үр дагаварыг судалгааны үндэслэлтэй тодорхойлох шаардлагатай байна.

²² УСГ, НҮБ-ын Хүүхдийн сан, Хүүхэд хөгжил судалгаа, 2005-2006, Хуудас 22

²³ Боловсролын салбарын мастер төлөвлөгөө, 2006-2015

²⁴ БСШУЯ-аас ЭЯГБХУТК-ийн хэрэгжилтийн Засгийн газрын 5-р тайланда тусгасан мэдээллээс

²⁵ НҮБХХ, Монголын хүний хөгжлийн илтгэл, 2003, хуудас 14

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Малчин өрх, олон хүүхэдтэй ядуу өрх, шилжих хөдөлгөөнд орж харьялал нь тодорхойгүй байгаа нийгмийн бүлгүүдийн хэрэгцээнд нийцсэн дэмжлэг үзүүлэх;
- Дээд боловсролын хүйсийн харьцаа болон хүчин зүйлүүдийн талаарх судалгаа хийж, дүгнэлт гаргах.

Дунд болон урт хугацаанд:

- Ерөнхий боловсролын сургалтын хөтөлбөрийг жендерийн мэдрэмжтэй болгох;
- Боловсролын байгууллагуудад тулгуурласан жендерийн асуудлаарх мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлэх;
- Дээд боловсрол олгож байгаа сургуулиудын сургалтын үйл ажиллагааг үндэсний үйлдвэрлэл, технологийн

хөгжлийг дэмжих, үндэсний эдийн засгийн чадавхийг бэхжүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлттэй нийцүүлэх.

Хөдөлмөр эрхлэлт дэх хүйсийн тэгш байдлын өнөөгийн байдал

Монгол Улсын МХЗ-уудын хүйсийн тэгш байдлыг дэмжин хөгжүүлэх асуудал нь боловсролын түвшнээс гадна хөдөлмөр эрхлэлт, шийдвэр гаргах түвшин дэх хүйсийн харьцааг тэгш хангахад чиглэгдэж байна.

ХАА-гаас бусад салбарт цалинтай ажил эрхэлж байгаа хүн амын дотор эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь 2000 оны түвшнээс нэмэгдэж 2006 оны байдлаар 53.9 хувь болсон байна. Монгол Улсын нийт хүн амын 50.4 хувь нь эмэгтэйчүүд байгаа бөгөөд эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам, ажиллагчдын дотор эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн эзлэх хувь ойролцоо байгаа боловч хөдөлмөрийн биржэд бүртгэлтэй ажилгүйчүүдийн дунд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь эрэгтэйчүүдийнхээс харьцангуй өндөр байгаа нь эрэгтэйчүүд хөдөлмөр эрхлэлтийн албандаа бага бүртгүүлж байгаатай холбоотой.

Хүснэгт 2.3.3 ХАА-гаас бусад салбарт ажиллаж буй эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь, эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар, 2006

	Бүгд	Эрэгтэй	Эмэгтэй
Олон улсын байгууллагын үйл ажиллагаа	0.7	0.7	0.6
Хүн хөлслөн ажиллуулдаг өрхийн аж ахуй	1.2	1.2	1.0
Нийгэмд, бие хүнд үзүүлэх үйлчилгээ	3.7	4.1	3.3
Эрүүл мэнд нийгмийн халамж	6.3	4.4	8.0
Боловсрол	10.0	7.1	12.6
Төрийн удирдлага, батлан хамгаалах, нийгмийн даатгал	7.6	9.2	6.2
Үл хөдлөх хөрөнгө, түрээс, бизнес	2.0	2.1	2.0
Санхүүгийн гүйлгээ хийх үйл ажиллагаа	2.7	2.4	3.0
Тээвэр, агуулахын аж ахуй, холбоо	6.6	9.0	4.6
Зочид буудал, зоогийн газар	5.0	3.6	6.2
Бөөний, жижиглэн худалдаа, гэр ахуйн засвар үйлчилгээ	26.0	22.7	28.8
Барилга	9.1	11.0	7.4
Цахилгаан, хийн үйлдвэрлэл, усан хангамж	4.8	5.6	4.1
Боловсруулах аж үйлдвэр	7.6	7.5	7.7
Уул, уурхайн олборлох аж үйлдвэр	6.7	9.4	4.5

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, Ажиллах хүчиний судалгааны үндсэн тайлан, 2004

Мөн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн ажиллаж буй салбар, эрхэлж буй ажил, мэргэжлээс хамаарч цалингийн ялгаа гарч байна. Энэ нь боловсролын түвшнээс хамаарахгүй байгаа бөгөөд цалин, хөдөлмөрийн хөлсний улсын дундуур эрэгтэйчүүдийн цалин эмэгтэйчүүдийнхээс 10.0 мянган төгрөгөөр илүү байна. ХАА-гаас бусад салбарт ажиллаж буй эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувийг эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар харуулахад эмэгтэйчүүд боловсрол, эрүүл мэнд, худалдаа үйлчилгээний салбарт, эрэгтэйчүүд төрийн удирдлага, батлан хамгаалах, барилга, тээврийн салбарт түлхүү ажиллаж байна (Хүснэгт 2.3.3).

Мөн эдийн засгийн бус үйл ажиллагаа эрхлэхэд эрэгтэйчүүд долоо хоногт дундуур 17.5 цаг, эмэгтэйчүүд 31.8 цаг зарцуулж байна²⁶. Энэ нь эмэгтэйчүүд хөдөлмөрийн зах зээл дээр гарч цалинтай ажил эрхлэхийн зэрэгцээ гэр бүлийнхээ сайн сайхны төлөө үр хүүхдээ харах, өвчтэй хүн, хөгшдийг асрах, хоол хүнсээ бэлтгэх зэрэг үйл ажиллагаанд илүү цаг зарж байгааг харуулж байна²⁷.

Тулгамдаж буй асуудал

Сүүлийн жилүүдэд хийгдсэн ажил эрхлэлтийн тооллого, судалгааны ажил эрхлэлт, ажилгүйдэлтэй холбоотой үзүүлэлтийг тооцсон аргачлал нь өөр өөр төдийгүй эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн цалин хөлсний ялгаа, үнэлэгддэг хийгээд үнэлэгддэггүй хөдөлмөрт зарцуулж буй цагийн зөрүү зэрэг чухал үзүүлэлтүүд албан ёсны статистикаар бүрэн гарагчийг байгаагаас судалгаа, мэдээллийн дүнг шууд харьцуулах боломжгүйн дээр хөдөлмөрийн зах зээл дэх эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн оролцоог бодитойгоор үнэлэхэд хүндрэлтэй байна.

Түүнчлэн улсын хэмжээнд эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн байдалд гарч буй өөрчлөлтийг тодруулсан жендерийн дүн шинжилгээ, судалгааны мэдээлэл хомс байна. Эмэгтэйчүүдийн нийгэм, гэр бүлдээ гүйцэтгэж буй үргийг эн тэнцүү үнэлж, түүнийг бодлогод тусгах улмаар эмэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлтийг дэмжих, түүний дотор хүүхэд төрүүлсний дараагаар ажилдаа эргэн ороход дахин мэргэшүүлэх бодлого үгүйлэгдэж байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Хөдөлмөрийн зах зээл дэх эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн оролцоог бодитой үнэлэхийн тулд жендерийн статистик мэдээллийг өргөжүүлэх.

Дунд болон урт хугацаанд:

- Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогод эмэгтэйчүүдийн гэр булийн болон нийгмийн хоёрлосон үүргийг адил тэгш үздэг болох;
- Хөдөлмөр эрхлэлт, хөдөлмөрийн зах зээлийн харилцаан дахь жендерийн хэвшмэл ойлголтын хандлагыг зоригтой өөрчлөх.

Шийдвэр гаргах түвшин дэх жендерийн тэгш байдал

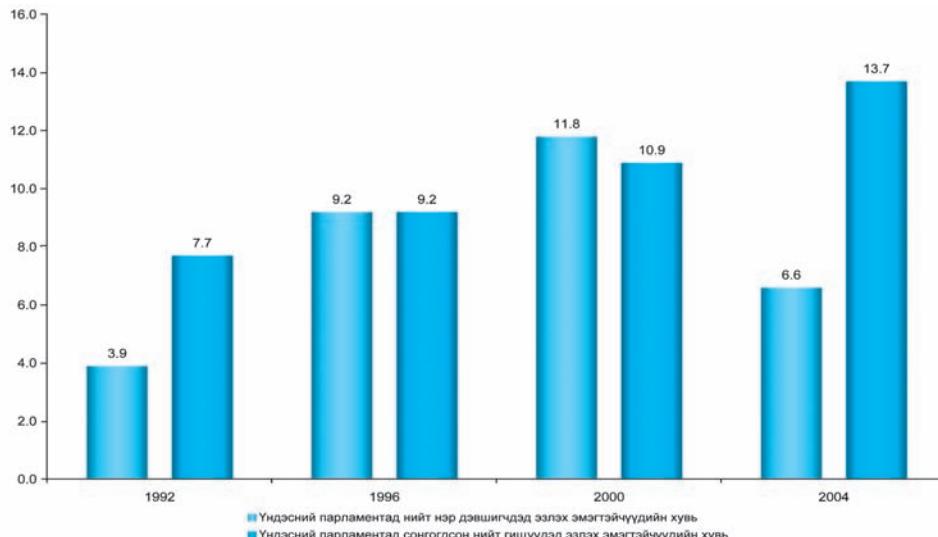
Парламентад эмэгтэйчүүдийн эзлэх суудлын хувийн жин нь эмэгтэйчүүдийн улс төр, нийгмийн амьдрал дахь оролцооны нэг чухал илэрхийлэл юм. Монгол Улсын хувьд ардчилалыг улам төгөлдөржүүлэх, сайн засаглалыг төлөвшүүлэх, ил тод, нээлттэй байдлыг хангах, хариуцлагатай, ёс зүйтэй улс төрийг батжуулах, иргэний ардчилсан нийгмийг төлөвшүүлэхэд эмэгтэйчүүд чухал үүрэг гүйцэтгэх ёстай.

Үндэсний парламентад сонгогдсон эмэгтэйчүүд. 2006 оны байдлаар парламентад сонгогдсон нийт гишүүдийн дотор эмэгтэйчүүд 6.5 хувь (2004 оны сонгуулийн дүн) байгаа нь 2000 онд хүрсэн амжилтаас ухарсан төдийгүй шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоо дорвitoй нэмэгдээгүй байна. УИХ-ын Сонгуулийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулж парламентад сонгогдох, нэр дэвших эмэгтэйчүүдийн тоог доод тал нь 30-35 хувь байхаар 2006 онд хуульчилж өгсөн нь шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх гэсэн чухал арга хэмжээ боллоо. Цаашид Үндэсний парламентад суух эмэгтэйчүүдийн тоог нэмэгдүүлэх бодлогыг туштай дэмжихгүйгээр 2015 онд 30 хувьд хүргэх зорилтыг хангахад бэрхшээлтэй юм (Дүрслэл 2.3.1).

²⁶ УСГ, Ажиллах хүчиний судалгааны тайлан, 2004

²⁷ ЗХЖТ, "Хөлсгүй хөдөлмөр" судалгаа, 2005

Дүрслэл 2.3.1 Үндэсний парламентэд нэр дэвшсэн, сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн хувь

Мэдээллийн эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо, 2004

Өнөөгийн байдлаар аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал (ИТХ)-д эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь 24.6-д хүрсэн нь орон нутагт эмэгтэйчүүдийн улс төрийн идэвх харьцангуй өндөр, нийгэмд танигдсан, нэр хүндтэй, чадавхитай эмэгтэйчүүд олон

байгааг илэрхийлж байна. Гэсэн ч эдгээр эмэгтэйчүүдийн парламентын сонгуульд өрсөлдөх боломж хязгаарлагдмал, УИХ-ын сонгуульд нэрээ дэвшүүлэхэд тэднээс үл хамаарах хүчин зүйл үйлчилж буйг харуулж байна.

Хүснэгт 2.3.4 Улс төрийн, удирдах өндөр албан тушаалд ажиллаж буй эмэгтэйчүүдийн тоо

	2000		2006	
	Нийт	Эмэгтэй	Нийт	Эмэгтэй
Монгол Улсын Ерөнхийлөгч	1	0	1	0
Монгол Улсын Их Хурлын дарга	1	0	1	0
Ерөнхий сайд	1	0	1	0
Улсын Их хурлын дэд дарга	1	0	1	0
Улсын Их Хурлын гишүүн	76	9	76	5
Засгийн газрын гишүүн	11	1	18	1
Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дарга	1	0	1	0
Дэд сайд	11	1	18	0
Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дэд дарга	2	1	2	1
Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга	22	0	22	0
Төрийн тусгай газрын дарга	10	1	10	1
Нийт	137	13	151	8
Эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь		9.4		5.2

Мэдээллийн эх сурвалж: ЗХЖТ, Улс төр дэх эмэгтэйчүүдийн оролцоо судалгаа, 2006

Сүүлийн жилүүдэд дэлхий дахинаа эмэгтэйчүүд үндэсний парламентын гишүүн, гүйцэтгэх засаглалын тэргүүнээр ажиллахын сацуу төр, улсыг удирдах хариуцлагатай өндөр албанад ажиллаж байна. Энэхүү хандлагыг Монголын амьдралд нэвтрүүлэх, шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд улс төрийн намуудын удирдлагуудын

хүчин чармайлт, хүсэл эрмэлзэлээс ихээхэн шалтгаалахыг манай улсын төрийн амьдрал харуулж байна. Манай орны улс төрийн болон удирдах өндөр албан тушаалд 2006 оны байдлаар эмэгтэйчүүд зөвхөн 5.2 хувийг нь эзэлж байна (Хүснэгт 2.3.4). Өнөөгийн Монголын эмэгтэйчүүдийн боловсрол, мэргэжлийн түвшинтэй харьцуулахад энэ нь

хөгжил дэвшил дэх эмэгтэйчүүдийн үүрэг, оролцоог дутуу үнэлж байгаагийн нэг илрэл гэж үзэх үндэстэй. Шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн эзлэх байр суурь бага байгаа нь МХЗ-уудад дэвшүүлсэн зорилт хангалтгүй хэрэгжиж байгааг харуулж байна.

Үндэсний парламентад нэр дэвшигчид. 1992 онтой харьцуулахад 2000 онд нэр дэвшигчид бараг З дахин өсчээ (Хүснэгт 2.3.5). Энэхүү өөрчлөлт нь улс төрийн амьдралд эмэгтэйчүүд идэвхтэй оролцож эхэлж буйн илэрхийлэл төдийгүй эмэгтэйчүүдийн төрийн бус байгууллагуудын идэвхитэй үйл ажиллагааны үр дүн юм.

Хүснэгт 2.3.5 Үндэсний парламентад нэр дэвшигчид, сонгогдсон гишүүдийн тоо

	Үндэсний парламентад нэр дэвшигчид		Үндэсний парламентад сонгогдсон гишүүд	
	Нийт	Үүнээс эмэгтэй	Нийт	Үүнээс эмэгтэй
1992	298	23	76	3
1996	302	28	76	7
2000	603	66	76	9
2004	262	36	76	5

Мэдээллийн эх сурвалж: Сонгуулийн ерөнхий хороо, 2004

Тулгамдаж буй асуудал

Үндэсний парламентад сонгогдох эмэгтэйчүүдийн тоог нэмэгдүүлэхийн тулд сонгоч бүрт хүрч нөлөөлөхүйц үйл ажиллагаа, тодорхой алхмуудыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай болох нь харагдаж байна. Эмэгтэйчүүдийн улс төр, эдийн засаг болон нийгмийн салбарт манлайлах, идэвхтэй байр суурь эзлэх боломжийг нэмэгдүүлэх үүднээс улс төрд эмэгтэйчүүдийг бэлтгэх нэгдсэн тогтолцоо, цэгцтэй бодлого, арга хэрэгслийг үүсгэн хөгжүүлэх шаардлага гарч байна. Жендерийн тэгш байдлыг хангах тогтолцоог бэхжүүлэх, жендерийн мэдрэмжтэй бодлого боловсруулах арга хэрэгсэл зүгшрээгүй, хүйсээр ангилсан тоо мэдээлэл хангалтгүй байна. Хэвлэл мэдээллийн хүрээнд жендерийн тэгш байдлыг хангах нийгмийн ухамсырыг төлөвшүүлэхэд эрэг нөлөө үзүүлэхүйцээр тэдний чадавхийг бэхжүүлэх шаардлагатай байна.

- Жендерийн тэгш байдлыг хангах зорилттой уялдуулсан арга хэмжээг Засгийн газрын болон бүх шатны Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлд тусгаж хэрэгжүүлэх, хэрэгжилтэнд хяналт тавьдаг, үр дүнг тооцдог механизмтай болох, төсвийн жендерийн мэдрэмжийг нэмэгдүүлэх;
- Албан ёсны статистик мэдээллийг хүйсээр ангилан гаргах.

Дунд болон урт хугацаанд:

- Хөгжлийн үйл явцад тууштай оролцохыг хүсч буй эмэгтэйчүүдийг бодлоготой бэлтгэх;
- Жендерийн тэгш байдлын тухай хууль баталж, түүнийг хэрэгжүүлэх;
- Сонгогчдын боловсролыг дээшлүүлэх;
- Хууль тогтоомж, Үндэсний хөтөлбөр бусад эрх зүйн баримт бичигт жендерийн үнэлгээ хийдэг механизмыг бүрдүүлэх зэрэг болно.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Эмэгтэйчүүдийн эрх мэдлийг дээшлүүлэх, эрхэлсэн ажлаараа манлайлах, тэдний гүйцэтгэх үүргийг нэмэгдүүлэх эрх зүйн орчин бүрдүүлэх;

ЗОРИЛГО 4

ХҮҮХДИЙН ЭНДЭГДЛИЙГ БУУРУУЛАХ

Зорилт 7. Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд гуравны хоёроор бууруулах

Зорилт

7

Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд гуравны хоёроор бууруулах

	1990	2000	2005	2006	2015
Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийн түвшин (1,000 амьд төрөлт тутамд)	88.8 а 87.5 б	44.5 а 42.4 б	26.0 а 26.1 в	23.2 а 24.0 в	29.2
Нялхсын эндэгдлийн түвшин (1,000 амьд төрөлт тутамд)	64.4 а 63.4 б	32.8 б 20.8 в	20.7 а 19.8 в	19.1 а 19.8 в	22.0
Улаан бурхны эсрэг вакцинжуулалтад хамрагдсан хүүхдийн хувь	82.3 а 82.5 б	92.4	97.5 а	98.9 а	96.0

Мэдээллийн эх сурвалж: а. УСГ, 2006

б. УИХ-ын тогтоол #25, Монгол Улсын МХЗ-уудыг батлах тухай, 2005

в. ЭМЯ, ЭМХҮТ, Эрүүл мэндийн үзүүлэлт, 2006

Хүүхдийн эндэгдлийн өнөөгийн байдал

Монгол Улсад нялхсын болон тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийн түвшин 1990 оноос хойшиг 16 жилийн хугацаанд эрчимтэй буурчээ. 1000 амьд төрөлтөд ногдох тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдэл 1990 онд 88.8 байснаа 2006 он гэхэд 3.7 дахин буурч, 23.2 болсон бол 1,000 амьд төрөлтөд ногдох нялхсын эндэгдэл 64.4 байснаа 19.1 болж 3.3 дахин буурчээ. 2015 он гэхэд тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийг 29.2, нялхсын эндэгдлийг 22 болгох МХЗ-ыг 2006 оны байдлаар бүрэн хангаад байгаа бөгөөд цаашид улам бууруулах боломж байна.

Нярайн эндэгдэл. Нялхсын эндэгдэл буурахын хирээр нийт эндэгдлийн дотор нярайн эндэгдлийн эзлэх хувь нэмэгддэг байна²⁸. Нярайн эндэгдэл нь жирэмсэн эхийн эрүүл мэнд, төрөх үеийн хүндрэлтэй ихээхэн холбоотой байдаг. Монгол Улсад хүүхдийн эндэгдэл тогтвортой буурч байгаа боловч ураг нярайн тусламж үйлчилгээнд оношлогоо эмчилгээ, урьдчилан сэргийлэх дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж, эхийн эрүүл мэндийг сайжруулах, төрөх үеийн хүндрэлээс сэргийлэх шаардлагатайг харуулж байна.

Хөдөө, хотын хүүхдийн эндэгдлийн ялгаа. Нялхсын эндэгдэл 2005, 2006 онд улсын дунджаар 2015 онд дэвшүүлсэн зорилтыг хангасан боловч аймгуудаар авч үзвэл ялгаатай байна. Нийт аймгуудын тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийн 2006 оны түвшинг байр

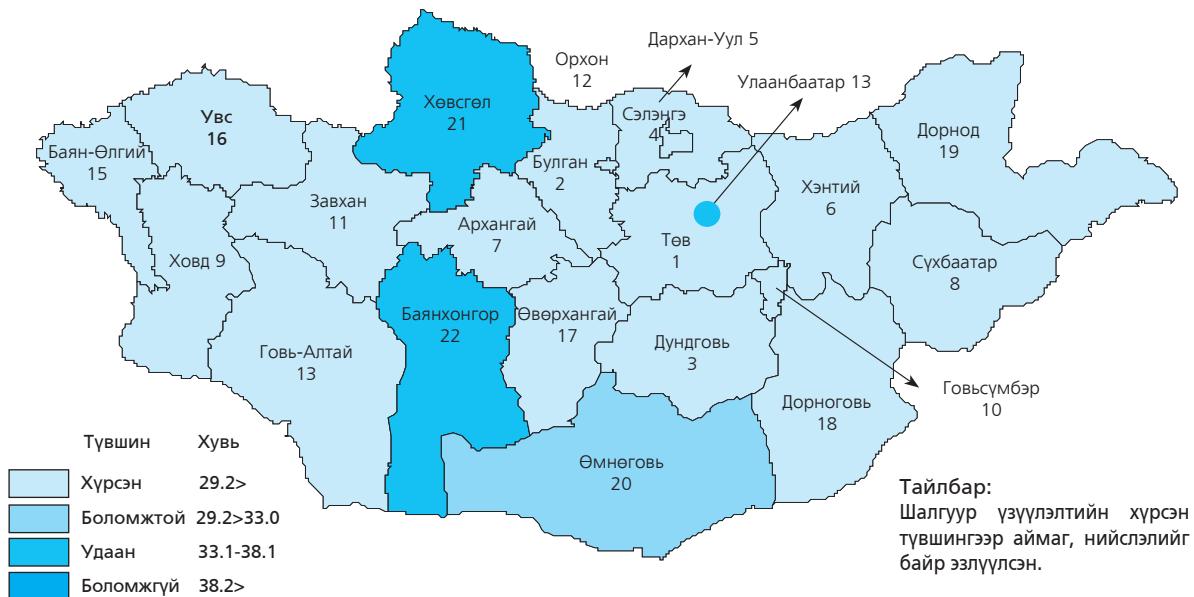
²⁸ Innocenti Social Monitor, 2003

эзлүүлбэл 1-13 дугаар байранд орсон аймгууд улсын дунджаас бага, 15-19 дүгээр байранд орсон аймгууд улсын дунджаас их, сүүлийн 3 байранд орсон аймаг буюу Өмнөговь, Хөвсгөл, Баянхонгор аймаг 2015 онд хүрэхээр дэвшүүлсэн улсын дундаж үзүүлэлтээс өндөр байна (Дүрслэл 2.4.1). Хөдөө, орон нутагт төрөхийн өмнөх болон дараах эмнэлгийн үйлчилгээ, түүний дотор эмнэлгийн яаралтай тусламж дутагдалтай байна²⁹.

Дархлаажуулалтад хамрагдлалт. НҮБХС болон Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага (ДЭМБ)-ын зөвлөмжийн дагуу хүүхэд бүр төрснөөс хойш 11 сар 29 хоног дотор сурьеэгийн эсрэг вакцинд нэг удаа, сахуухөхүүл ханиалга, татран, саагийн эсрэг вакцинд тус бүр 3 удаа, мөн улаан бурханы эсрэг вакцинд хамрагдсан байх ёстой. Монгол Улсад дархлаажуулалтын өргөжүүлсэн хөтөлбөрийг амжилттай хэрэгжүүлж нэг хүртэлх насны хүүхдийн дархлаажуулалтын сурьеэгийн эсрэг вакцины хамралтад 2006 оны байдлаар халдварт саагийн вакцин 98.3 хувь, сахуухөхүүл ханиалга, татрангийн вакцин 99.0 хувьд хүрч, дархлаажуулалт бүхий халдварт өвчинүүд тухайлбал, сахуу, хөхүүл ханиадын тохиолдол бүртгэгдээгүй байна. Шинээр тавт вакциныг нийслэл хот, 14 аймагт нэвтрүүлсэн нь урьдчилан сэргийлэх тарилгын хатгалтын тоог цөөрүүлж, гепатитын В вакциныг тарьснаар гепатит өвчиний тархалтыг 2 дахин бууруулсан байна.

²⁹ Монгол Улсын Засгийн газар, НҮБХС-ийн хамтын ажиллагааны хөтөлбөр, Дунд хугацааны тодотголын тайлан, НҮБХС, УБ, 2005

Дүрслэл 2.4.1 Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдэл, аймгаар, 2006

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006

Тулгамдаж буй асуудал

Хүүхдийн эндэгдлийг бууруулах зорилтыг хангахын тулд хүүхдийн эндэгдлийн шалтгааныг нарийвчлан судалж, дүн шинжилгээ хийж хот, хөдөө, бус нутаг хоорондын эрүүл мэндийн тусlamж үйлчилгээний ялгааг багасгах, нярайн тусlamж үйлчилгээг хөгжүүлэх, эрүүл мэндийн байгууллагуудыг шаардлагатай тоног төхөөрөмжөөр хангах, эмч мэргэжилтнүүдийн мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, эцэг, эхчүүд, асран хамгаалагчдын эрүүл мэндийн боловсролыг дээшлүүлэх зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй байна. Хүүхдийн эндэгдлийн өнөөгийн хүрсэн түвшинг бататгах, улмаар тууштай бууруулахын тулд боловсрол, эрүүл мэнд, хоол тэжээл болон хүрээлэн буй орчинтой холбоотой олон салбарыг хамарсан цогц арга хэмжээг орон нутгийн түвшинд хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Хүүхдийн эндэгдлийн шалтгаанд жил бүр нарийвчилсан судалгаа дүгнэлт хийж, холбогдох арга хэмжээ авах;

- Эцэг, эхчүүд, асран хамгаалагчдад эрүүл мэндийн боловсрол олгох үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх;
- Жирэмсний хяналтыг чанаржуулж, нярайн эндэгдлээс сэргийлэх арга хэмжээг сайжруулах,
- 2010 он гэхэд бүх сумдыг нярайн нэн шаардлагатай тусlamж, үйлчилгээний багаж, тоног төхөөрөмжөөр хангах; ЭНЭШТ-д нярай судлалын чадавхийг бүрдүүлж, нярайн оношлогоо, эмчилгээний практикт орчин үеийн дэвшилтэй технологи нэвтрүүлэх.

Дунд болон урт хугацаанд:

- Эх хүүхдийн бичил тэжээл, амин дэмийн дутагдлаас сэргийлэх стратегийн хэрэгжилтийг сайжруулах;
- Эмнэлгийн тусlamж үйлчилгээний чанарыг сайжруулж, хот хөдөө, бус нутаг хоорондын тусlamж үйлчилгээний ялгааг багасгах;
- Ураг нярайн тусlamж, үйлчилгээг сайжруулах үндэсний стратегийг боловсруулж хэрэгжүүлэх.

ЗОРИЛГО 5

ЭХЧҮҮДИЙН ЭРҮҮЛ МЭНДИЙГ САЙЖРУУЛАХ

Зорилт 8: Нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн шаардлагатай тусламж үйлчилгээг хүн бүрт хүргэж, эхийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд дөрөвний гурваар бууруулах

Зорилт 8

Нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн шаардлагатай тусlamж үйлчилгээг хүн бүрт хүргэж, эхийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд дөрөвний гурваар бууруулах

	1990	2000	2005	2006	2015
Эхийн эндэгдлийн түвшин (100,000 амьд төрөлтөд)	121.6 а 200.0 б	166.3 а 158.0 б	92.7 а 93.0 в	67.2 а 69.7 в	50.0
Эрүүл мэндийн мэргэжлийн ажилтан эх барьсан төрөлтийн хувь	100.0 а 99.9 б	99.6 а	99.6 а	99.7 а	99.8

Мэдээллийн эх сурвалж: а. УСГ, 2006

б. УИХ-ын # 25 тогтоол, Монгол Улсын МХЗ-уудыг батлах тухай, 2005

в. ЭМЯ, ЭМХҮТ, Эрүүл мэндийн үзүүлэлт, 1996-2006

Эхчүүдийн эрүүл мэндийн өнөөгийн байдал

Монгол Улсад эхийн эндэгдэл сүүлийн 5 жилд тогтвортой буурч байна. Нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд Үндэсний хоёр дахь хөтөлбөр 2002-2006 онд амжилттай хэрэгжсэнээр эхийн эндэгдэл 1990 онд 100,000 амьд төрөлтөд 121.6 байсан бол 2000 онд 166.3, 2006 онд 67.2 болж 1990 онтой зэрэгцүүлэхэд бараг 2 дахин буурсан байна. Гэсэн ч зарим аймгуудад эхийн эндэгдэл харьцангуй өндөр хэвээр байна.

100,000 амьд төрөлтөд ногдох эхийн эндэгдлийн харьцаа ЭМЯ-ны мэдээгээр 1993 онд 243 байсан нь хамгийн өндөр үзүүлэлт юм. Харин энэ үзүүлэлт 1991-1994 онуудад дунджаар 195, 1995-1998 онуудад дунджаар 169, 1999-2002 онуудад дунджаар 157 байсан бол 2003-2006 онуудад дунджаар 92 болж буурсан байна. Эхийн эндэгдэл 1990 онтой харьцуулахад буурч 2001 оноос хойш жил дараалан илүү эрчимтэй буурчээ.

Сүүлийн жилүүдэд 4-7 аймаг эхийн эндэгдэлгүй байгаа ч зарим аймгуудад 100,000 амьд төрөлтөд шилжүүлсэн тооцоогоор 213-365 байна. Говьсүмбэр аймагт 2005, 2006 онд эхийн эндэгдэл хамгийн өндөр байжээ. Эхийн эндэгдэл төвөөс алслагдсан Дорнод, Сүхбаатар, Баян-Өлгий, Говь-Алтай зэрэг аймагт илүү байна (Дүрслэл 2.5.1). Харин сүүлийн жилүүдэд Улаанбаатар хотод нэмэгдэх хандлагатай байна. Тухайлбал, 2006 онд эхийн эндэгдэл 100,000 амьд төрөлтөд улсын дундаж 67.2 байхад Улаанбаатар хотод 77.4 байв. Нийслэлд хүн амын механик өсөлт нэмэгдсэнээр төрөлт ихсэж байна.

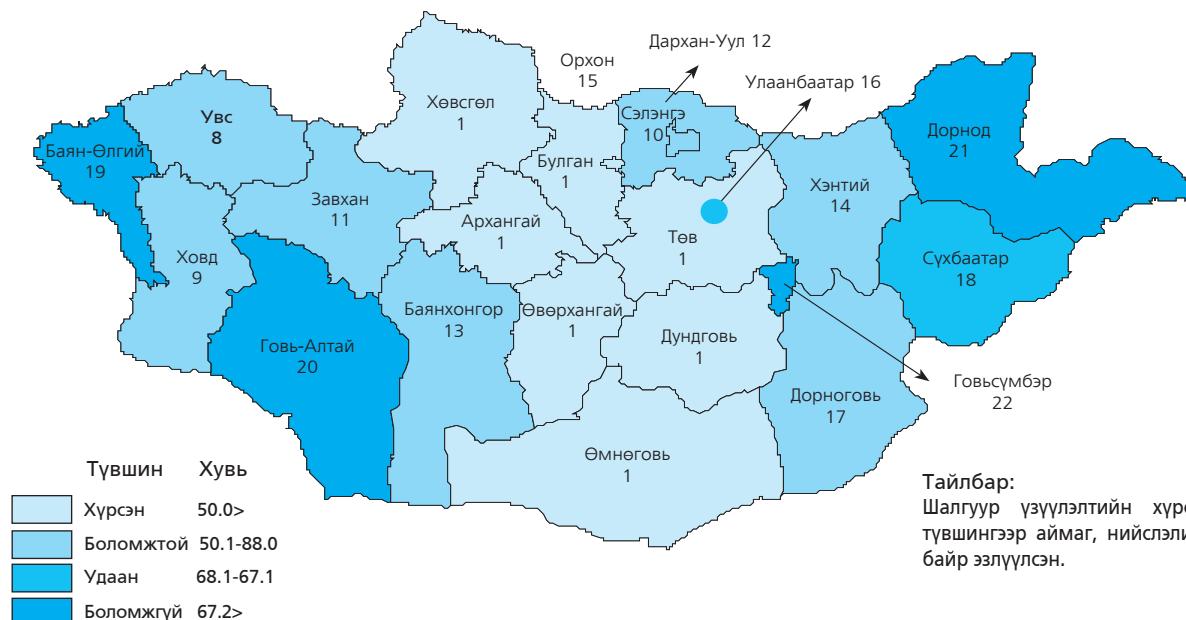
Жирэмсэн эхчүүдийн 81.5 хувь нь жирэмсний эрт үедээ үзлэг хяналтад хамрагдаж, 82.2 хувь нь 6 ба түүнээс дээш удаа үзлэг хяналтад хамрагджээ³⁰. Эрүүл мэндийн ажилтан эх барьсан төрөлтийн хувь тогтвортой нэмэгдэж 99.7 хувьтай байгаа нь 2015 онд хүрэхээр дэвшиүүлсэн зорилтыг хангах боломжтой байна. Нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүдийн 46 хувь суурь өвчтэй³¹, жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн 47.1 хувь нь төмөр, 37.1 хувь нь "Д" аминдэмийн дутагдалтай байна. Жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн 70.7 хувь нь зөвхөн жирэмсний сүүлийн сард төмрийн бэлдмэлийг хэрэглэжээ³². Эхийн эндэгдлийн шалтгаанд жирэмсэн үеийн хүндрэл 33.3 хувь, төрөх үеийн хүндрэл 21.2 хувь, төрсний дараах үеийн хүндрэл 15.2 хувь, жирэмсэнтэй хавсарсан өвчин 30.3 хувийг эзэлж байна. Энэ нь жирэмсний хяналтын чанар муу, эмэгтэйчүүдийн эрүүл мэндийн байдал сүл байгааг харуулж байна.

³⁰ ЭМХҮТ, Эрүүл мэндийн үзүүлэлт, 2006

³¹ ЭМЯ, ЭНЭШТ, "Эхийн эндэгдлийн өнөөгийн байдал, 2001, 2002, 2003"

³² Нийгмийн эрүүл мэндийн хүрээлэн, 2004

Дүрслэл 2.5.1 Эхийн эндэгдлийн түвшин, аймгаар, 100,000 амьд төрөлтөд, 2006

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006

Тулгамдаж буй асуудал

Цаашид эхийн эндэгдлийн бууралтыг тогтвортой хадгалж МХЗ-уудад хүрэхийн тулд төвөөс алслагдагсад, шилжин суурьшигчид, нийгмийн эмзэг бүлгийн хүн амд НҮЭМ-ийн болон эсэн мэнд амаржихуйн тусlamж үйлчилгээг тэгш авах боломжийг бүрдүүлэх, эрхтэн тогтолцооны эмгэгтэй нөхөн үржихүйн настын эмэгтэйчүүдийг эмчлэн эрүүлжүүлэх, жирэмсний хяналтыг чанаржуулах, нарийн мэргэжлийн шаталсан тусlamжийн зохион байгуулалтыг сайжруулж төрөх тасаг, газруудын хүчин чадлыг нэмэгдүүлж, эмнэлгийн байгууллага, эмч мэргэжилтийг чадавхижуулах, НҮЭМ, эсэн мэнд амаржихуйн үйл ажиллагаанд төрийн болон төрийн бус байгууллага, олон улсын байгууллага, хандивлагчид, иргэд, олон нийтийн оролцоо дэмжлэгийг нэмэгдүүлэн, салбар хоорондын хамтын ажиллагаа, уялдааг сайжруулах асуудал чухлаар тавигдаж байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Эхийн эндэгдлийг бууруулах, нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийг сайжруулах хүрээнд дараах үйл ажиллагааг нэн тэргүүнд авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Үүнд:

Ойрын хугацаанд:

- Нийслэлд шинээр зориулалтын амаржих газар барих;
- Нийслэл, аймгийн төвийн нэгдсэн эмнэлгийн амаржих газар, төрөх тасгийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх;
- Эхийн эндэгдэл өндөртэй бус нутаг, аймгийн болон амьжиргааны түвшин доогуур хүн ам, шилжин суурьшигчид, өсвөр үеийнхний хэрэгцээнд нийцсэн, нөхөн үржихүйн тусlamж үйлчилгээний хүртээмж, чанарыг сайжруулах;
- Жирэмслэхээс сэргийлэх арга хэрэгслийн хүртээмж, чөлөөт сонголт хийх боломжийг нэмэгдүүлснээр хүсээгүй жирэмслэлт, амь насанд эрсдэлтэй жирэмслэлт, аюултай үр хөндөлтийг бууруулах;
- Эхчүүдийг жирэмсэн үед нь иж бүрэн витаминжуулах.

Дунд болон урт хугацаанд:

- Эх, нярайд чанартай, хүртээмжтэй, бүрдмэл тусlamж үйлчилгээг үзүүлэх удирдлага зохион байгуулалт, хүний

- нөөцийн чадавхийг дээшлүүлж, олон улсын жишиг, үндэсний онцлогт нийцсэн үр дүнтэй арга барилыг нэвтрүүлэх;
- Жирэмсэн, төрөлт, төрсний дараахи үеийн хүндрэлээс сэргийлэх мэдээлэл сургалт, сурталчилгааны чанарыг сайжруулж, эрүүл зан үйлийг төлөвшүүлэхэд хувь хүний оролцоог нэмэгдүүлэх;
- Жирэмсэн эхчүүдийн хоол хүнснээс авч буй зарим эрдэс, уургийн хэмжээ нь бие махбодийн хэрэгцээ шаардлагыг хангаж чадахгүй байх эрсдэлтэй байгаа³³ тул жирэмсэн эхчүүдийн хоол, хүнсний хангамжийг сайжруулах шаардлагатай байна.

³³ МАУА, ЭМЯ, Монголын Анаагаах ухааны тулгамдсан асуудлууд, 2005, х-12

ЗОРИЛГО 6

БЭЛГИЙН ЗАМЫН ХАЛДВАРТ ӨВЧИН, ХҮНИЙ ДАРХЛАЛ ХОМСДЛЫН ВИРУС (ХДХВ), ДАРХЛАЛЫН ОЛДМОЛ ХОМСДОЛ (ДОХ), СҮРҮЕЭТЭЙ ТЭМЦЭХ, БУСАД ӨВЧНИЙГ БУУРУУЛАХ

Зорилт 9: 2015 он гэхэд ХДХВ/ДОХ өвчний халдвартыг хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх

Зорилт 10 2015 он гэхэд сүрьеэ өвчний тархалтыг бууруулах

Зорилт 11 Хүн амын шүдний өвчлөлтэй тэмцэх тусгай хөтөлбөр хэрэгжүүлэх

Зорилт 9 2015 он гэхэд Хүний дархлалын халдварт вирус (ХДХВ), Дархлалын олдмол вирус (ДОХ) өвчний халдварыг хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх

	1990	2000	2005	2006	2015
15-24 насны жирэмсэн эмэгтэйчүү-дийн дунд ХДХВ өвчний тархалт	0.0	0.0	0.0	0.0	-
Жирэмслэлтээс сэргийлэх эм, бэлгэвч хэрэглэгчдийн хувь	37.8 (1997)	46.9	49.3	50.3	-
ХДХВ/ДОХ өвчний улмаас өнчирсөн хүүхдийн тоо	0.0	0.0	0.0	0.0	-

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006

ХДХВ, ДОХ-ын өнөөгийн байдал

Монгол Улсын нийт хүн амын дундах Хүний дархлал хомсдолын вирус (ХДХВ), Дархлалын олдмол хомсдол (ДОХ)-ын тархалтын түвшин 1 хувиас бага байгаа бөгөөд Зүүн Ази, Номхон далайн бусад зарим орнуудтай харьцуулбал ХДХВ, ДОХ-ын тархалт багатай 5 улс орны тоонд багтдаг хэдий ч ХДХВ-ын бүртгэгдсэн тохиолдол сүүлийн жилүүдэд нэмэгдсээр байна. ХДХВ-ын халдварын анхны тохиолдол 1992 онд бүртгэгдсэнээс хойш 2006 оны эцэс хүртэл нийт 25 тохиолдол бүртгэгдсний 20 нь 2005-2006 онуудад бүртгэгджээ³⁴. Биеэ үнэлэгч, судсаар мансууруулагч бодис хэрэглэгч, эрэгтэйчүүдтэй бэлгийн хавьтад ордог эрчүүд зэрэг эрсдэлтэй бүлгийн хүн амын тоог бүрэн тогтоогоогүй, шинжилгээнд бүрэн хамруулаагүй тул зөвхөн бүртгэгдэж шинжилгээнд орсон хэмжээнд тархалтын түвшинг тооцсон байна.

Манай улсад бэлгийн замаар дамжих халдвар (БЗДХ)-ын тархалт нэмэгдэж байгаа нь ХДХВ, ДОХ өвчний халдвар ихсэх нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Энэхүү БЗДХ-ын өсөлтийн бараг тал хувийг эрхэлсэн ажилгүй, тэнэмэл, орон гэргүй, төлбөрийн чадвар муутай хүмүүс эзэлж байна³⁵. Статистик мэдээнээс үзвэл 1998 онд нийт халдварт өвчний 35.9 хувь, 2002 онд 42.2 хувь, 2003 онд 43.3 хувь, 2005 онд 47.4, 2006 онд 35,3 хувийг БЗДХ эзэлж байна³⁶. Өнөөгийн байдлаар ХДХВ-ийн халдвар авсан хүмүүсийн 17 нь эрэгтэй, үүнээс 12 нь ижил хүйстний хоорондох бэлгийн хавьтлаар халдвар авсан нь тэдний ХДХВ/ДОХ-ын халдварт өртөх

магадлал өндөр байгааг харуулж байна³⁷.

ДОХ-оор өвчилсөн нэг хүний эмчилгээний шууд өртөг жилд 3.6-10.2 сая төгрөг байгаа нь Монголын дундаж орлоготой гэр булийн жилийн орлогоос 2-6 дахин их байна. ХДХВ, ДОХ, БЗДХ-ын тархалтад хүн амын хамгийн идэвхтэй хэсэг болох хөдөлмөрийн насныhan илүү өртөж, өвчлөл, нас баралтын түвшинг нэмэгдүүлж байгаа нь нийгмийн эрүүл мэнд, эдийн засгийн тогтвортой байдал, улмаар монгол хүний удмын сан, үндэстний аюулгүй байдалд хор хөнөөл учруулж болзошгүй байна. Архидалт, эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэл нэмэгдэж байгаа нь тэд ХДХВ, ДОХ-ын аюулд өртөөд зогсохгүй бэлгийн эрүүл мэндээ хянах боломжгүй болгож байна.

Тулгамдаж буй асуудал

ХДХВ/ДОХ-ын халдварыг хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр хийгдэж буй үйл ажиллагааны менежментийг сайжруулан, хэрэгжилтэд үнэлгээ хийж, салбар хоорондын хамтын ажиллагааг улам өргөжүүлэх шаардлагатай байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Богино хугацаанд:

- БЗДХ-аар өвчлөгсдийн 50 орчим хувийг эрхэлсэн ажилгүй, орон гэргүй, төлбөрийн чадвар муутай хүмүүс

³⁷ ДОХ-той тэмцэх Үндэсний сан, Глобаль сан, МЭ консалтинг ХХК, Эрчүүдтэй бэлгийн хавьтад ордог эрчүүдийн зан үлийн шуурхай дүн шинжилгээ судалгаа, 2006

³⁴ ЭМЯ, ЭМХҮТ-ийн СМА, 2006

³⁵ ЭМЯ, 2006

³⁶ ЭМЯ, ЭМХҮТ, Эрүүл мэндийн үзүүлэлт, 2006

- эзэлж байгаа тул мэдээлэл, сургалт, сурталчилгаа, эмнэлгийн тусlamж үйлчилгээг тэдэнд хүргэх;
- Хот, хөдөөгийн эмнэлгийн байгууллагуудад үйлчлүүлэгчийн эрхийг хүндэтгэн, нууц хадгалах, зөвлөгөө авах, БЗДХ/ХДХВ/ДОХ-ыг илрүүлэх шинжилгээ, эмчилгээ хийлгэхээр сайн дураараа эмнэлэгт хандах боломж нөхцлөөр хангах;
 - ХДХВ/ДОХ/БЗДХ-ын харуулдан тандах тогтолцоог өргөжүүлж, оношилгоо, эмчилгээг сайжруулах;
 - Ижил хүйстний бэлгийн аюулгүй харьцааны мэдлэг, мэдээллийг сайжруулах.

Дунд болон урт хугацаанд:

- Хүн амын эрсдэлтэй зан үйлийг өөрчлөх, биеэ үнэлэгчид болон ижил хүйстэнтэй бэлгийн хавьтад орогч эрэгтэйчүүдийн дунд эрсдлээс өөрийгөө
- хамгаалах, аюулгүй бэлгийн харилцаа, бэлгэвчийг тогтмол хэрэглэх зан үйлийг хэвшүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагааг өргөжүүлэх³⁸;
- ХДХВ/ДОХ-той амьдарч буй хүмүүсийг ялгаварлан гадуурхах, гутаан доромжлох хандлагыг гаргуулахгүй байх, тэдний эрхийг хамгаалах, тусlamж, дэмжлэг үзүүлэх нийгмийн сэтгэл зүй бий болгох үйл ажиллагааг өргөжүүлэх;
 - ХДХВ/ДОХ-ын халдвартыг хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр хийгдэж буй үйл ажиллагааны удирдлагыг сайжруулах, хяналт-үнэлгээг боловсронгуй болгох;
 - ХДХВ/ДОХ/БЗДХ-аас урьдчилан сэргийлэх, НҮЭМ-ийн тусlamж, үйлчилгээний чанарыг сайжруулах хэрэгтэй байна.

³⁸ "Улаанбаатар хотын эмэгтэй биеэ үнэлэгчдийн дунд хийсэн шуурхай үнэлгээний тайлан", 2006

Зорилт

10

2015 он гэхэд сүрьеэ өвчний тархалтыг бууруулах

	1990	2000	2005	2006	2015
Сүрьеэгээр шинээр өвчлөгсийн түвшин (100,000 хүн амд)	79.0a 125.0 b	124.8 a 125.0 b	177.4 a	185.3 a	100.0
Сүрьеэ өвчний тархалт (100,000 хүн амд)	435.5	60.0	91.2 a	84.8 a	-
Сүрьеэ өвчнөөс шалтгаалсан нас баралтын түвшин (100,000 хүн амд)	4.8 a 4.9 b	3.2	3.4 a	2.9 a	0.0
Оношилгоо, эмчилгээний олон улсын стандартын хүрээнд илрүүлж, эмчилсэн сүрьеэгийн тохиолдлын хувь	31.4 (1994)	80.9 a 100.0 b	79.0 a	82.1 a	100.0

Мэдээллийн эх сурвалж:

a. УСГ, 2006

b. УИХ-ын # 25 тогтоол, Монгол Улсын МХЗ-уудыг батлах тухай, 2005

Сүрьеэ өвчний тархалтын өнөөгийн байдал

Монгол Улсад сүрьеэ өвчний илрүүлэлт, эмчилгээний чанар сайжирч, нас баралтын түвшин буурч байгаа боловч өвчлөлийн түвшин нэмэгдэж байгаа нь тавьсан зорилтыг хэрэгжүүлэхэд бэрхшээлтэй болж байна.

Сүрьеэ өвчин нь улс орны нийгэм, эдийн засгийн байдал, хүн амын амьжиргааны түвшинтэй шууд хамааралтай байдаг. Манай орны хувьд 1990-ээд оноос эхэлсэн нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлтийн үр дагаврууд болох инфляци, ажилгүйдэл, ядуурал, шилжилт хөдөлгөөн зэрэг нь уг өвчний тархалтад нөлөөлж байна. ДЭМБ-ын судалгаагаар Номхон Далайн Баруун Эргийн бүсэд багтдаг сүрьеэгийн өвчлөл өндөртэй 7 орны 3 дугаарт Монгол Улс орж байна³⁹.

Шинээр сүрьеэ өвчинөөр өвчлөгсийн тархалтын түвшин 1990 онд 100,000 хүн амд 79 байсан бол 2000-2006 онд 125-185.3 болж нэмэгдсэн байна. Улсын хэмжээнд 2010 он хүртэл сүрьеэгийн өвчлөл буурахаар байна. Энэ нь нэг талаас өвчнийг богино хугацаанд илрүүлэх илрүүлэлт сайжирсантай холбоотой гэж болно.

Сүрьеэгийн өвчлөл сүүлийн 10 жилийн турш өсөх хандлагатай байгаа бөгөөд тухайлбал, 1991-1994 онуудад жилд дунджаар 1,569 хүн, 1995-1998 онуудад 2,906 хүн, 1999-2002 онуудад 3,328 хүн, 2003-2006 онуудад 4,419 хүн шинээр сүрьеэ өвчинөөр өвчилсөн байна. Сүрьеэгээр шинээр өвчлөгчдийн түвшин (100,000 хүн ам тутамд)-г аймаг, нийслэлээр 2006 оны байдлаар авч үзвэл Сэлэнгэ, Дорнод, Дархан-Уул, Говьсүмбэр, Хэнтий аймаг, Улаанбаатар хотод улсын дунджаас харьцангуй их байгаа нь төвийн болон зүүн бүсэд сүрьеэгийн өвчлөл өндөр байгааг харуулж байна (Дүрслэл 2.6.1).

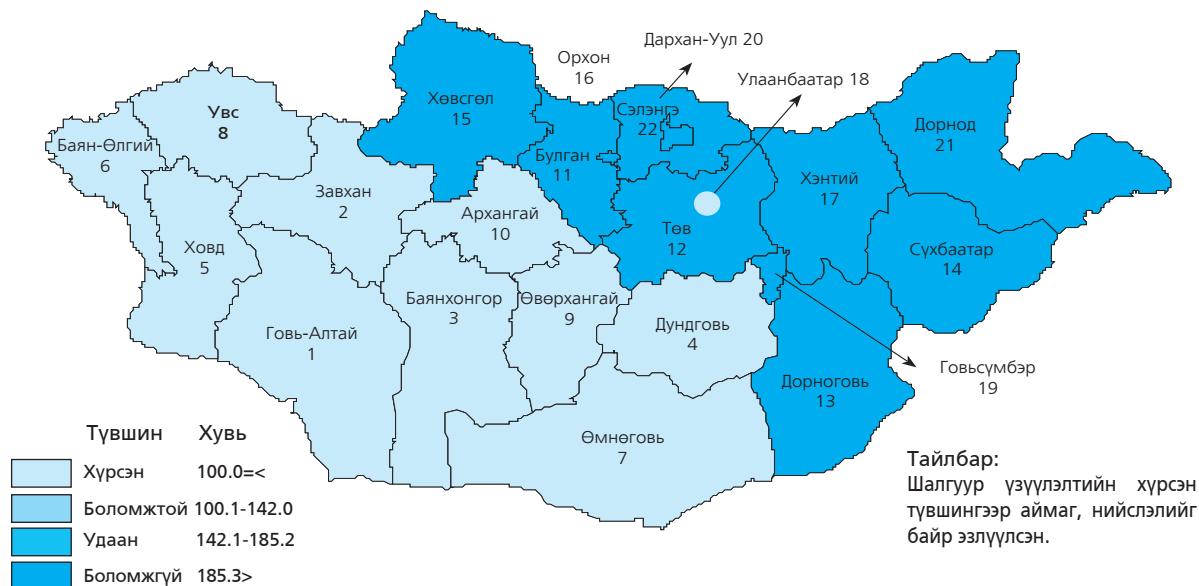
Улаанбаатар хотод өвчлөл 2010 он хүртэл нэг түвшинд өндөр байх төлөвтэй байна (Дүрслэл 2.6.2). 2006 онд шинээр бүртгэгдсэн сүрьеэгийн нийт 2308 тохиолдлын 55.9 хувь нь Улаанбаатар хотод бүртгэгдсэн бөгөөд 2000 онд 40.2 хувь байсан байна. Нийслэл хотод бүртгэгдсэн нийт сүрьеэгийн шинэ тохиолдлын 3.2 хувийг хөдөө орон нутгийн түр оршин суугчид, 2.4 хувийг орон гэргүй, хаяггүй хүмүүс эзэлж байна⁴⁰.

Сүрьеэ өвчний улмаас нас барсан хүмүүсийн тоо харьцангуй буурч байна. Сүрьеэ өвчний улмаас 1991-1994 онуудад жилд дунджаар 126 хүн нас барж байсан бол 1995-1998 онуудад 113, 1999-2002 онуудад 83, 2003-2006

³⁹ WHO, Tuberculosis Control in South-east Asia and western Pacific Regions Report, 2005, p17

⁴⁰ Ц.Цэрэнбалжид, Н.Наранбат, Сүрьеэгийн дүн бүртгэлийн мэдээ, УБ, 2004

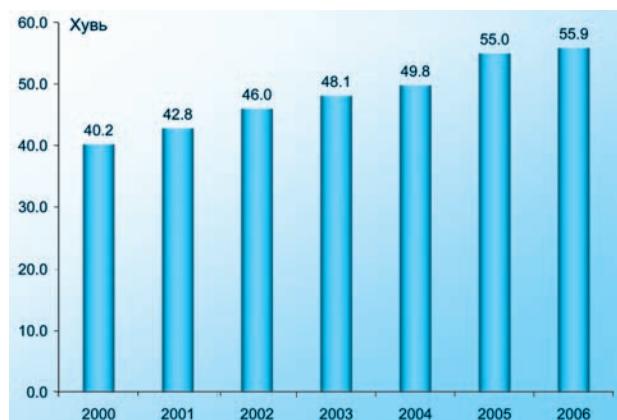
Дүрслэл 2.6.1 Сүрьеэгээр шинээр өвчлөгсдийн түвшин, аймгаар, 2006

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006

онуудад 80 болж буурчээ. Энэ нь эмчилгээний үр дүн сайжирч байгааг харуулж байна. Сүрьеэгээр өвчлөгсдийн 68-70 хувь нь 16-44 насны ид хөдөлмөрийн насны хүмүүс байгаа бөгөөд хүйсээр авч үзвэл сүүлийн жилүүдэд өвчлөгсдийн дотор эрэгтэйчүүдийн өвчлөл нэмэгдэж 52.2 хувь, эмэгтэй 47.9 хувь байна.

Дүрслэл 2.6.2 Сүрьеэгийн нийт өвчлөлд Улаанбаатарт бүртгэгдсэн сүрьеэгийн эзлэх хувь

Мэдээллийн эх сурвалж: Халдварт өвчин судаллын Монголын сэтгүүл, 2005, N3, хуудас 3

Тулгамдах буй асуудал

Сүрьеэтэй тэмцэх ажлыг хүн амын ядуурлыг бууруулах, орон сууцны болон орчны эрүүл ахуйн нөхцлийг сайжруулах ажилтай нягт

уялдуулах, хүн амын ядуу, өвчлөх эрсдэл өндөртэй бүлгүүдийн дотор эрт илрүүлэн, төгс эмчлэх ажлыг эрүүл мэндийн үйлчилгээний бүх шатны байгууллагын эрхэм зорилт, хойшлуулшгүй үүрэг болгох нь чухал байна. Сүрьеэтэй тэмцэх ажилд орон нутгийн засаг захиргаа, цагдан хорих байгууллага, анхан шатны эрүүл мэндийн байгууллагын эмч, эмнэлгийн дунд мэргэжилтэн, сайн дурын ажилтны үүрэг оролцоог нэмэгдүүлэх;

- Сүрьеэтэй тэмцэх ажилд орон нутгийн засаг захиргаа, цагдан хорих байгууллага, анхан шатны эрүүл мэндийн байгууллагын эмч, эмнэлгийн дунд мэргэжилтэн, сайн дурын ажилтны үүрэг оролцоог нэмэгдүүлэх;
- Эрүүл мэндийн үйлчилгээний бүх шатны байгууллагын хамтын ажиллагааг сайжруулах;
- Сүрьеэгийн мэргэжлийн боловсон хүчиний чадавхи, лабораторийн оношлогооны хүчин чадлыг сайжруулах шаардлагатай байна.

Дунд болон урт хугацаанд:

- Ядуу эмзэг бүлгийн хүн ам болон хоригдлуудын орон байр, эрүүл ахуйн нөхцөл, хоол хүнсний хангамж, эмнэлгийн тусlamжийн хүртээмж, чанарыг сайжруулах;
- Хүн амын ядуурлыг бууруулах, орон сууцны болон орчны эрүүл ахуйн нөхцлийг сайжруулах, өвчлөх эрсдэл өндөртэй хүн амын дотор сүрьеэг эрт илрүүлэн, төгс эмчлэх шаардлагатай байна.

Зорилт

11

Хүн амын шүдний өвчлөлтэй тэмцэх тусгай хөтөлбөр хэрэгжүүлэх

Хүн амын шүдний өвчлөлийн өнөөгийн байдал

ДЭМБ-аас хүн амын шүд, амны хөндийг эрүүлжүүлэх нь хүний биеийн бүхий л эрхтэнд нөлөөлөх байнгын голомтот халдвартыг багасган эрүүлжүүлэх чухал хүчин зүйл гэж

Хүснэгт 2.6.1 Хүн амын шүдний өвчлөлт, 2004

	5-6 нас	12 нас	18 нас
Шүд цоорох өвчний тархалт	80.1	62	72.6
Шүд цоорлын эрчим	4.6	1.94	2.62

Мэдээллийн эх сурвалж: ЗГ, 2006 оны 150 дугаар тогтоол "Амны хөндийн эрүүл мэнд" Үндэсний хөтөлбөр

Бага насны хүүхдийн дунд шүд цоорох өвчин их, өвчин хүндэрснээс болж шүд авахаас өөр эмчилгээгүй болж байгаа нь хүн амын дийлэнх хувь хот, суурин газар шилжин амьдарч, амьдралын хэв маяг, үндэсний уламжлалт дадал заншил өөрчлөгдсөн, нийт аймгийн 47.7 хувь нь фторын агууламж багатай ундны ус хэрэглэхийн зэрэгцээ чихэрлэг, өтгөрүүлсэн, хийжүүлсэн ундааны хэрэглээ сүүлийн 20 гаруй жилд 2-3 дахин нэмэгдэж сүү, цагаан идээний хэрэглээ 40 хувиар буурсан, хүнсний бүтээгдэхүүний зөв сонголт, зохистой хэрэглээний талаарх хүн амын мэдлэг, дадал хангалтгүй зэргээс шалтгаалж байна⁴¹. Иймд манай улс МХЗ-уудад хүн амын шүдний өвчлөлийг бууруулах хөтөлбөр боловсруулж, хэрэгжүүлэхээр тусгасан юм. Энэ зорилгоор "Амны хөндийн эрүүл мэнд" үндэсний хөтөлбөрийг 2006 оноос хэрэгжүүлж байна.

Тулгамдаж буй асуудал

Шүд, амны хөндийн эрүүл мэндийг сайжруулахаар авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний үр дунд мэдээлэл, сурталчилгаа өргөжиж, тусламж үйлчилгээний хүртээмж чанар сайжирсан боловч шүд цоорох өвчний тархалт буурахгүй байна.

үздэг. 2004 онд хийсэн судалгаагаар шүд цоорох өвчний тархалт 5-6 насанд 80.1 хувь, 12 насанд 62 хувь, 18 насанд 72.6 хувь байна. 18 настай бүх хүүхдийн дунд бүрэн шүдтэй хүүхдийн эзлэх хувийн жин 67.5 хувь байна (Хүснэгт 2.6.1).

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Амны хөндийн эрүүл мэнд, шүд цоорох өвчин түүнд нөлөөлөх эрсдэлт хүчин зүйлд хяналт, тандалт хийх тогтолцоог бий болгож мэдээллийн сан бүрдүүлэх;
- Амны хөндийн эрүүл мэндийн анхан шатны тусламж, үйлчилгээний чанар хүртээмжийг дээшлүүлэх;
- Амны хөндийн эрүүл мэнд, шүд цоорох өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх талаар хүн амд зөв дадал, зан үйлийг төлөвшүүлэхэд чиглэсэн ухуулга, мэдээлэл, сургалт, сурталчилгааг өргөжүүлж эрүүл аж төрөх дадлыг хэвшүүлэх болно.

⁴¹ ЗГ-ын 66-р тогтоол, ЭМЯ, Амны хөндийн эрүүл мэндийн үндэсний хөтөлбөр, 1999

ЗОРИЛГО 7

БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ТОГТВОРТОЙ БАЙДЛЫГ ХАНГАХ

Зорилт 12: Тогтвортой хөгжлийн зарчмыг улсын хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлж, хот суурин, ялангуяа Улаанбаатар хотын агаарыг цэвэршүүлэх

Зорилт 13: Гол, горхины усны эхийг хамгаалж, нөхөн сэргээх замаар ширгэлтийг багасгах

Зорилт 14: 2015 он гэхэд баталгаат ундны ус хэрэглэх боломжгүй хүн амын хувийг 2 дахин бууруулах

Зорилт 15: 2015 он гэхэд орон байрны нөхцөл муу хүмүүсийн аж байдлыг мэдэгдэхүйц дээшлүүлэх

	1990	2000	2005	2006	2015
Ойт нутгийн эзлэх хувь	7.8 a 9.0 б	8.5 a 8.2 б	7.8	7.7	9.0
Улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн эзлэх хувь	3.6 a 7.0 б	13.1 a 13.3 б	13.3	13.3 (2005)	30.0 Тайлбар: Үүнээс 15.0 хувийг орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авах
Нэг хүнд ногдох нүүрсхүчлийн давхар эслийн ялгаралт (тн/хүн)	11.52 a 4.08 б	6.57 a 4.19 б	5.75 (2002)	5.75 (2002)	4.0

Мэдээллийн эх сурвалж:

a. УСГ, 2006

b. УИХ-ын # 25 тогтоол, Монгол Улсын МХЗ-уудыг батлах тухай, 2005

Улаанбаатарын агаарын бохирдлын өнөөгийн байдал

Улаанбаатар болон бусад том хотуудын агаарын бохирдол жилээс жилд нэмэгдэн гамшгийн түвшинд хүрээд байна. Нийслэлийн эрчим хүч, дулааны эх үүсвэрүүд, тэдгээрийн ашиглалтын байдал гэр хорооллын галлагаа нь агаарын бохирдлын үндсэн шалтгаан болж байна. Улаанбаатар хотод байгаа дулааны гурван том цахилгаан станц, 400 гаруй нам даралтын зуух, 133.0 мянга орчим энгийн галлагаатай гэр, байшин нь 5 сая гаруй тонн нүүрсийг нэг жилийн хугацаанд хэрэглэж байна. Нийслэлийн эрчим хүчний хэрэглээний 80 хувийг хангаж буй гурван цахилгаан станцаас зөвхөн 4 дүгээр цахилгаан станц нь нүүрсийг нойтноор нь ялгаж утаа тортгийг 93 хувь хүртэл шүүх хүчин чадал бүхий төхөөрөмжтэй хэдий ч түүний үйл ажиллагаанд тавих дотоодын байнгын хяналт-шинжилгээ хангалтгүй, ашиглалтын горимын алдагдал зэргээс стандарт хэмжээнд хүртэл цэвэрлэхгүй тохиолдол гардаг байна.

Эдгээр станцууд хорт бодис (SO_x , NO_x , CO , CO_2 -ыг ялгаруулан хүрээлэн буй орчныг бохирдуулсаар байна. Нам даралтын болон гэр хорооллын ердийн халаалтын зуухнаас жилд ойролцоогоор 818.7 мянган тн хүлэмжийн хий, 9.6 мянган тн дэгдэмхий үнс, 33.8 мянган тн нүүрстөрөгчийн исэл, 1.2 мянган тн азотын исэл, 0.4 мянган тн хүхрийн ангидрид агаарт хаягдаж, зуухны ашиглалтын үед 11 орчим мянган тн үнс, шаар агаар, газрын хөрс, орчныг бохирдуулж байна⁴² (Хүснэгт 2.7.1).

Сүүлийн жилүүдэд орчны бохирдолтыг багасгах талаар зарим арга хэмжээ авч байгаа боловч тодорхой үр дүнд хүрэхгүй байна. Томоохон хотуудын агаарын бохирдолтын байдалд НЭМХ-ээс 2003-2004 онд хийсэн судалгааны дүнгээс үзэхэд хүн амын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх агаар дахь химийн хортой бодис болох азотын давхар исэл 1.5 дахин, нүүрстөрөгчийн дутуу исэл 4.2 дахин, тоосны агууламж эрүүл ахуйн зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээнээс 7.8 дахин хэтэрчээ⁴³.

⁴² ТЭХЯ, Улаанбаатар хотын агаарыг цэвэршүүлэх зорилтын хүрээнд ТЭХЯ-ны бодлого, хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний талаарх мэдээлэл, 2007, УСГ, 2006

⁴³ ЭМЯ, ДЭМБ, "Орчны эрүүл мэнд" үндэсний хөтөлбөр, 2006

Хүснэгт 2.7.1 Түлшний шаталтаас үүсэх агаар бохирдуулагч бодис, тонн, Улаанбаатар

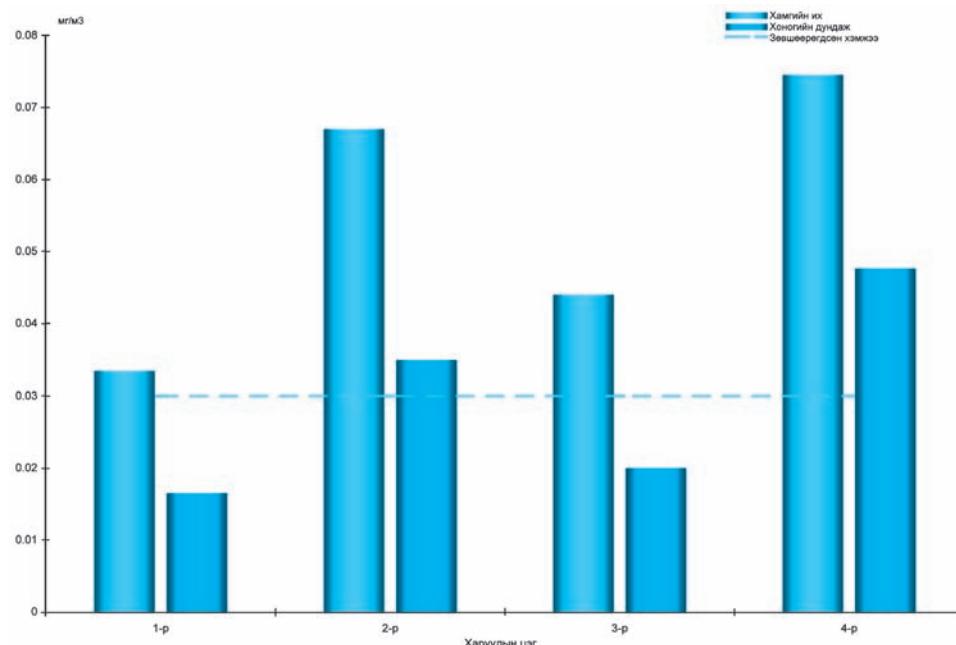
	Хүлэмжийн хий	Дэгдэмтгий үнс	Нүүрстөрөгчийн исэл	Азотын исэл	Хүхрийн ангидрид
Халаалтын зуух	240 358.0	6 507.8	3 382.9	845.8	-
Ердийн галлагаатай гэрийн зуух	578 384.0	3 095.7	30 414.0	375.1	393.4
Бүгд	818 742.0	9 603.5	33 796.9	1 220.9	393.4

Мэдээллийн эх үүсвэр: ТЭХЯ, Улаанбаатар хотын агаарыг цэвэршүүлэх зорилтын хүрээнд ТЭХЯ-ы бодлого, хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний талаарх мэдээлэл, Улаанбаатар, 2007

Нийслэлийн хүн амын тоо 1990-2000 оны хооронд 237 мянгаар нэмэгдэж нэг хүнд ногдох нүүрстөрөгчийн хийн ялгаруулалт 1990 онд 4.08 тонн байсан бол 2000 онд 4.19 тонн болж нэмэгджээ. Хүн амын тоо нэмэгдэж, нэг хүнд ногдох нүүрсхүчлийн хийн ялгаруулалт буурах ёстой атал эсрэгээр өсч байгаа нь агаарын бохирдлын эх үүсвэр нэмэгдсэнтэй

холбоотой. Нэг хүнд ногдох нүүрсхүчлийн давхар ислийн ялгаруулалтыг 2015 онд 4.0 тонн болгон бууруулах зорилт дэвшүүлсэн боловч 2000 оноос хойши уг үзүүлэлтийн талаар тодорхой мэдээлэл байхгүй байна. Улаанбаатар хотын агаарт ялгарах хүхэрт хий, азотын давхар ислийн хэмжээ зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэт өндөр байна (Дүрслэл 2.7.1).

Дүрслэл 2.7.1 Агаар дахь бохирдуулагч бодисын агууламж, хүхэрлэг хий (SO_2), Улаанбаатар, 2006

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, Статистикийн Бюллетень, 2006, 12 сар

Улаанбаатар хотод амьдарч байгаа бага насны хүүхдүүд агаарын бохирдолт багатай аймгуудын хүүхдүүдээс бронхит өвчинеэр 1.4-2.7 дахин, гуурсан хоолойн багтраа өвчинеэр 5.5-7.9 дахин тус тус илүү өвчилж байна. 2006 онд хийгдсэн судалгаагаар хүүхдийн цусанд агуулагдах хар тугалгын дундаж хэмжээ 16.5 мкг/дл буюу хэвийн хэмжээнээс өндөр байгаа бөгөөд хүүхдийн ой тогтоолт буурах, анхаарал сурхад шинж тэмдэг илэрсэн нь хотын агаарын

бохирдол хүн амын удмын санд сөргөөр нөлөөлж болохуйц байдалд хүрснийг харуулж байна.

Агаарын бохирдолд тээврийн хэрэгслээс ялгаруулж буй утаа тортогийн үзүүлэх нэлөө. Нийслэлийн автомашины тоог 2000 онтой харьцуулахад 2006 онд 1.9 дахин нэмэгдэж 79.5 мянгад хүрчээ⁴⁴. Улсын хэмжээнд ашиглагдаж буй нийт (140 орчим мянга) автомашины 70 хувь нь 7-оос дээш

⁴⁴ УСГ, Монгол Улсын Статистикийн Эмхтгэл, УБ, 2005

жил ашиглагдсан, экологи, хөдөлгөөний аюулгүй байдлын стандартыг бүрэн хангаж чадахгүй болсон хуучин автомашинууд байна. Автомашин нэмэгдснээс хотын авто зам, замын уулзваруудын ачаалал нэмэгдэж, түгжрэл үүсэх үндсэн шалтгаан болж байгаагийн зэрэгцээ зам засварын арчлалтын ажлын чанар хангалтгүй байгаагаас автомашины хөдөлгөөний хурд багасч, уулзварууд дээр удаан хугацаагаар асаалттай зогссоноос агаарт их хэмжээний хорт хий ялгарч агаарын бохирдолтод давхар нэрмээс болж байна. Автомашины хөдөлгүүрийн ажилласан хийн найрлагад 270 гаруй хорт бодис байгаас дөрвөн этилт хар тугалга, нүүрстөрөгч (CH), азотын ислүүд, нүүрстөрөгчийн дутуу исэл зэрэг нь хүний эрүүл мэнд, оюуны хөгжилд илүү хортой нөлөө үзүүлдэг байна. Дэлхийн олон оронд хар тугалгатай бензин, дизелийн тулш хэрэглэхээс татгалзсаар байхад Монгол Улсад энэ төрлийн бүтээгдэхүүнийг хориглоогүй байна. Газрын тосны бүтээгдэхүүнийг хадгалах, ачиж буулгах, тээвэрлэх, түгээх технологи үйл ажиллагааны явцад тавих хяналт сул учир ууршилт үүсч агаар, хүрээлэн буй орчныг бохирдуулсаар байна.

Химийн хорт бодисын хэрэглээний үзүүлэх нөлөө. Химийн хорт бодисын нэр төрөл, тоо хэмжээний худалдаа сүүлийн жилүүдэд эрс өсчээ. 2002 онд нийслэл, 21 аймагт явуулсан химийн хорт бодисын тооллогоор Монгол Улсад 563 нэр төрлийн 1,7 мяняган тонн химийн бодис, 96 нэр төрлийн 9.6 мяняган кг онцгой хортой химийн бодис, 60 нэр төрлийн 0.7 мяняган кг хортой бодис, 12 нэр төрлийн онцгой тэсрэмтгий, 7 нэр төрлийн онцгой исэлдүүлэгч, 110 нэр төрлийн онцгой шатамхай, 50 нэр төрлийн онцгой идэмхий, 35 нэр төрлийн онцгой цочроомтгой химийн бодис байгаагийн 20.3 тонн нь озоны давхаргыг задлах бодис байв. Эдгээр нь өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад нэмэгдэх хандлагатай байна. Химийн хорт бодисыг хэрэглэх, хадгалах талаар иргэдийн мэдлэг хангалтгүй, хяналт шалгалаа сүл байгаагаас хүн ам, хүрээлэх орчинд цаашдаа ихээхэн сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй байна. Монгол Улсад 1998-2003 оны хооронд химийн хүчил, шүлтээр хордсон 213, угаарын хийгээр хордсон 118, нитратийн хордлогоор 55, фосфат-цайрын хордлогоор 43, бусад төрлийн химийн бодисын хордлогоор 80, бүгд 509 хүн эмнэлэгт хэвтэж эмчлүүлж, 21 хүн хүндрэлээс шалтгаалан нас баржээ.

Монгол Улсын ОХУ-аас импортолж байгаа бензин шатахууны найрлагад хар тугалга ихээр агуулагдаж байна. Монгол Улсад өнөөгийн байдлаар жилдээ диоксан болон фурлан бодис 750.713 грамм (TEQ-хортой бодисын эквивалентын итгэлцүүр) хэмжээгээр үүсч байгаа бөгөөд үүнээс агаарт 28.341 грамм (3.8 хувь), усанд 3.242 грамм (0.4 хувь), хөрсөнд (0.035 хувь) болон бүтээгдэхүүнд 6.06-0.06 грамм үлдэгдэл (үнс)-д 719.095 грамм (95.8 хувь) TEQ хэмжээгээр үүсэх бололцоо байгаа тооцоо гарчээ. Улсын хэмжээнд диоксан болон фураныг үүсгэж байгаа гол эх үүсвэр нь ахуйн болон үйлдвэрийн бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн лаг болохыг судалгаагаар тогтоосон байна. Эдгээр нь нийт диоксан болон фураны 86.8 хувийг үүсгэж байна. Мөн хог хаягдлын шатаалтын үед улсын хэмжээнд ялгарах нийт диоксин болон фураны 7.0 хувийг үүсгэж байна. Үлдэх 5.2 хувь нь дулааны станцуудын болон айл өрхийн хэрэглээний нүурс, түлээний үнсэнд агуулагдаж байна. Химийн хорт бодисын тооллогын үр дүнд пестицидын агуулах байсан байгууламжийн хөрс диоксан, фуранаар нэлээд бохирдсон болохыг тогтоожээ.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын уул уурхайн салбарын хөгжилтэй уялдан мөнгөн ус, цианид зэрэг олон төрлийн химийн хорт бодисыг иргэд хууль бусаар, хөдөлмөр хамгааллын ямар ч арга хэмжээ авалгүйгээр хэрэглэж байна.

Тулгамдаж буй асуудал

Улаанбаатар хотын агаарын бохирдол хүн амын удмын санд сөргөөр нөлөөлж болохуйц хэмжээнд хүрээд байна. Иймд агаарын чанарыг сайжруулахад нөлөөлөх хучин зүйлсийн эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх, хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох шаардлагатай байна.

Гэр хорооллыг цэвэр нүүрсээр хангах, эрчим хүчний зохистой хэрэглээг бий болгох асуудал хоцрогдож байна. Химийн хорт бодисыг хэрэглэх, хадгалах, газрын тосны бүтээгдэхүүнийг хадгалах, ачиж буулгах, тээвэрлэх, түгээх технологи үйл ажиллагаанд тавих хяналтыг хүчтэй болгох, стандартыг дагаж мөрдөх, энэ талаарх хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах, олон улсын конвенцийн хэрэгжилтийг хангах, холбогдох талуудын ойлголтыг нэмэгдүүлэх нь зүйтэй байна.

Орчны эрүүл мэндийн хяналтын тогтолцоо шаардлагын хэмжээнд хүрээгүй, хууль, эрх зүйн орчин боловсронгуй бус, мэргэжлийн боловсон хүчний хангарт, чадавхи сул, лабораторийн тоног төхөөрөмжийн шинжилгээний түвшин зохих хэмжээнд хүрээгүй, хүн амын эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлж өвчин, эмгэгт хүргэж байгаа орчны хүчин зүйлийг судлах шалтгаан, үр дагаврыг арилгах, орчны нөлөөллөөс сэргийлэх чиглэлээр хийгдэж байгаа судалгааны ажлын тоо, хэмжээ, нэр төрөл, цар хүрээ бага, санхүүжилт хангалтгүй байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох;
- Нүүрсний нөөцөд тулгуурлан нүүрсний цэвэр түлш үйлдвэрлэн, гэр хорооллыг хангах;
- Шөнийн эрчим хүчний ашиглалтыг сайжруулж, шөнийн цагаар цахилгаан халаагуурыг ашиглах ажлыг дэмжих;
- Гэр хорооллыг орон сууцжуулах хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, банкны зээл, моргайжээр дэмжих;
- Нийтийн тээвэр, ахуй, халаалтын зууханд хийн түлшний хэрэглээг нэмэгдүүлэх
- Агаарын бохирдлыг бууруулах талаар иргэдийн мэдлэгийг дээшлүүлэх, экологийн боловсролын хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, иргэдийн зүгээс тавих хяналтыг хөхиүүлэн дэмжих;
- Агаарын бохирдлыг бууруулж байгаа аж ахуйн нэгж, иргэдийн санаачлага, үйл ажиллагааг санхүүгийн хөшүүргээр дэмжих;
- Хүрээлэн буй орчин, агаарын бохирдлын хяналт-шинжилгээ хийх ажлын хөтөлбөр, чадавхийг боловсронгуй болгох, хяналт-шинжилгээний шинэ станц, харуул байгуулах;
- Цахилгаан станцуудад агаарын бохирдлын дотоод хяналт-шинжилгээний тоног төхөөрөмж суурилуулах, үйлдвэр аж ахуйн газруудад байгаль орчны менежментийн нэгж

байгуулан ажиллуулах;

- Нүүрсний хорт хий ялгаруулалтыг шинжлэх болон хийн түлш, хийн тоног төхөөрөмжийн туршилт, шинжилгээний лабораториудыг байгуулах;
- Химийн бодисын ангиллыг шинэчлэн дэлхий нийтэд хэрэглэгдэж байгаа ангилалд шилжих;
- Химийн хорт болон аюултай бодисыг экспортлох, импортлох, хил дамжуулан тээвэрлэх, үйлдвэрлэх, худалдах, ашиглах, тээвэрлэх, хадгалах, устгах зөвшөөрөл олгох механизмыг чангатгах, хяналтыг сайжруулах;
- Химийн бодисын хууль бус импортыг зогсоох, хариуцлагыг чангатгах, улсын хилээр нэвтрэх үеийн хяналтыг сайжруулах зорилгоор зөвхөн Засгийн газраас тогтоосон хилийн боомтоор химийн хорт болон аюултай бодисыг нэвтрүүлэх горимд шилжих;
- Химийн хорт болон аюултай бодис бүрээр эрсдлийн үнэлгээний үзүүлэлтийг тооцох.

Дунд хугацаанд:

- Гэр хорооллын байршлыг дахин төлөвлөх, зарим гэр хорооллыг нүүлгэн шилжүүлэх замаар орон сууцны хороопол барих ажлыг өргөжүүлэх;
- Брикетэн түлшний үйлдвэрийг шинээр байгуулах талаар бодлогын болон санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх;
- Түүхий нүүрсний хэрэглээг багасгах, улмаар бүрмөсөн хориглох.

Үрт хугацаанд:

- Түлшний шинэ технологи нэвтрүүлэх, нүүрсний хийн бага оврын цахилгаан станцуудыг байгуулах;
- Үр ашиг бүхий халаалтын зуух суурилуулах, түлшний үр ашгийг нэмэгдүүлэх, сэргээгдэх эрчим хүч ашиглах;
- Байгаль орчинд халгүй, дулааны шинэ 5 дахь эх үүсвэрийг Улаанбаатарт байгуулах;

- Нүүрсний орд газруудыг түшиглэн нүүрсний химиин үйлдвэр байгуулах, нүүрсний хийжүүлэлтийн бага, дунд, их оврын цахилгаан станц барих техник эдийн засгийн үндэслэл боловсруулах.

Ойт нутгийн өнөөгийн байдал

Монгол Улсын ойт нутгийн хэмжээ 1990 онд 7.8 хувийг эзэлж байсан бол 2015 он гэхэд 9.0 хувь болгож нэмэгдүүлэх зорилт дэвшүүлсэн. Монгол Улсад ойт нутгийн эзлэх хувь 1999-2000 онд 8.2-8.5 хувь байснаа 2005 онд 7.8 хувь, 2006 онд 7.7 хувь болж буурчээ.

Улсын тусгай хамгаалалттай газрын хэмжээ 1990 онд 3.6 хувь байсан бол 2000 онд 13.1 хувь, 2006 онд 13.3 хувь болж хоёроос гурав дахин нэмэгдсэн байна. 2015 онд 30.0 хувь болгох зорилтод хүрэхийн тулд өнөөгийн 13.3 хувийг 2.3 дахин нэмэгдүүлэх шаардлагатай байгаа бөгөөд өнөөгийн хурдаар явбал 2015 онд хүрэх зорилтыг хангах боломжгүй байна. Харин орон нутгийн хамгаалалтанд авсан газрын хэмжээг нэмж тооцвол дэвшүүлсэн түвшинд ойртох боломж байна. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн талбайг нэмэгдүүлэхэд бус, хамгаалалтад авсан газар нутгийн менежмент, хяналтыг сайжруулахад анхаарах нь илүү чухал байна.

Монгол Улс нь Ази тивийн төв хэсэгт оршдог, далай тэнгисээс алслагдсан эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай, хур тунадас багатай, далайн түвшнээс дунджаар 1,580 м дээш өргөгдсөн байдаг. Улсын ойн сан бүхий талбай нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн 11.8 хувийг эзэлж байгаа боловч түүний 69.4 хувийг ой ба загаар бүрхэгдсэн талбай эзэлж, нийт нутгийн 8.2 хувьд тархан ургасан байдаг. Монгол орны хойд хэсгээр тархсан ойн баялаг нь дэлхийн усны гурван том ай сав хагалбарыг дагаж ургасан бөгөөд эрс тэс уур амьсгалтай нөхцөлд ургадаг учир байгалийн жамаар нөхөн сэргэх чадавхиар нэн хязгаарлагдмал, түймэр, хөнөөлт шавьж болон хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөлөлд хялбархан өртөмтгий чанартай юм.

Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс улбаалан цөлжилтийн үйл явц эрчимжиж байгаа нь мөнх цас хайлах, хөрс, ус давсжих, элэгдэл эвдрэлд орох, үржил шимээ алдах, элсний нүүлт хөдөлгөөн ихсэх, байгалийн элдэв гамшгийн давтамж нэмэгдэх зэргээр илэрч, нийт нутаг дэвсгэрийн 42.5 хувийг говь цөлийн бүс

эзэлж байна. Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд гандуу нутгийн эзлэх талбай 3.4 хувиар, цөлжилт хүчтэй илэрсэн нутгийн талбай 5.4 дахин, маш хүчтэй илэрсэн нутгийн талбай 1.8 дахин нэмэгджээ. Цөлийн бүсийн элсний үндсэн ургамал болох заган ойт их хэмжээгээр ашигласнаас 125.0 мянган га газрын заг бүрэн устсан байна.

Монгол орны ойн санд 700 гаруй зүйлийн шавьж тэмдэглэгдээд байгаагийн дотроос 7 баг, 56 овог, 168 төрөл, 315 зүйлийн хөнөөлт шавьж жил бүр их, бага ямар нэгэн хэмжээгээр ойд хөнөөлт учруулж байна. Сүүлийн жилүүдийн цаг агаарын хуурайшилт ихэссэн, ойн түймэр их гарсан зэрэг нь ойн хөнөөлт шавьж үржих тааламжтай нөхцлийг бүрдүүлжээ.

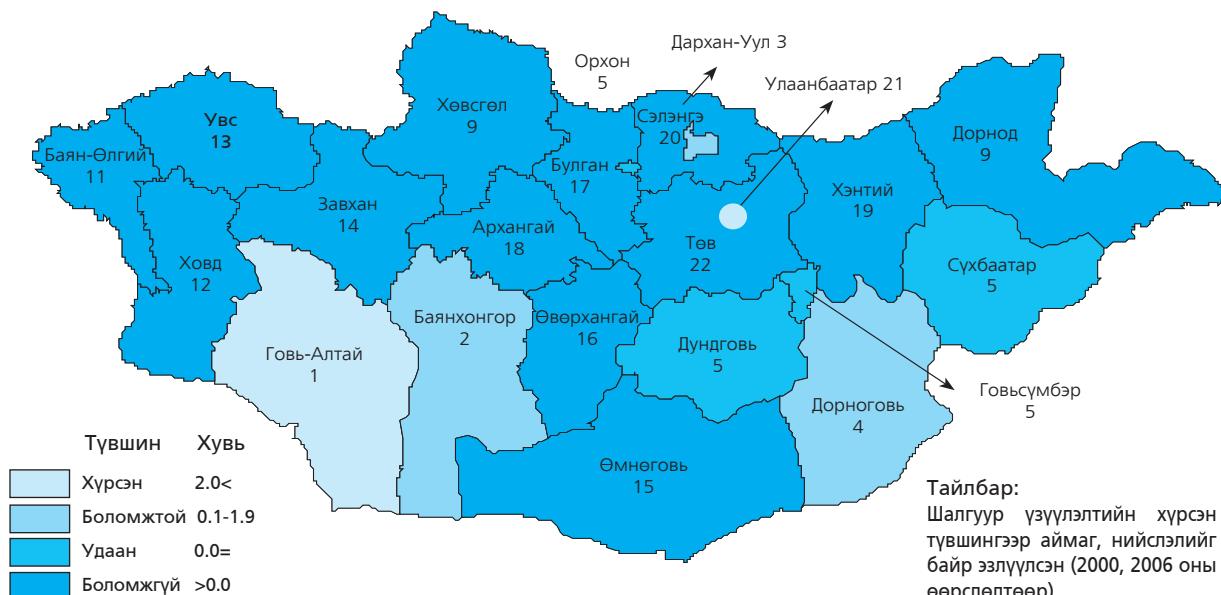
Говь, хээрийн бүсэд уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, цөлжилт, хөрсний эвдрэл, шар шороон шуурга, элсний нүүлтийг сааруулах гол арга хэмжээний нэг нь мод, бут, сөөг тарих замаар ногоон зурvas байгуулах явдал гэж үзэж, энэ зорилгоор Засгийн газар 2003 онд Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, 2005 онд Ногоон хэрэм үндэсний хөтөлбөрийг батлан, хэрэгжүүлж байгаа боловч хөрөнгийн эх үүсвэр дутагдалтай байгаагаас хэрэгжилт удаашралтай байна. Сүүлийн жилүүдэд ойн түймэр, эмх замбараагүй мод бэлтгэл зэргээс ойн нөөц хомсдон эко системийн тэнцвэрт байдал алдагдаж, ойн экосистемийн 16 хувь нь өөр төрлийн экосистемд шилжиж, олон сая га ой устаж үгүй болжээ. Ойн тухайн хууль, тогтоомжийн зөрчил нь байгаль орчны талаарх хууль, тогтоомжийн нийт зөрчлийн 40 гаруй хувийг эзэлж байна. Нөгөө талаар хууль бусаар мод бэлтгэх явдалтай хийж байгаа тэмцэл сүл, байцаагч, байгаль хамгаалагчдын ажлын хариуцлага хангалтгүй, байгаль орчны байгууллагын хяналтын тогтолцоо алдагдсан, орон нутгийн удирдлагын бодлого байгаль, экологийн тэнцвэрийг хадгалах тулгуур бодлоготой зөрчилдэж байгаа нь ойгоос олз ашиг хайгчидтай тэмцэхэд хүчтэй нөлөө үзүүлж чадахгүй байна.

Монгол орны нийт аймгийн нутаг дэвсгэрт ойт нутгийн эзлэх хувийн жингийн өөрчлөлт (Дүрслэл 2.7.2)-ийг үзүүлэв. Энд тухайн аймаг 2000-2006 онд ойн хэмжээгээ хэрхэн нэмэгдүүлсэн эсвэл хорогдуулсныг илэрхийлж байна. Үүнийг ашиглан хэрэгжилтийн явцыг хангалттайгаас нь хангалтгүй гэсэн дэс дарааллаар байр эзлүүлж өнгөөр ялган харуулав (Хавсралт 3). Дүнгээс үзвэл ойт

нутгийн эзлэх хувь ихэнх аймагт 2006 онд 2000 оноос буурсан учраас ойт нутгийн эзлэх хувийн үнэлэмжээр боломжгүй гэсэн үнэлгээ гарч байна. Харин Баянхонгор, Дархан-уул аймгийн хувьд бага зэрэг өсөлттэй гарсан боловч энэ нь улсын хэмжээнд дэвшүүлсэн зорилттой харьцуулахад хангалттай биш

байна. Говь-Алтай аймаг хамгийн өндөр өсөлттэй гарсан нь зорилтоо хангаж байна гэсэн үнэлэмжийн ангилалд багтаж байна. Төв аймаг, Улаанбаатар хот ойт нутгийн хэмжээг хамгийн их хорогдуулж, сүүлийн байруудыг эзлэх болсон нь улсын хэмжээнд дэвшүүлсэн зорилтоос ухрахад хамгийн их нөлөөлж байна.

Дүрслэл 2.7.2 Ойт нутгийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх зорилтын хэрэгжилт, ойт нутгийн 2000 оны түвшинг 2006 онтой харьцуулсан өөрчлөлтийг байр эзлүүлснээр

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2006

Тулгамдаж буй асуудал

2006 оны байдлаар Монгол Улсад ойт нутгийн эзлэх хувь буурсан нь 2015 он хүртэл дэвшүүлсэн зорилтыг хангах боломжгүй болоод байгаа төдийгүй хотын агаарын бохирдол нэмэгдэж, говь, хээрийн бүсийн элсний нүүлт, цөлжилт тэлж гол, горхи, булаг шандны эх хамгаалалтгүйгээс ширгэж, бохирдох, хөнөөлт шавьж, ойн түймэр, мод бэлтгэхэд ой өртөх болсон нь ойг нөхөн сэргээх, ойн байгалийн нөхөн сэргээлтийг дэмжих үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтыг эрчимжүүлэхийг шаардаж байна.

Ой хамгаалах ажилд иргэдийн оролцоог сайн хангаагүй, тэдгээрийг урамшуулах механизм бүрдээгүй учраас цөөн хэдэн ойн хамгаалагч байцаагчид тэр болгон хүрч ажиллаж чадахгүй байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Хөрсний элэгдэл, цөлжилтийг сааруулах, доройтсон орчныг нөхөн сэргээх үндэсний технологи нэвтрүүлж, биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах, төв орон нутагт цөлжилттэй тэмцэх үндэсний чадавхи бүрдүүлэх;
- Тусгай хамгаалалтай газар нутгийг хамгаалах мастер төлөвлөгөөг шинэчлэн боловсруулах;
- Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээг өргөжүүлэн түүний удирдлагын тогтолцооны оновчтой бүтцийг бий болгож, орчин үеийн шаардлага хангасан хамгаалалтын менежментийг

- нэвтрүүлэх, менежментийг ТББ, хувийн хэвшилд шилжүүлэн хариуцуулах хууль эрх зүй, санхүүгийн тогтвортой механизмыг хэрэгжүүлэх;
- Ойг нөхөн сэргээх, ойн байгалийн нөхөн сэргээлтийг дэмжих, говь, хээрийн бүсийн элсний нүүлт, цөлжилтийг сааруулах, гол, горхи, булаг шандны эхийг хамгаалах, төв, суурин газрын орчны бохирдлыг бууруулах зорилгоор цэцэрлэгжүүлэх;
 - Ойжуулах ажлыг эрчимжүүлж ногоон зурvas байгуулах ажлыг эдийн засгийн хөшүүргийг бий болгох, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, цөлжилт, хөрсний эвдрэл, шар шороон шуурга, элсний нүүлттэй тэмцэх ажлыг эрчимжүүлэх;
 - Ой хамгаалах ажилд нутгийн иргэд, олон нийтийн байгууллага, сайн дурын эвсэл нөхөрлөлийн хүчийг дайчлан тодорхой хувийг гэрээгээр эзэмшүүлэх замаар ойг хамгаалах, нөхөн сэргээх зохистой ашиглах хариуцлагын тогтолцоог бүрдүүлэх;
 - Ногоон хэрэм үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх, хяналтыг сайжруулах;
 - Ойн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах ажлыг бүхэлд нь сайжруулах, сургалт сурталчилгааг сайжруулах, хяналтыг хүчтэй болгох;
 - Мод үржүүлгийн газар, тарьц суулгацын хангамжийг нэмэгдүүлэх, ойжуулалт, цэцэрлэгжүүлэлтийн ажилд олон нийтийг татан оролцуулах.

Дунд хугацаанд:

- Монгол Улсын зарим тусгай хамгаалалтай газар нутагт олон улсын жишигт хүрсэн амьтны хүрээлэн байгуулж, байгалийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх;
- Монгол Улсын болоод бүс нутгийн хэмжээнд чухал үүрэгтэй одоо байгаа 15 экобүс нутгийг өргөжүүлэх замаар газар нутгийн үндэсний өвийн санг бүртгэлжүүлэх;
- Экосистемийн иж бүрэн судалгаа явуулах, хөнөөлт шавьжийн олшролтын урт, богино хугацааны төлөвт хяналт шинжилгээ хийж урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх;
- Ногоон зурvas байгуулах талаар иргэдийн мэдлэгийг дээшлүүлэх, бэлчээр, тариалангийн талбайг ногоон зурvasаар хамгаалах чадавхийг бэхжүүлэх;
- Газарзүйн мэдээллийн системд сууриссан ойн мэдээллийн санг бий болгож, ойн өөрчлөлтийг тогтмол хянах горимд шилжих;
- Мэргэжлийн байгууллага, олон нийтийн оролцоонд түшиглэн ой бүхий талбайг урт хугацаагаар эзэмшүүлэх, ашигуулах үндсэн дээр хамгаалах менежментийг нэвтрүүлэх.

Зорилт

13

Гол, горхины усны эхийг хамгаалж, нөхөн сэргээх замаар ширгэлтийг багасгах

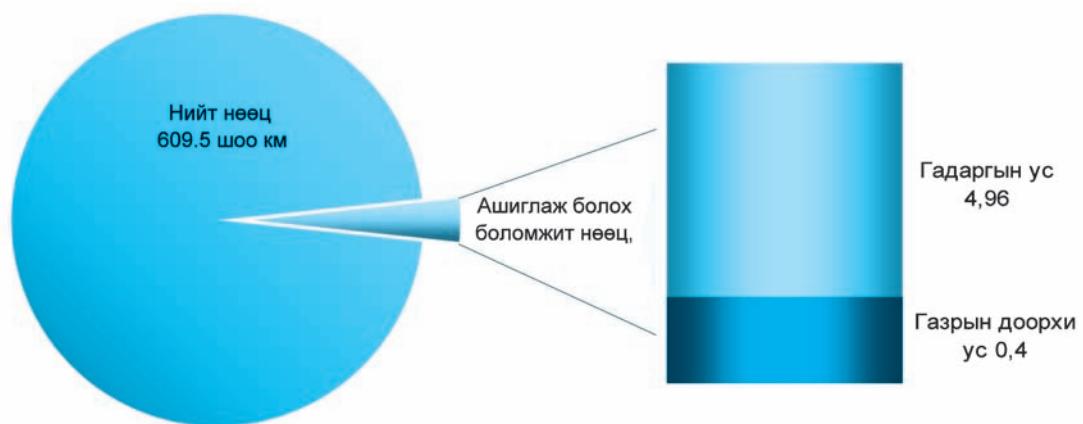
Үсны нөөцийн өнөөгийн байдал

Ур амьсгалын өөрчлөлт болон түүний мөчлөгт хувьсалтай уялдан гол мөрний ус, мөсний горимд 1945 оноос 2003 оны хооронд 730 орчим метрийн огшилтын өөрчлөлт гарсан байна⁴⁵. Монгол Улсад гол, горхи, булаг шандны эх хамгаалалтгүйгээс ширгэж бохирдож байна. Гадаргын усны эх үүсвэрийн тооллогын 2003 оны дүнгээр гол, горхи 5565, булаг, шанд 9600, рашаан 374, нуур, тойром 4193 бүртгэгдэж, тэдгээрийн 14.9 орчим хувь нь ширгэж, уул уурхайн олборлолтын үйл ажиллагаанаас 29 гол хэт бохирдолтой болж, тэнд ажиллаж байгаа техник, технологи нь голыг бохирдуулагч, байгаль орчныг хөнөөгчөөр тодорхойлогдсон байна⁴⁶.

Цаг уурын дэлхийн хэмжээний дулаарлын нөлөөгөөр Монгол орны мөнх цэвдгийн бүс багасах тооцоог судлаачид гаргаж байгаа бөгөөд үүнээс үүдэн гадаргын усны тэнцэл, хөрсний чийг, агаарын дулааны горим, ургамлын бурхуулд өөрчлөлт орж, нийгэм, эдийн засгийн ноцтой үр дагавар авчирч болзошгүйг анхааруулж байна.

Монгол орны усны нийт нөөц 609.5 шоо.км бөгөөд түүний 500 гаруй шоо.км нь нууруудад, 62.9 шоо км мөстлөтөд байдаг. Ашиглаж болох усны нөөц 34.6 шоо.км байгаагаас 4.96 шоо.км нь гадаргын ус, 0.4 шоо км нь гүний ус (газрын доорх ус) байна. Үүнээс харвал зөвхөн гүний усыг төдийгүй гадаргын усны нөөцийг ашиглах бодлогыг тулхүү барих ёстой нь харагдаж байна (Дурслэл 2.7.3).

Дурслэл 2.7.3 Ашиглаж болох усны нөөцийн хэмжээ, шоо КМ-ээр

Мэдээллийн эх үүсвэр: БОЯ, УБ, 2006

Ахуйн бохирдлын нөлөө. Монгол оронд уур амьсгалын өөрчлөлтөөс улбаалан цөлжилтийн үйл явц түргэсч, нуур, ус ширгэхийн зэрэгцээ хүний шууд ба дам нөлөөллөөс хүрээлэн буй орчин улам доройтсоор байна. Хүний үйл ажиллагаа, ялангуяа мал олноор ээлж сэлгээгүй бэлчээрлэснээс ургамлын ургах, сэргэх, нөхөн үржих нөхцөлийг нь хүчтэй алдагдуулж хөрсний үржил шим доройтох хандлага зарим нутагт ажиглагдаж, үүнээс

ургамал халцрах, сийрэгжих, улмаар хөрс нүцгэрэх, салхи, усны элэгдэл, эвдрэлд өртөх, хөрс элсэн хуцаастай болох, элсэн хөрс малын хөлд талхлагдаж элс ихсэх, шавранцар хөрс нягтрах, улмаар чийг, температурын горим нь алдагдах, хатуурах, чийгээ алдах, хуурайших нь ихсэх зэргээр өөрчлөгджэй байна.

Нийслэлийн гэр хороолол нь хотын хүн амьны суурьшлын 60 гаруй хувийг эзэлж байгаа бөгөөд хүчдэл муутай цахилгааны шугам, ус түгээх байр, холбоожилтоос өөр дэд бүтэцгүй, шороон зам хэвээр байна. Гэр хороололд бохир ус зайлцуулах системгүй байгаа нь

⁴⁵ НҮБ, Хүн амын усан хангамж, ариун цэврийн байгууламжийн хуртэмж. УБ. 2004

46 БОЯ, УБ, 2007

хөрсний биологийн бохирдолтын гол эх үүсвэр болж байна. Гэр хорооллын 100 гаруй мянган бие засах энгийн жорлон, бохир усны цооногийг инженерийн хангамжтай байшингийн хороололтой харьцуулахад химийн бодисын бохирдолт 2.0-8.5 дахин, нянгийн бохирдолт 10 дахин их байна⁴⁷.

Улсын хэмжээнд ашиглаж байгаа бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн 60 гаруй хувь нь бохир усыг бүрэн цэвэрлэхгүй, эсвэл огт ажиллахгүй байна. Улаанбаатар хотод хоногт үйлдвэр, ахуйн хэрэглээнээс гарч байгаа 180.0 орчим мянган шоометр бохир ус бүрэн цэвэрлэгдэхгүйгээр Туул голд нийлж байна. Сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн салбарын хөгжилтэй уялдан онцгой хортой олон төрлийн химийн бодисын хэрэглээ нэмэгдэж, улмаар байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл нэмэгдлээ. Тухайлбал, мөнгөн ус, цианид зэрэг олон төрлийн бодисыг иргэд хууль бусаар, хөдөлмөр хамгааллын ямар ч арга хэмжээ авалгүйгээр хэрэглэж байгаа нь хүн амын эрүүл мэнд, удмын санд болон хүрээлэх орчинд ноцтой аюул учруулж байна.

Тулгамдаж буй асуудал

Энэ зорилтын хүрээнд шалгуур үзүүлэлт, хүрэх түвшнийг тоогоор илэрхийлээгүй байна. Засгийн газрын төсөл хөтөлбөрүүдээр усны бодлогын шинэчлэлийг эрчимжүүлж, гол, мөрний сав газрыг хамгаалах, хэрэглээг зохистой болгох, гадаргын ус ашиглалтыг

нэмэгдүүлэх, гүний усны хайгуулын ажлыг өргөжүүлэх, томоохон усан сан байгуулах, бороо, цасны усыг ашиглах төслүүдийг хэрэгжүүлж байгаа боловч хөрөнгийн эх үүсвэр хомс байгаа учраас бүрэн хэрэгжихэд хандивлагч орнуудын тусламж, дэмжлэг авах зайлшгүй шаардлага гарч байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Усны нөөц, гол, горхины усны эхийг хамгаалах хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах;
- Гол, горхины усны эхийг хамгаалах ажиллагаанд иргэдийн оролцоог дээшлүүлэх;
- Дээрхи үйл ажиллагаанд шаардлагатай санхүүгийн эх үүсвэрийг улсын төсөвт тусгах, олон улсын байгууллагатай хамтран ажиллах.

⁴⁷ ТЭХЯ, Улаанбаатар хотын агаарыг цэвэршүүлэх зорилтын хүрээнд ТЭХЯ-ны бодлого, хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний талаарх мэдээлэл, УБ, 2007

Зорилт

14

2015 он гэхэд баталгаат ундны ус хэрэглэх боломжгүй хүн амын эзлэх хувийг 2 дахин бууруулах

	1990	2000	2005	2006	2015
Баталгаат эх үүсвэрээс ус хэрэглэж байгаа хүн амын эзлэх хувь	55.0	66.2	70.0a

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006

a. УИХ-ын тогтоол #25, Монгол Улсын МХЗ-уудыг батлах тухай, 2005

Усан хангамжийн өнөөгийн байдал

Нийт хүн амын 22 орчим хувь нь төвлөрсөн усан хангамжийн системээс, 8.5 хувь нь шугаманд холбогдсон ус түгээх байрнаас, 8.6 хувь нь хамгаалагдсан худагнаас, 0.1 хувь нь хамгаалалттай булгаас ундны усаа авч хэрэглэж байна (Хүснэгт 2.7.2). Усан хангамжийн сайжруулсан байгууламжийн хүртээмж улсын хэмжээнд 39.2 хувь байгаа нь дэлхийн дунджаас 20 гаруй хувиар доогуур төвшинд байна.

Усны нөөц. Нэг хүнд ногдох усны нөөцийн хүрэлцээний жилийн суурь үзүүлэлт дунджаар 17.3 мянган м³,.govийн бусад 4.5 мянган м³, төв ба умард бусад 46.0 мянган м³ байна⁴⁸. Мөн усны хүрэлцээгээр нэг хүнд жилд 13.7 мянган м³ ногдон, дэлхийн 182 орноос 56 дугаарт бичигдэж байсан⁴⁹. Үүнээс үзэхэд манай улс усны нөөцөөр хүрэлцээтэй орны тоонд орж байна. Гэвч гадаргын болон гүний усны хуваарилалт Монгол орны нутаг бүрд харилцан адилгүйгээс усны дутагдал байнга гарч байна. Тухайлбал,.gov, тал хээрийн бусад үндны цэвэр усны хангамж дутагдалтай хэвээр байна.

Хүснэгт 2.7.2 Монгол Улсын усан хангамжийн байгууламжийн хүртээмж, хувиар

	2005	2015
Төвлөрсөн усан хангамжийн системээс	22.0	36.6
Шугаманд холбогдсон ус түгээх байраас	8.5	13.6
Хамгаалалттай худгаас	8.6	29.3
Хамгаалалттай булгаас	0.1	-

Мэдээллийн эх үүсвэр: МУЗГ, Ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах хөтөлбөр, БХБЯ, УБ, 2006

Хүн амын төвлөрөл ихтэй Улаанбаатар хотын ундны усны нөөц хүрэлцээг нарийвчлан тогтоогоогүйгээс гадна Туул голын ус татарч, голын ай сав бохирдон, ой мод, хөрс ургамлын бүрхэвч доройтсоноос газрын доорх усны тэжээл багассаар байна. Нийт 11 аймгийн 137 ордын усны эх үүсвэрт ус ашиглуулах мэргэжлийн дүгнэлтийг 2006 онд гаргаснаас үзэхэд эдгээр аймагт нийт ашигласан усны 76 хувийг газрын гүний усаар хангаж байна. Гадаргын усны тооллогоор гол, горхи, булаг шанд хатаж ширгэсэн тоо баримт гарсан нь гадаргын ус ашиглах боломж хомсдоор байгааг харуулж байна. Мөн Оюутолгой орд, Хүй-Долоон худаг, Туул-

Тэрэлжийн усны нөөцийг баталгаажуулж, нийт нөөц нь 49 мянган м³ болсон байна.

Усны хэрэглээ. Монгол Улсын усны хэрэглээний 20 хувь нь гадаргын усны нөөцөөс, үлдсэнийг гүний усны нөөцөөс олборлон, тэдгээрийн 18.1 хувь нь хүнс, ахуйн, 39.3 хувь нь үйлдвэрлэлд, 24 мал аж ахуйд, 17.4 хувь нь ХАА-н усжуулалтанд, 1.2 хувь нь хотын ногоон байгууламжинд хэрэглэдэг байна⁵⁰.

⁴⁸ НҮБ-ын БОХ, Монгол орны байгаль орчны төлөв байдал, УБ, 2002

⁴⁹ НҮБ, Усны хөгжлийн тайлан-2003: Ус ба хүмүүс, Ус ба амьдрал, 2003

⁵⁰ УҮХ, НҮБХС, Усны бодлого төлөвлөлт, 2002, 13 хуудас

Нийслэлийн статистикийн газрын 2006 оны урьдчилсан мэдээгээр орон сууцанд оршин суугчид хоногт дунджаар 203.2 литр, гэр хорооллын оршин суугчид дунджаар 5 литр цэвэр ус хоногт хэрэглэж байна. Гэр хорооллын дөрвөн гишүүнтэй өрх өдөрт дунджаар 30-40 литр ус хэрэглэдэг бөгөөд түүний 40 хувь нь хоол хүнс, 30 хувь нь угаалганд, 20 хувь нь гар, нүүр, үсээ угаахад, 10 хувийг аяга таваг угаах болон бусад хэрэглээнд зарцуулж байна⁵¹.

Усны чанар. Монгол орны нутаг дэвсгэрийн 80 гаруй хувь, нийт сумдын 70 хувь буюу хүн амын 90 гаруй хувь нь фтор багатай, 80 гаруй хувь нь иодын дутагдалтай ундны усыг хоол, ахуйн хэрэглээнд хэрэглэж байна. Сум, суурингийн 30-аад хувь эрдэжжилт хатуулаг ихтэй, магний хэмжээ нь эрүүл ахуйн нормоос хэтэрсэн усыг хэрэглэж байна.

Том хотын дагуу урсаж байгаа голуудад голын бохирдлын нягтаршил өндөр байна. Туул голоос шууд нөхөн сэргээгддэг усан давхаргаас хотын ус хангамжийн 98 хувийг авдаг тул хүний нөлөөллөөс үүсч байгаа бохирдол Улаанбаатар хотод өндөр байна. Туул голын бохирдлын түвшин Улаанбаатар хотын дээд хэсгээр тогтвортой байгаа боловч сүүлийн 5 жилийн хугацаанд хотын доод хэсэг дэх (Сонгино) бохирдлын түвшин нэмэгджээ. Ялангуяа био химийн хэрэгцээт хүчилтэрөгч (BOD_5), химийн хэрэгцээт хүчилтэрөгч (COD), мангани (Mn), шувтэр, фосфат, бохир устай холилдсон бохирдуулагчтай холбогдолтой бохирын түвшин нэмэгдсэн байна.

Бохир ус цэвэрлэгээ, холбогдсон бохирын шугам хоолой. Цэвэрлэх байгууламжийн ашиглалт, тоног төхөөрөмжийн байдалд хийсэн судалгаагаар улсын хэмжээнд нийт 103 цэвэрлэх байгууламж байгаагаас цэвэрлэгээний түвшин нь стандартын шаардлагын хэмжээнд хүрсэн хэвийн ажиллагаатай 41 (39.8%), хэвийн бус ажиллагаатай 27 (26.2%), ажиллагаагүй 35 (34%) байгууламж байна. Улаанбаатар хотод 2000-2006 оныг дуустал 224.6 мянган хүн шилжин ирсэн хэдий ч цэвэрлэх байгууламжийн хүчин чадал 6 жилийн өмнөх (170,000 м³/хоног) хэмжээндээ байна⁵². Орон нутагт цэвэрлэх байгууламжийг хариуцан ажиллах байгууллага, хүнгүй болж, тэдгээрийн

үйл ажиллагаа бүрэн зогссон байна⁵³. Сайжруулсан ариун цэврийн байгууламж хүртээмж улсын хэмжээнд 2005 онд 26.6 хувь байсан ба түүний 57.7 хувь нь Улаанбаатарт, үлдсэн нь бусад аймаг, орон нутагт ногдож байна.

Тулгамдаж буй асуудал

Үүр амьсгалын өөрчлөлт болон ахуйн зохисгүй үйл ажиллагаанаас газрын доорх ба дээрх усны нөөц хомсдож, чанар нь доройтож, бохирдож байна. Туул голын ус татарч, голын ай сав бохирдон, ой мод, хөрс ургамлын бүрхэвч доройтсоноос газрын доорх усны тэжээл багассаар байгаа нь хүн амын төвлөрөл ихтэй нийслэлийн хувьд Улаанбаатар хотын ундны усны нөөц хүрэлцээг нарийвчлан тогтоох шаардлагатайг харуулж байна. Байгалийн усны нөөцийн нөхөн сэргэх чадавхийг дээшлүүлж, нөөцийг үр ашигтай ашиглах, ундны усны төвлөрсөн систем, түүний шугам сүлжээ нэлээд муудсан тул сайжруулах, тогтвортой байнгын үйл ажиллагааг хангах үүднээс сэргээн засварлах, зохистой хэрэглээг төлөвшүүлэх замаар усны алдагдлыг багасгах шаардлагатай байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Усны нөөц, түүнийг ашиглах хүрээг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судлан тогтоох;
- Ус дамжуулах системийг байгуулах, өргөжүүлэх, арчилгаа, үйлчилгээг сайжруулах;
- Монгол Улсын нутагшил суурьшлийн ерөнхий схем, бүлэг суурины тогтолцоонд тусгагдсан сум дундын төвүүдийн усан хангамжийн эх үүсвэрийн барилга байгууламжийг шинээр байгуулах, засварлах, хамгаалах;
- Хот суурин газрын ус хангамж, ариутгах татуургын эрх зүйн асуудлыг боловсронгуй болгох;

⁵¹ НУБХС, Их Британий Хүүхэд хамгаалах сангийн үндэсний хороо, Хотын захын хорооллын хүүхдийн амьдрал нөхцөл, Дүгнэлт тайлан, УБ, 2003

⁵² НЭДТГ, Нийслэлийн статистикийн мэдээ, УБ, 2006

⁵³ МУЗГ, Ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах хөтөлбөр, УБ, 2006

- Хот, суурин газрын гэр хорооллын эмнэлэг, сургуулийг ариутгах бохирын шугаманд холбох, бага оврын байгууламж суурилуулах;
- Гэр хорооллын айл өрхүүдийн хувийн болон дундын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулахад дэмжлэг үзүүлэх;
- Ариутгах татуурга, бохирын шугамын ашиглалтыг зах зээлийн зарчимд нийцүүлэн ажиллах санхүүгийн орчинг бүрдүүлэх;
- Үндны усны эх үүсвэрийг бохирдуулагч нь өндөр төлбөр төлөх зарчимд шилжих.

Дунд хугацаанд:

- Нийслэл болон бүсийн тулгуур төвхтуудын төвлөрсөн усан хангамж, цэвэрлэх байгууламж, бохир усны барилга, байгууламжийг сэргээн засварлах, шинэчлэх, өргөтгөх;
- Хөгжлийн ирээдүйтэй сумын төв, сум дунд (булэг суурин)-ын төвүүдийн цооногийн системийг шинэчлэх, өргөтгөх, шинээр байгуулах.

Зорилт 15

2015 он гэхэд орон байрны нөхцөл муу хүмүүсийн аж байдлыг мэдэгдэхүйц сайжруулах

	1990	2000	2005	2006	2015
Эрүүл ахуйн шаардлага хангахуйц нөхцөлд амьдарч байгаа хүн амын эзлэх хувь	22.6	23.0	50.0a

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2006

а. УИХ-ын тогтоол #25, Монгол Улсын МХЗ-уудыг батлах тухай, 2005

Орон байрны нөхцөлийн өнөөгийн байдал

Монгол Улс 2015 он гэхэд эрүүл ахуйн шаардлага хангахуйц нөхцөлд амьдарч буй хүн амыг 50 хувьд хүргэх зорилтыг дэвшүүлсэн.

Манай улсын иргэдийг оршин сууж буй орон байрны төрлөөс хамааран нүүдэллэн гэрт амьдардаг малчид (хүн амын 30 орчим хувь), хот, суурин газрын орон сууц болон гэр хороололд амьдарч буй иргэд гэж З төрөлд хувааж болно.

Монгол Улсын нийт өрхийн 58.9 хувь нь 2006 оны байдлаар хот, суурин газарт оршин сууж байна. Улаанбаатар хотын хүн ам 2000 онд 768.0 мянга орчим⁵⁴ байсан бол 2006 онд 965.3 мянга болж, нийт хүн амын гуравны нэгээс илүү нь нийслэл хотдоо амьдарч байна. 2000 оны хүн ам, орон сууцны тооллогоос хойшхи хугацаанд (2000-2004) 7.6 мянга орчим орон сууц ашиглалтад орж орон сууцны фонд 127.6 мянгад хүрсэн нь нэг хүнд ногдох сууцны талбай хотод 6.7 ам дөрвөлжин метр, хөдөөд 5.6 ам дөрвөлжин метр байна. Энэ нь манай улсын тогтоосон жишиг нормоос 30-40 хувь, олон улсын жишиг нормоос 2 дахин бага байна. Монгол Улсын нийт хүн амын дөнгөж тавны нэг нь халаалт, халуун, хүйтэн, бохирын усны шугам сүлжээнд холбогдсон тохилог орон сууцанд амьдарч байна⁵⁵.

Хот, суурингийн айл өрхийн 40 орчим, Улаанбаатар хотын хүн амын 48 хувь нь сууцандаа ус, бие засах өрөө, цахилгаантай байна. Амины орон сууцны дийлэнх хэсэг, түүнчлэн гэрт амьдарч буй айл өрхийн ихэнх

нь эдгээр үйлчилгээг нэгэн зэрэг авч чадахгүй байна.

Тохилог сууцанд амьдарч байгаа өрхийн 55 орчим хувь нь төвлөрсөн халаалттай байгаа нь Монголын цаг уурын нөхцөлд сууцыг тохилог гэж үзэх нэг шалгуур үзүүлэлт болж байна. Уг үзүүлэлт Дархан-Уул аймагт хамгийн өндөр (80.1 хувь) байхад Архангай, Баянхонгор аймагт тэг шахам хувьтай байна. Таван том хот болох Улаанбаатар, Эрдэнэт, Дархан, Чойбалсан, Мөрөн хотод нийт хүн амын 44.5 хувь нь аж төрж, дэд бүтцийн үйлчилгээтэй, төлөвлөгдсөн нийтийн орон сууцны 80 гаруй хувь нь эдгээрт байршиж байна⁵⁶ (Хүснэгт 2.7.3).

Монгол Улсын нийт өрхийн 50.9 хувь нь гэр хороололд, 49.1 хувь нь орон сууцны хороололд амьдарч байна. Хот суурингийн гэр хорооллын 90 хувь нь эрчим хүчинд холбогдсон ч хотын төвийн дулаан хангамжид огт холбогдоогүй, нүүрс мод тулдэг зуух ашиглан дулаанаа хангаж, хоол ундаа хийдэг байна. Үндны усаа худгаас зөөврөөр хангадаг бөгөөд зарим айл уг худгаас нэг км хол зайдай оршин амьдарч, 1 хүн өдөрт 4-10 литр ус хэрэглэж байна. Гэр хорооллын худгийн усны төлбөр нь төвлөрсөн системд холбогдсон орон сууцны усны үнээс 20 дахин илүү байна. Гэр хорооллын айлууд нь газар ухаж хийсэн жорлонтой, 70 хувь нь хог хаягдлын цэггүй байна⁵⁷.

⁵⁴ УСГ, Улаанбаатар хотын тооллогын дүн, Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого, УБ, 2002

⁵⁵ МУЗГ, 40000 орон сууц хөтөлбөр, УБ, 2005

⁵⁶ УСГ, Хүн ам орон сууцны тооллого, УБ, 2000

⁵⁷ АХБ, Хот байгуулалт, орон сууцны зээлийн судалгаа, УБ, 2005

Хүснэгт 2.7.3 Нийслэлийн оршин сууцны орон сууцны хангамж, мянгаар

	2000	2002	2003	2004	2005	2006
Хүн ам	760.1	812.5	846.5	893.4	928.5	965.3
Өрхийн тоо	167.2	177.2	192.9	205.4	215.7	226.9
Шилжин ирсэн	19.9	23.7	40.8	68.8	30.2	29.6
Шилжин явсан	0.6	0.6	0.7	1.3	2.8	6.5
Орон сууцны фонд (m^2)	2 468.8	2 542.4	2 648.5	2 790.4	2 938.4	3 184.7
Дэд бүтцэд холбогдоогүй сууцны тусдаа байшинд амьдарч буй өрх	73.7	75	76.9	85.6	103.6	107.8
Дэд бүтцэд холбогдсон тохилог орон сууцанд амьдарч буй өрх	3.3	5.3	5.9	6	6.6	6.9
Байшинд амьдарч буй өрх				61.4	66.9	72.4
Монгол гэрт амьдарч буй өрх				56.2	56.7	59.5
Орон гэргүй өрхийн тоо				1.8	2.4	1.9

Мэдээллийн эх үүсвэр: НЭДТГ, Нийслэлийн статистикийн мэдээ, 2006

Хот суурин газарт гэр хорооллынхоной харьцуулахад байшин сууцанд амьдрагчдын дунд ядууралд өртөх нь бага байхад, хөдөөд үүний эсрэгээр гэрт амьдарч буй нь бус сууцны тусдаа байшинд амьдарч буй өрх ядуу аж төрж байна. Орон сууц, нийтийн аж ахуйн үнэ, өртгийн ялгаа нь өрхийн орлого, зарлагад шууд нөлөөлж байна. Тодруулбал, Улаанбаатар хотын оршин суугчдын ундны усны болон дулааны зардлыг авч үзэхэд орон сууцны оршин суугч 1 литр усанд 35 мөнгө төлж, өдөрт дунджаар 203.2 гаруй литр цэвэр ус хэрэглэж байхад, гэр хорооллын нэг хүн 1 литр усанд 50 мөнгө төлж өдөрт дунджаар 5 литр цэвэр усиг хэрэглэж байна. Өвлийн 5 сарын туршид дулаан хангамжиндаа орон сууцанд амьдрагч нэг өрх дунджаар 60-100 мянган төгрөгийг, гэр хорооллынхон дунджаар 250-300 мянга орчим төгрөгийг зарцуулж байна. Харин цахилгааны хувьд үнэ өртгийн ялгаа байхгүй ч үйлчилгээний чанаарын ялгаа байна. Хотод сайжруулсан усан хангамж, ариун цэврийн байгууламж, цахилгаан, эрчим хүчний хангамжтай өрхүүд нь ядууралд бага өртөж байхад хөдөөд ямар нэг тодорхой хандлага ажиглагдахгүй байна. Түүнчлэн хүн ам хэт төвлөрсөн Уланбаатар хотод орон гэргүй өрх 2005 онд нийт өрхийн 2.4 хувийг эзэлж байсан бол 2006 онд 1.9 хувь болж буурчээ.

Тулгамдаж буй асуудал

Эрүүл ахуйн шаардлага хангахуйц нөхцөлд амьдарч байгаа хүн амын эзлэх хувь нь 10 жилд нэг удаа болдог хүн амын орон сууцны тооллогын мэдээгээр гардаг учраас МХЗ-уудын

15 дугаар зорилтын завсрлын хэрэгжилтийг хэмжиж, дүгнэх боломжгүй байна.

Хүн амын нилээд хувь нь хот, суурин газар амьдарч байгаа хэдий ч орон сууцны нөхцөл байдал ялгаатай, ихэнх нь инженерийн болон нийгмийн дэд бүтэц, хангамж, түүний найдвартай үйлчилгээгээр хангагдаж чадаагүй байна. Иймд хот суурин газарт амьдарч буй оршин суугчдыг инженерийн болон нийгмийн дэд бүтцийн найдвартай, стандартад нийцсэн орон сууцаар хангах, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Орон сууцжуулах бодлогыг Бус нутгийн болон Улаанбаатар хотын хот төлөвлөлт, шилжих хөдөлгөөний талаар баримтлах бодлоготой нягт уялдуулан нарийн тооцоо судалгаанд үндэслэх нь чухлаар тавигдаж байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Орон байрны хангамжийг сайжруулахад барилгын болон газрын зах зээлийг хөгжүүлэх;
- Орон сууцны зах зээлийг хөгжүүлэхдээ орон байрны төрөл, үнэ ханш, байршилд тохирсон норм, нормативыг бий болгох;
- Орон сууцны барилгын ашиглалтын асуудал эрхэлсэн байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалтыг оновчтой болгох, хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах;

- Орон сууцны барилгын чанарт тавих, хяналтыг сайжруулах.

Дунд хугацаанд:

- Орон нутгийн засаг захиргаа нь нутаг дэвсгэртээ амьдарч буй иргэд, өрхүүдийн орон сууцны хангамж, байдлын мэдээллийн санг бий болгох;
- Орон сууцны гэрээт хадгаламжийн үйлчилгээг шинээр бий болгох үүсгэл санаачилгыг дэмжих, хөгжүүлэх;

- Гэр хорооллын оршин суугчдын амьдрах орчин, сууцны нөхцлийг сайжруулахад олон улсын банк санхүүгийн байгууллагын зээл, тусlamжийг ашиглах;
- Орон сууцны шинэ хотхон хороолол байгуулах;
- Орон сууцны хорооллын гадна инженерийн шугам сүлжээг барьж байгуулахад зориулан улс, орон нутгийн жил бүрийн төсвөөс тодорхой хэмжээний хөрөнгийн эх үүсвэрийг гаргах.

ЗОРИЛГО 8

ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨӨ ДЭЛХИЙ НИЙТИЙН ТҮНШЛЭЛИЙГ ХӨГЖҮҮЛЭХ

Зорилт 16: Худалдааны болон санхүүгийн тогтолцоог хөгжүүлэх замаар
Мянганы хөгжлийн зорилтуудад хүрэх таатай нөхцөл бүрүүлэх

Зорилт 17: Далайд гарцгүй Монгол орны хэрэгцээ, шаардлагыг харгалзан
Монгол Улс илүү тааламжтай нөхцлөөр далайд гарцтай болох,
гадаадад дамжин өнгөрөх тээврийн үр ашгийг дээшлүүлэх,
Монгол Улсын нутаг дэвсгэрээр дамжин өнгөрөх тээврийг
өргөжүүлэх

Зорилт 18: Урт хугацаанд гадаад, дотоод өрийн тогтвортой байдлыг
хангах үүднээс өрийн стратегийг бий болгох, үндэсний болон
олон улсад хэрэглэж байгаа арга хэрэгслийг судалж, Монгол
Улсын төсөв, эдийн засагт хүндрэл учруулахгүйгээр өрийг
зохицуулан шийдвэрлэж байх

Зорилт 19: Мэдээлэл холбооны шинэ технологийг хөгжүүлэх,
“Мэдээлэлжсэн нийгэм” байгуулах

Зорилт 16

Худалдааны болон санхүүгийн тогтолцоог хөгжүүлэх замаар Мянганы хөгжлийн зорилтуудад хүрэх таатай нөхцөл бүрдүүлэх

	1990	2003	2004	2005	2006
Нийгмийн суурь үйлчилгээнд үзүүлсэн ХАЁТ-ийн хувийн жин	-	6.92	4.41	2.56	3.28

Мэдээллийн эх сурвалж: YSG, 2006

Худалдаа, хөрөнгө оруулалтын өнөөгийн байдал

Монгол Улс Дэлхийн худалдааны байгууллага (ДХБ)-ын бүрэн эрхт гишүүн болсон явдал дэлхий нийтийн түншлэлийн хүрээнд гадаад худалдааг өргөжүүлэх, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, аялал жуулчлал хөгжүүлэх зэрэг таатай орчинг бүрдүүлсэн юм. Зах зээлийн харилцаанд шилжих эхэн үед эдийн засгийн уналтыг зогсоох, сэргээн тогтвортжуулахад хандивлагч орнууд, олон улсын санхүү, эдийн засгийн байгууллагуудын хөгжлийн хамтын ажиллагаа шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэж байв. Зах зээлийн эдийн засгийн харилцааг хөгжүүлэх талаар авсан арга хэмжээнүүд болон гадаад ертөнц рүү хандсан нээлттэй эдийн засгийн бодлого 1990-ээд оны сүүлчээс үр өгөөжөө өгч, хувийн салбарын үйл ажиллагаа идэвхжиж, эдийн засгийн байдал сайжирсан байна. Энэ нь эдийн засгийн өсөлт тогтвортжиж, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ өсч, төсвийн орлого нэмэгдэх болсноор цаашдын хөгжлийн суурь тавигдаж буйгаар илэрч байна.

Хөгжлийн хамтын ажиллагааны хүрээнд Монгол Улс жил бүр ихээхэн хэмжээний зээл, тусlamжийг хүлээн авч дэд бүтцийг хөгжүүлэх, байгаль орчныг хамгаалах, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээг сайжруулах, ядуурлыг

бууруулах, хувийн салбарыг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, банк, санхүүгийн үйлчилгээг тогтвортжуулах зэрэг тулгамдсан зорилтуудыг шийдвэрлэхэд бодитой хувь нэмэр болж байна. Үүний зэрэгцээ нээлттэй бодлогын үр дүнд гадаад худалдааны эргэлт нэмэгдэж, түүний тэнцэл сайжирч, улсын валютын нөөц өслөө. Мөн гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдэж, жуулчны орлого өслөө.

Гадаад худалдаа

Эдийн засгийн өсөлтөд гадаад хамтын ажиллагаа (түншлэл), түүний дотор гадаад худалдаа шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэж байна. Экспортын хэмжээ 1990 онд ДНБ-ий 21 хувтай тэнцэж байсан бол 2006 онд 57.3 хувь болж бараг 3 дахин нэмэгджээ. Харин энэ хугацаанд импортын хэмжээ 56 хувь байсан бол 55.2 хувь болж буурсан байна (Хүснэгт 2.8.1).

Монгол Улсын экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүн болох зэсийн баяжмал, алт, молибдены болон жоншны баяжмалын дэлхийн зах зээлийн үнэ 2005-2006 онд өссөн явдал төсвийн орлогыг нэмэгдүүлэх, экспортын хэмжээ өсөх гол хүчин зүйл болов. Мөн сүүлийн жилүүдэд чулуун нүүрс, цайрын баяжмал, төмрийн худэр зэрэг бүтээгдэхүүнийг гадаад орнуудад нийлүүлэх болсон нь экспортын өсөлтөд нөлөөлж байна.

Хүснэгт 2.8.1 Монгол Улсын ДНБ, гадаад худалдааны эргэлт, хөрөнгө оруулалтын өсөлт, хувиар

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ДНБ	2.4	2.8	4.7	6.0	10.6	7.2	8.6
Гадаад худалдааны эргэлт	24.0	-4.3	4.7	16.6	33.4	18.9	34.6
Үүнээс: Экспорт	30.0	-2.4	0.1	17.6	41.2	22.4	44.9
Гадаадын хөрөнгө оруулалт	4.1	38.7	37.8	19.1	15.4	31.5	11.9

Мэдээллийн эх үүсвэр: YSG, 2006

Монгол Улсын гадаад худалдааны тэнцэл 1990-ээд оны сүүлчээс эхлэн олон жил алдагдалтай явж ирсэн бөгөөд 2006 онд анх удаа ашигтай гарлаа. Гадаад худалдааны эргэлт 2006 онд 3.0 тэрбум ам.долларт хүрч 2000 оныхоос 2.5

дахин, 2005 оныхоос 34.6 хувь тус тус өсөв. Үүнээс экспортын хэмжээ 2006 онд 1.5 тэрбум ам.доллар болж, 2000 оныхоос 2.9 дахин, 2005 оныхоос 44.9 хувиар нэмэгджээ (Хүснэгт 2.8.2).

Хүснэгт 2.8.2 Гадаад худалдааны нийт эргэлт, сая ам.доллар

	1997	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Нийт эргэлт	919.8	1 211.8	1 159.2	1 214.8	1 416.9	1 890.8	2 249.2	3 028.4
Үүнээс: экспорт	451.5	535.8	521.5	524.0	615.9	869.7	1 064.9	1 542.8
Импорт	468.3	676.0	637.7	690.8	801.0	1 021.1	1 184.3	1 485.6
Тэнцэл	-16.8	-140.8	-116.2	-166.8	-185.1	-151.4	-119.4	57.1

Мэдээллийн эх үүсвэр: YСГ, 2006

Монгол Улсын экспортод уул, уурхай, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн голлох байр суурийг эзэлж ирсэн бөгөөд уул, уурхайн бүтээгдэхүүн өнөөгийн байдлаар эдийн засгийн өсөлтөд гол үүрэг гүйцэтгэж байна. Зэсийн баяжмал,

алт, бусад эрдэс түүхий эд 2005 оны байдлаар Монгол Улсын экспортын 73.7 хувийг, 2006 оны байдлаар 76.2 хувийг эзэлж байна (Хүснэгт 2.8.3).

Хүснэгт 2.8.3 Экспортын барааны ерөнхий бүтэц, хувиар

	2000	2002	2004	2005	2006
Уул, уурхайн бүтээгдэхүүн	35.2	33.1	40.7	42.6	58.5
Оёмол, нэхмэл бүтээгдэхүүн	35.9	27.7	22.6	18	16.1
Үнэт металл	14.1	22.8	28	31.1	17.7
Арьс, шир, үслэг эдлэл	7.9	8.8	2.7	2.9	2.9
Бусад бараа, бүтээгдэхүүн	6.9	7.6	6	5.3	4.8
Нийт экспорт	100	100	100	100	100

Мэдээллийн эх үүсвэр: YСГ, 2006

Дэлхийн зах зээл дээр манай улсын экспортын гол нэрийн бараануудын эрэлт хэрэгцээ их байгаатай уялдан экспортын нийт хэмжээ нэмэгдэж байгаа ч түүний бодит хэмжээ төдийлөн өсөхгүй байна (Хүснэгт 2.8.4).

Манай улс цөөн тооны орнуудад бараагаа экспортолдог. Сүүлийн жилүүдэд Монголын экспортын барааны томоохон хүлээн авагч орон нь Хятад улс болов. Тус улс 2006 оны байдлаар манай улсын экспортын барааны 68.1 хувийг дангаараа хүлээн авчээ. Үүний дараагаар Канад улс (11.2 хувь), АНУ (7.8 хувь), Европын Холбооны улсууд (6.9 хувь), ОХУ (3.9 хувь) тус тус орж байна.

Монгол Улс хөгжиж байгаа орны хувьд худалдааны хөнгөлөлттэй нөхцөл здэлдэг бөгөөд АНУ, Канад, Европын Холбоо, Япон Улс нь манай улсыг хөнгөлөлтийн ерөнхий системдээ хамруулсан. Европын Холбооны тарифын "GSP+" хөтөлбөрт 2005 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хамрагдаж зарим бараа, бүтээгдэхүүнээ Европын Холбооны зах зээлд гаалийн татваргүйгээр гаргах боломжтой болсон нь экспортыг нэмэгдүүлэх, үндэсний үйлдвэрлэлийг дэмжихэд чухал үүрэг гүйцэтгэж байна. Худалдааны нөхцөл сайжирч буй нь мөн ядуурлыг бууруулахад тодорхой дэмжлэг болж байна.

Хүснэгт 2.8.4 Уул, уурхайн бүтээгдэхүүний экспортын тоо хэмжээ, үнэ, сая ам.доллар

	2000		2004		2005		2006	
	тоо	үнэ	тоо	үнэ	тоо	үнэ	тоо	үнэ
Чулуун нүүрс (мян.тн)	-	-	-	-	2 217.8	26.6	2 373.9	45.5
Зэсийн баяжмал (мян.тн)	496.0	160.3	562.6	284.3	587.1	326.2	599.5	635.4
Молибдены баяжмал (мян.тн)	3.0	6.2	2.3	20.0	2.4	46.7	3.3	47.8
Цайрын баяжмал (мян.тн)	-	-	-	-	23.1	10.2	105.8	91.1
Жоншны баяжмал (мян.тн)	197.1	19.3	289.1	21.1	311.4	24.3	355.0	35.0
Төмрийн худэр	-	-	-	-	177.8	4.8	312.4	11.5
Үнэт металл (тн)	0.8	6	19.3	243.2	23.8	331.4	15.4	270.1
Самнасан ноолуур (тн)	770.4	54.5	831.4	44.1	919.2	52.8	1 427.5	81.7

Мэдээллийн эх үүсвэр: УСГ, 2006

Гадаадын хөрөнгө оруулалт

Монгол Улсын Засгийн газар гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг (ГШХО) татах эдийн засаг, эрх зүйн таатай орчин бүрдүүлэх талаар ихээхэн анхаарч ирсэн. Үүнд гадаадын хөрөнгө оруулалтыг хамгаалах асуудлыг баталгаажуулж, тэдний сонирхлыг технологи дамжуулах, ажлын байр бий болгох, хувийн салбар дахь экспортын баримжаатай үйлдвэрлэлийг дэмжих чиглэлээр татах бодлого баримтлан ажиллаж, тодорхой үр дүнд хүрч байна. Тухайлбал, Засгийн газрын 2004-2008 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт гадаад болон дотоодын хөрөнгө оруулагчдын санаачлагыг дэмжин улс төр, эдийн засаг, хууль эрх зүйн тогтвортой орчинг бүрдүүлэх замаар ГШХО-ыг нэмэгдүүлэх зорилтыг дэвшүүлсэн юм. Мөн Засгийн газар 2001 онд “Хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр” баталж, ГШХО-ын дунд хугацааны бодлого, стратегийн үйл ажиллагааны чиглэлийг тогтоосон. Үүний дагуу уул уурхай, мэдээллийн технологи, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, аялал, жуулчлалын салбарыг гадаадын хөрөнгө оруулалтын тэргүүлэх салбар болгон зарласан. Дээрх арга хэмжээний дүнд ГШХО-ын хэмжээ сүүлийн жилүүдэд ихээхэн нэмэгдэж, түүний нийгэм, эдийн засгийн үр нөлөө өсч байна. ГШХО-ыг дэмжих гадаад нөхцөл бололцоог бүрдүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газар дэлхийн 39 улстай Хөрөнгө оруулалтыг хөхижүүлэн дэмжих, харилцан хамгаалах тухай хэлэлцээр, 34 улстай Давхар татвараас чөлөөлөх тухай хэлэлцээр байгуулав.

Монгол Улсын нийт хуримтлал 2006 оны урьдчилсан байдлаар ДНБ-ий 36.7 хувийг эзэлж байгаа бөгөөд, түүний 41.2 хувийг гадаадын хөрөнгө оруулалтаар хангасан байна. Нийт хөрөнгө оруулалтын гадаад эх үүсвэрийн дийлэнхийг гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт эзэлж байна. 2000 оноос өмнө гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт хөнгөн үйлдвэр, худалдаа, нийтийн хоол, тээзвэр, аялал жуулчлал, нэхмэл эдлэл, банкны салбар, мэдээллийн технологи, барилга зэрэг салбаруудад түлхүү ордог байсан бол 2000-2005 онд уул, уурхайн салбарт оруулах хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдэж, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын бутцэд нэлээд өөрчлөлт гарчээ.

Монгол Улсад өнөөдөр 6,000 гаруй гадаадын хөрөнгө оруулалттай ААНБ үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд 1990 оноос хойш нийт 1.8 тэрбум шахам ам.долларын хөрөнгө орж иржээ (Хүснэгт 2.8.5). Манай улсын геологи, уул уурхайн салбар нь дэлхий дахинд, тухайлбал, Хятад улсад түүхий эдийн хэрэгцээ өсч буйтай уялдан гадаадын хөрөнгө оруулагчдын сонирхлыг илүү татаж байна.

Хятад улс 1990-2006 оны байдлаар манай гадаадын нийт хөрөнгө оруулалтын 46.3 хувь, Канад 13.8 хувь, БНСУ 6.7 хувь, АНУ 4.9 хувь, Япон 4.3 хувь, ОХУ 3.1 хувийг тус тус эзэлж байна. Эдгээр орон дээрх хугацаанд Монгол Улсад оруулсан гадаадын хөрөнгө оруулалтын 85.0 орчим хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 2.8.5 Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт, салбараар, сая ам.доллар

	бүтэц хувиар	Нийт	1990- 2003	2004	2005	2006
Геологи, уул уурхайн эрэл хайгуул, олборлолт, газрын тос	48.7	873.2	347.1	146.8	183.9	195.4
Худалдаа, нийтийн хоол	17.2	308.7	125.4	37.4	53.4	92.5
Банк, санхүүгийн үйл ажиллагаа	5.0	88.8	44.8	22.3	9.7	12.0
Хөнгөн аж үйлдвэр	4.9	88.2	82.3	2.7	1.8	1.4
Барилга байгууламж, барилгын материалын үйлдвэрлэл	3.1	56.3	53.4	1.8	0.8	0.3
МАА-н гаралтай түүхий эдийн боловсруулалт	3.1	55.6	52.7	0.8	1.1	1.0
Мэдээлэл, холбооны технологи	1.5	26.4	19.0	0.6	6.3	0.5
Бусад	16.5	295.7	160.5	23.3	60.1	51.8
Нийт	100.0	1792.9	885.2	235.7	552.8	354.9

Мэдээллийн эх үүсвэр: ГХОГ, 2006

Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах явдал Засгийн газрын цаашдын тэргүүлэх зорилтын нэг байх болно.

Худалдаа, хөрөнгө оруулалтын тулгамдаж буй асуудал

Экспортын баримжаатай үйлдвэрлэл, үйлчилгээг нэмэгдүүлэх, өргөжүүлэх талаар бодлого боловсруулж үүнд чиглэсэн хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх, тухайлбал, экспортын үйлдвэрлэлийг санхүүгийн бодлогоор дэмжих, шинэ техник, технологи нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай байна.

Монгол Улсын гадаад худалдааны томоохон түвш болох ОХУ ДХБ-д элсвэл манай улсын экспорт нэмэгдэх боломжтой юм.

Гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдэж байгаа боловч нэг хүнд оногдох хэмжээ нь хангалтгүй байна. ГХО-ын үр өгөөжийг тооцож байхын тулд статистикийн мэдээллийн баазыг бүрдүүлэх, бэхжүүлэхэд анхаарах хэрэгтэй.

Шийдвэрлэх асуудал

- Худалдаа, эдийн засгийн талаар хамтран ажиллах, хөрөнгө оруулалтыг хөхиүлэн дэмжих, харилцан хамгаалах, давхар татвараас чөлөөлөх, агаарын харилцааг өргөжүүлэх зэрэг суурь гэрээ, хэлэлцээр байгуулах орнуудын хүрээг өргөтгөх;
- Тээвэрлэлтийн зардлыг хямдруулах,
- Цаг хэмнэх үүднээс хөрш хоёр оронтой хийж буй худалдааг өргөжүүлэх, дамжин өнгөрөх тээврийн талаарх З талт хэлэлцээрийг дуусгах;
- Стратегийн ордуудыг ашиглах, ялангуяа Оюутолгойн зэс алт, Таван толгойн коксжих нүүрс, Төмөртийн овоон төмрийн хүдрийг тэргүүн ээлжинд ашиглах худалдаа санхүүгийн таатай орчныг бүрдүүлэх асуудлыг хөрөнгө оруулалтын гэрээгээр шийдвэрлэх;
- Эрдэс түүхий эд, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалтын түвшинг ахиулах зорилтот программ боловсруулж, бүтээгдэхүүний чанарыг дэлхийн стандарт, шаардлагын түвшинд хүргэх, үйлдвэрлэлийн шинэ технологи нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, хөнгөлөлттэй урт хугацааны зээл олгох, эсвэл тусгай сан байгуулах зэрэг бодлогын арга хэмжээ авах;
- Дэлхийн зах зээлийн үнийн өнөөгийн таатай нөхцөлд Эрдэнэт үйлдвэрлийн зэсийн баяжмалыг боловсруулж, катодын зэс болон зэс утас үйлдвэрлэх чармайлтыг хөрөнгийн болон санхүүгийн бодлогоор дэмжих;
- Самнасан ноолуураар бүтээгдэхүүн хийж дотоод, гадаадад борлуулах талаар технологи сайжруулах бодлого явуулах, үүний дотор гадаадын хөрөнгө оруулалтыг ноолуур угааж, самнахад биш өрсөлдөх чадвар бүхий эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд чиглүүлэх;

- Худалдаа, эдийн засгийн чөлөөт бүсүүдэд дэд бүтцийг бий болгох замаар үйл ажиллагааны таатай орчин бүрдүүлэх;
- Экспортын зээл, баталгаа, даатгалын тогтолцоог бий болгох;
- Цахим худалдааг өргөжүүлэн хөгжүүлэх орчныг бүрдүүлэх.

Санхүүгийн салбарын өнөөгийн байдал

Банкны салбар. Монгол Улсын эдийн засгийн байдал сайжрахын хирээр банк, санхүүгийн байгууллагад итгэх итгэл дээшилж, хадгаламжийн хэмжээ тогтвортой өсч, банкны салбар манай улсын санхүүгийн системд зонхилох үүргийг гүйцэтгэж байна. Тухайлбал, 2006 онд банкны салбарын харилцахын дүн 12.1 хувиар, хадгаламжийн дүн 40.0 хувиар тус тус өсч, банкны системийн нийт актив оны эцсийн байдлаар 2.3 их наяд төгрөгт хүрсэн нь ДНБ-ий 72.5 хувьтай тэнцэж байна.

Одоо манай улсад 16 арилжааны банк үйл ажиллагаа явуулж буй бөгөөд 2006 оны 11 дүгээр сард төрийн өмчийн Хадгаламжийн банкийг хувьчилснаар банкны салбар бүхэлдээ хувийн хэвшилд шилжиж, түүнээс гадаадын хөрөнгө оруулалттай 5 банк үйл ажиллагаа явуулж байна. Монгол Улсын арилжааны банкны салбарын нийт актив 2002 оноос хойш 4.7 дахин нэмэгдсэн нь банкны салбарын актив сүүлийн дөрвөн жилд дунджаар 47.3 хувиар өсөхөд нөлөөлжээ. Үүний дүнд банкны ашигт ажиллагааг илэрхийлдэг цэвэр ашиг болон нийт активын харьцаа системийн дунджаар 2.7 хувь болж зарим хөгжилтэй орны үзүүлэлтээс өндөр түвшинд байна⁵⁸.

Банкны салбарын актив өсөхийн хирээр хувийн хэвшилд олгох зээл, санхүүжилтийн хэмжээ ч нэмэгдсэн байна. Тухайлбал, 2000 онд банкууд 1,700 орчим хэрэглэгчдэд 60.0 орчим тэрбум төгрөгийн зээл олгож байсан бол 2006 онд зээлдэгчдийн тоо 409.7 мянгад хүрч, зээлийн өрийн үлдэгдэл 2000 оныхос бараг 20 дахин нэмэгджээ. Арилжааны банкуудын зээлийн менежмент сайжирч, аж ахуйн нэгж, иргэдийн санхүүгийн хариуцлага, ур чадвар нэмэгдсэний дунд чанаргүй зээлийн нийт зээлд эзлэх хувийн жин 2002 онд 7.2 хувь

байсан бол 2006 оны жилийн эцсийн байдлаар 4.8 хувьд болж буурсан байна.

Үндэсний валютын ханш 2006 онд чангарсантай уялдан нийт хадгаламжийн өсөлтийн 80 хувь нь төгрөгийн хадгаламж, үлдсэн 20 хувь нь гадаад валютын хадгаламжид оногдож байна. Долларжилтын түвшин буюу гадаад валютын хадгаламжид эзлэх хувь 2000 онд 26.7 хувь байсан бол 2005 онд 39 хувьд хүрч өссөн боловч 2006 онд 33.0 хувь болж бага зэрэг буурчээ.

Арилжааны банкуудаас олгосон зээлийн нийт дүн хурдацтай өсөж буй боловч үйлдвэрлэлийн зориулалтаар олгосон зээлийн нийт зээлд эзлэх хувь хэмжээ тогтвортой буурч байгаа нь анхаарал татаж байна. Ялангуяа боловсруулах үйлдвэрт олгосон зээлийн дүн 2003 онд нийт олгосон зээлийн 21.0 хувьтай тэнцэж байсан бол 2006 оны эцсийн байдлаар ердөө 12.8 хувь болж буурчээ. Энэ нь манай арилжааны банкуудын зээлийн хүү өндөр байгаатай холбоотой байна. Банкуудын хүүгийн түвшин жилээс жилд аажмаар буурч байгаа боловч зээлийн нэрлэсэн хүү өндөр хэвээр байна. 2006 оны 12 дугаар сарын эцсийн байдлаар банкуудын зээлийн жилийн дундаж хүү 26.9 хувь байна.

Банк бус санхүүгийн байгууллага. Банкны системийн нийт активд банктай ойролцоо үйл ажиллагаа явуулдаг банк бус санхүүгийн байгууллагуудын нийт актив 2006 оны эцэст З орчим хувь, хөрөнгийн биржэд бүртгэлтэй компаниудын нийт актив 5.7 хувь, үнэт цаасны зах зээлд оролцогч мэргэжлийн компаниуд болон хөрөнгийн биржийн актив 1 хүрэхгүй хувийг эзэлж байгаа нь чамлалттай үзүүлэлт төдийгүй манай улсын санхүүгийн зах зээл зөвхөн банкны салбараас шууд хамааралтай болохыг тодорхойлж байна.

2006 онд нийт 139 банк бус санхүүгийн байгууллага (ББСБ) үйл ажиллагаа явуулж байгаагийн 73.6 хувь нь ашигтай, 16.4 хувь нь алдагдалтай ажилласан байна.

Банк бус санхүүгийн байгууллагуудыг эрхэлж буй үйл ажиллагааны төрлөөр нь ангилж үзэхэд давхардсан тоогоор зээлийн 128, гадаад валютын арилжааны 55, итгэлцлийн 18, санхүүгийн түрээсийн 13, факторингийн 6, мөнгөн гүйвуулгын 14, хөрөнгө оруулалт, санхүүгийн зөвлөгөө өгөх үйлчилгээний 3, богино хугацаат санхүүгийн хэрэгсэлд хөрөнгө оруулалт хийх үйл ажиллагаатай 4 байгууллага байна.

⁵⁸ Монгол банк, 2006

Үнэт цаасны зах зээл. Төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцооноос зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжих явцад өмч хувьчлалыг хэрэгжүүлэх зорилгоор 1991 онд хөрөнгө оруулалтын эрхийн бичгийг Монголын Хөрөнгийн биржээр дамжуулан арилжаалснаар хөрөнгийн зах зээлийн суурь тавигдсан билээ.

Хөрөнгийн биржид 2006 оны байдлаар 387 компани бүртгэлтэй байгаагийн 5.4 хувь нь 100 хувь төрийн өмчит, 10.1 хувь нь төрийн өмчийн оролцоотой, 84.4 хувь нь бүрэн хувьчлагдсан хувийн компани байна. Хөрөнгийн биржийн 2006 оны 253 удаагийн арилжаагаар 264 компанийн 74.5 сая ширхэг хувьцаа, 99.3 мянган ширхэг компанийн бонд, 47.0 мянган ширхэг Засгийн газрын бонд арилжаалсан байна.

Үнэт цаасны зах зээлийн арилжаа 2005 он хүртэл буурч байснаа 2006 онд 33 хувь болж өсчээ. Энэ нь арилжаанд оролцох хөрөнгө оруулагчдын сонирхол нэмэгдсэн төдийгүй үнэт цаасны зах зээл сонгодог утгаараа хөгжих үндэс тавигдаж буйг харуулж байна.

Үнэт цаасны зах зээлийн хөгжлийг тодорхойлогч гол үзүүлэлтийн нэг нь хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй компаниудын зах зээлийн үнэлгээ, ДНБ-ны харьцаа юм. Манай орны үнэт цаасны зах зээлийн үүслийн онцлогоос хамааран дээрх харьцаа суулийн 3 жилд өсөх хандлагатай болж, 2006 онд өмнөх оноос 2.3 дахин өсч 3.4 хувьд хүрсэн ч өндөр хөгжилтэй орнуудтай харьцуулахад харьцангуй бага түвшинд байна.

Арилжааны даатгал. Монгол Улсын Даатгалын тухай хууль 1997 онд батлагдснаас хойш даатгалын зах зээлийг хөгжүүлэх, даатгалын компаниудын үйл ажиллагааг олон улсын түвшинд хүргэх үүднээс Засгийн газраас дэс дараатай арга хэмжээг хэрэгжүүлж байна. Манай улсын даатгалын зах зээлд 2006 онд 18 компани үйл ажиллагаа явуулж байна. Даатгалын компаниудын нийт хураамжийн орлогын 68.1 хувийг эд хөрөнгийн даатгал, 22.9 хувийг хариуцлагын даатгал, 9.0 хувийг амь нас, эрүүл мэнд, ашиг сонирхлын даатгал, нийт нөхөн төлбөрийн 73.7 хувийг эд хөрөнгийн даатгал, 12.7 хувийг хариуцлагын даатгал, 13.5 хувийг амь нас, эрүүл мэнд, ашиг сонирхлын даатгал байна.

Бичил санхүүгийн салбар. Бичил санхүүгийн байгууллагын (БСБ) үйл ажиллагааны зорил-

тоос үл хамааран Монгол Улсад гадаадын буцалтгүй тусlamж, хөнгөлөлттэй зээл, олон улсын хандивлагч байгууллагууд болон дотоодын төрийн бус байгууллагуудын (ТББ) хэрэгжүүлж байсан зээлийн хөтөлбөрүүд дээр суурилж 1990-ээд оны дунд үеэс жижиг зээлийг олгож байв. Энэхүү хандлага нь 1990-ээд оны сүүлээс өөрчлөгдж, санхүүгийн үйлчилгээний хүрээг хөдөө, орон нутагт хүргэх шинэлэг арга хэлбэрүүдийг эрэлхийлж, хүн амын ядуу хэсэгт үйлчлэх, байгууллагын тогтвортой үйл ажиллагааг хангахад чиглэж эхэлсэн.

Бичил болон жижиг зээлийн үйлчилгээг авах иргэдийн хэрэгцээ ихэссэнтэй холбоотойгоор бичил санхүүгийн байгууллагуудын өрсөлдөөн эрчимжиж, сүүлийн 3 жилд зээлийн хүү буурсан байна. Үүний үр дүнд санхүүгийн зуучлагч байгууллагууд ядуу, эрсдэл ихтэй харилцагчдад хандсан үйлчилгээг түлхүү үзүүлж эхэлсэн байна.

Бичил санхүүгийн байгууллагууд нь голдуу хот суурин газарт үйлчилгээ үзүүлдэг боловч алслагдсан хөдөө орон нутагт хүрч ажиллах үр дүнтэй шинэлэг аргууд нэмэгдэж байна. Бусад улс орнуудын адилаар худалдаа үйлчилгээний салбарынхан бичил санхүүгийн байгууллагын гол зээлдэгчид болж байна.

ХААН, ХАС зэрэг банкууд бичил санхүүгийн үйлчилгээ үзүүлэх талаар илүү үр дүнтэй ажиллаж байна. Эдгээр банкууд нь санхүүгийн үйлчилгээ хүрч чадаагүй орон нутагт үйлчилгээг хүргэх, нэр төрлийг нэмэгдүүлэх талаар тодорхой зорилтуудыг тавьж ажилласан байна.

Санхүүгийн салбарын тулгамдаж буй асуудал

- Санхүүгийн үйлчилгээний хүртээмжийг өргөжүүлэх, зээлийн хүүгийн хувь хэмжээг бууруулах, үйлдвэрлэл явуулж буй аж ахуйн нэгжүүдэд тоног төхөөрөмж, техник технологи шинэчлэхэд урт хугацааны санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоог бий болго;
- Банкны зээлийн эх үүсвэрээс гадна түүнтэй өрсөлдөхүйц санхүүгийн бусад эх үүсвэрийг бий болгох, тухайлбал хөрөнгийн зах зээлийг хөгжүүлэхэд ихээхэн анхаарч, өрсөлдөөнт орчныг бий болгосны үндсэн дээр санхүүгийн зуучлалын өртгийг хямдруулах;

- Үнэт цаасны зах зээлийг хөгжүүлэх эрх зүйн орчинг сайжруулах, үнэт цаасны дэд бүтцийг зах зээлийн хөгжлийн өнөөгийн шаардлага, эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлэн төлөвшүүлэх;
- Үнэт цаасны чиглэлийн боловсон хүчин бэлтгэх, мэдлэг, чадварыг дээшлүүлэх зэрэг болно.

Шийдвэрлэх асуудал

- Санхүүгийн салбарын хууль эрх зүйн орчинг улам боловсронгуй болгох, түүний үйл ажиллагааны хүрээг олон улсын жишигт хүргэх;
- Арилжааны банкуудад тавих хяналт болон аудитын үр нөлөөг нэмэгдүүлэх, эрсдэлийн менежментийг сайжруулах, нийт зээлд чанаргүй зээлийн хэмжээг б хувиас хэтрүүлэхгүй байх олон улсын жишигийг ханган ажиллах;

- Зээлийн үйлчилгээг нэмүү өртөг өндөртэй, үйлдвэрлэл, экспортыг дэмжих чиглэлд илүү чиглүүлэх;
- Арилжааны зээлийн хүүг тууштай бууруулах;
- Дэлхийн нийтийн анхаарлын төвд байгаа мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх ажиллагаатай тэмцэх хууль эрх зүйн орчинг бий болгох, үйл ажиллагааг жигдүүлэх;
- Хөрөнгийн зах зээл хөгжих эрх зүйн болон эдийн засгийн таатай орчин бүрдүүлэх, дэд бүтцийг сайжруулах
- Санхүүгийн зах зээл зөвхөн банкны салбараас шууд хамааралтай байгаад дүгнэлт хийж банкны бус санхүүгийн бусад салбарыг хөгжүүлэх нь чухал байна.

Зорилт

17

Далайд гарцгүй Монгол орны онцгой хэрэгцээ, шаардлагыг харгалзан Монгол Улс илүү таalamжтай нөхцлөөр далайд гарцтай болох, гадаадад дамжин өнгөрөх тээврийн үр ашгийг дээшлүүлэх, Монгол Улсын нутаг дэвсгэрээр дамжин өнгөрөх тээврийг ергежүүлэх

	1993	2000	2004	2005	2006
Далайд гарцгүй орнуудад үзүүлсэн ХАЁТ-ийн тухайн орны ҮНО-д эзлэх хувь	25.00	23.28	17.3	-	-
Худалдааны хүчин чадлыг бий болгоход туслахаар үзүүлсэн ХАЁТ-ийн хэмжээ, хувиар	-	-	0.92	3.25	5.3*

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006

Далайд гарцгүй манай орны өнөөгийн байдал

Далайд гарцгүй орнууд далайд гарцтай орнуудаас нийгэм, эдийн засгийн хөгжлөөрөө дорой, гадаад худалдааны нөхцлөөрөө ашиггүй, муу нөхцөлтэй болохыг судалгаагаар тогтоожээ⁵⁹. Үүний зэрэгцээ Хүний хөгжлийн индекс (XXI)-ийн үзүүлэлт далайд гарцтай орнуудад 0.82 байхад, далайд гарцгүй орнуудад 0.55 байна. Энэ үзүүлэлтээр Монгол Улс дэлхийн 173 орноос 113 дугаарт орж 0.66 байна.

Монгол Улс нь дэлхий дээр далайд гарцгүй хөгжих байгаа 32 орны нэг билээ. Манай улсын экспортын барааны 90 гаруй хувь нь төмөр замаар тээвэрлэгдэж байна. Далайд гарцгүй байдал нь зөвхөн гадаад худалдааны ачаа тээвэрлэхэд бэрхшээл болоод зогсохгүй гадаадын хөрөнгө оруулалтад ч ямар нэг байдлаар сөрөг нөлөө үзүүлж байна.

Далайд гарцгүй, жижиг, эмзэг эдийн засагтай, далай тэнгисээс наад зах нь улсын хил хүртэл 1,000 орчим километр, худалдааны гол цэг болох Улаанбаатар хотоос 1,700 орчим километр, Европын зах зээлээс 10 орчим мянган километр тус тус алслагдсан, өргөн уудам газар нутагтай, тээврийн дэд бүтэц сул хөгжсөн манай орны хувьд гадаад орнуудаас илүү өндөр зардлаар бараа, бүтээгдэхүүнээ худалдан авч байна.

НҮБ-ын Далайн эрх зүйн тухай 1982 оны конвенцэд заасан далайд гарцгүй орны

⁵⁹ Michael L. Faye, John W. McArtur, Jeffrey D.Sachs and Thomas Snow, The Challenges facing landlocked developing countries, Journal of human development, Vol. 5, No 1. March 2004

хувьд далайд гарах эрхээ баталгаажуулах, илүү хөнгөлөлттэй эрх эдлэх нь манай улсын зорилго юм. Монгол Улс хөрш орнуудтай дамжин өнгөрөх тээврийн талаар хэлэлцээр байгуулах нь чухал гэж үзэж, энэ талаарх яриа хэлэлцээг НҮБ-ын Худалдаа, хөгжлийн Бага хурлын ивээл дор 2000 оноос эхлэн хийж, 2005 оны 11 дүгээр сард болсон 7 дахь удаагийн уулзалтаар оролцогч гурван талт хэлэлцээрийн төслийг урьдчилсан байдлаар тохироод байна.

Монгол Улс Азийн авто замын үндсэн сүлжээнд холбогдож, түүгээр дамжин далайд гарцтай болоход онцгой үүрэг гүйцэтгэх "Мянганы зам" төслийг 2001 онд баталсан. Үүний дотор НҮБ, Ази, Номхон далайн Эдийн засаг, нийгмийн комиссын оролцоо, дэмжлэгтэйгээр боловсруулсан Азийн хурдны автозамын сүлжээнд нэгдэн орох тухай хэлэлцээрт 2004 онд Шанхай хотноо гарын үсэг зурсан бөгөөд энэхүү олон улсын автозамын сүлжээнд манай улс АН-3 (Алтанбулаг-Улаанбаатар-Замын-Үүд), АН-4 (Цагааннуур-Өлгий-Ховд-Ярантай), АН-32 (Ховд-Улаанбаатар-Өндөрхаан-Сүмбэр) гэсэн 3 чиглэлээр холбогдох өөр зам барих ажлыг хэрэгжүүлж байна.

Цаашид ОХУ, Монгол, Хятадыг холбосон төмөр замын дамжин өнгөрөх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх нь манай улсын хөгжилд онцгой ач холбогдолтой бөгөөд далайд гарцтай болох зорилтыг хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэгтэй юм. ОХУ, Хятад улсын харилцаа, хамтын ажиллагаа өргөжиж байгаа өнөө үед дамжин өнгөрөх тээврийн урсгалыг Монгол Улсын нутаг дээгүүр дамжуулах, хоёр хөрштэй хийх худалдаа, эдийн засгийн харилцааг өргөжүүлэхэд 2 урсгалтай зэрэгцээ төмөр

замтай болох, Монгол, Хятадын хил дээрх сэлгэн ачих үйл явцыг хөнгөвчлөх, сэлгэлтийн хугацааг бодиносгох зэрэг олон асуудал тулгарч байна. Төмөр замын тээвэрлэлтийн тарифыг оновчтой болгох, өрсөлдөх хэмжээнд тогтоо замаар хэрэглэгчдийг татах талаар ч зохицуулж, шийдвэрлэх шаардлага гарсаар байна.

Тулгамдаж буй асуудал

- НҮБ-ын Худалдаа хөгжлийн бага хурлын ивээл дор хийж буй гурван талт хэлэлцээрийг дуусгах, үүний тулд холбогдох техникийн баримт бичгүүдийг тохирох шаардлагатай. Алматагийн тунхаглал⁶⁰-ын хүрээнд цаашид олон улсын хүрээнд идэвхитэй хамтран ажиллах;
- Мянганы зам төслийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх;
- Төмөр замын дамжин өнгөрөх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх.

Шийдвэрлэх асуудал

Алматагийн Тунхаглалд тусгагдсан дараах асуудлуудыг шийдвэрлэх талаар эрчимтэй ажиллах хэрэгтэй байна. Үүнд:

- ◆ Далайд гарцгүй орнуудын экспортын барааны тээвэрлэлтийн хугацаа, зардлыг багасгах зорилгоор хөрш орнуутдай гаалийн хүнд суртал багасгах, хураамжийг хорогдуулах талаар яриа хэлэлцээг туштай хийх,
- ◆ Төмөр замын дамжин өнгөрөх тээврийн үйлчилгээг өргөжүүлэхэд олон улсын байгууллага, хандивлагч орнуудын дэмжлэгийг авах,
- ◆ Далайд гарцгүй жижиг, эмзэг эдийн засагтай орнуудын барааны тээвэрлэлтийн зардлыг хөнгөлөх, өрсөлдөх чадварыг сайжруулах,
- ◆ Далайд гарцгүй орнуудын тээвэрлэлтийн хугацаа, зардлын талаар мониторинг хийх, энэ асуудлаар НҮБ болон бусад байгууллагуудын хүрээнд идэвхтэй хамтран ажиллах зэрэг болно.

⁶⁰ Алматагийн тунхаглал - Хил, гаалийн асуудлыг хөнгөвчлөх, түргэн шуурхай болгох, зардлыг хорогдуулах, далайн боомтыг ашиглахад тааламжтай нөхцөл эдлэх зэрэг асуудлаар тохиролцов. 2003, Казахстан

Зорилт 18

Үрт хугацаанд гадаад, дотоод өрийн тогтвортой байдлыг хангах үүднээс өрийн стратегийг бий болгох, үндэсний болон олон улсад хэрэглэж байгаа арга хэрэгслийг судалж, Монгол Улсын төсөв, эдийн засагт хүндрэл учруулахгүйгээр өрийг зохицуулан шийдвэрлэж байх

	1990	2000	2002	2004	2006
Бараа, үйлчилгээний экспортод эзлэх өр төлбөрийн хэмжээ, хувиар	0.3	6.0	7.2	2.8	2.9

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006

Гадаад, дотоод өрийн өнөөгийн байдал

Манай улсын гадаад өр 2006 онд ДНБ-ий 31.7 хувьтай (өнөөгийн үнэ цэнээр) тэнцэж байгаа нь Олон улсын валютын сан (ОУВС) болон Дэлхийн банк (ДБ)-ны өрийг тогтвортжуулах хамтарсан хөтөлбөрийн хүрээнд тогтоосон босго болох 40 хувиас доогуур байна (Хүснэгт 2.8.6). Эндээс Монгол Улс нь дунд хугацаанд өрийн дарамтад орох эрсдэл харьцангуй багатай гэж дүгнэж болно.

Монгол Улсын Засгийн газар дотоодын болон гадаадын зээллэгийн дунд хугацааны тэргүүлэх чиглэлийг тогтоох зорилгоор Өрийн удирдлагын стратегийг боловсруулж байна. Дунд хугацаанд Засгийн газрын өрийн удирдлагыг сайжруулах, төсвийн болон мөнгөний бодлоготой уялдуулах, санхүүгийн болон хөрөнгийн зах зээлийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх, эрсдлийг бууруулахаар ажиллаж байна.

Хүснэгт 2.8.6 Засгийн газрын өрийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтүүд, хувиар

	2006	Сэрэмжлэх түвшин **	Тайлбар
Өр* / ДНБ	31.7	45	Тогтвортой
Өр* / Экспорт	55.3	200	Тогтвортой
Өр* / ЗГ-н орлого	121.7	200	Тогтвортой
Өрийн үйлчилгээ / Экспорт	2.9	25	Тогтвортой
Өрийн үйлчилгээ / ЗГ-н орлого	4.0	30	Тогтвортой

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006

Өр* - Өрийн үлдэгдэл өнөөгийн үнэ цэнээр (2006 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр)

Сэрэмжлэх түвшин ** - ОУВС, ДБ-аас тогтоосон шалгуур үзүүлэлт

Монгол Улсын Засгийн газар 2004-2006 оны хугацаанд олон улсын санхүү, эдийн засгийн байгууллага, хандивлагч орнуудаас нийт 0.3 тэрбум ам.долларын зээл авч ашигласан байна. Өнөөг хүртэл олгосон зээлийн 43.4 хувь нь эрчим хүчний салбарт, 11.2 хувь нь зам тээвэрт, 9.9 хувь нь нийгмийн халамж, ядуурлыг бууруулахад, 1.9 хувь нь эрүүл мэндийн салбарт, 3.0 хувь нь боловсролыг хөгжүүлэхэд зарцуулагдсан байна (Дүрслэл 2.8.1). Цаашид зээлийг өөрийн үйл ажиллагаагаар эргэж төлөх салбарт түлхүү олгоход анхаарах шаардлагатай байна.

Монгол Улсын Засгийн газар 1991-2006 онд авч ашигласан нийт зээлийн үлдэгдэл 1.7 тэрбум ам.доллар байгаа бөгөөд 818.9 сая ам.долларын зээлийг буцааж төлжээ. Монгол Улсын Засгийн газрын олон улсын банк, санхүүгийн байгууллага, хандивлагч орнуудаас 2005 онд авч ашигласан урт болон дунд хугацаат хөнгөлөлттэй зээл 151.0 сая ам.доллар байсан бол 2006 онд 88.2 сая ам.доллар болжээ. 2006 онд нийт шинээр авсан зээлийн 84.2 хувийг АХБ, ДБ болон БНХАУ-ын Засгийн газраас авсан зээл эзэлж байна.

Дүрслэл 2.8.1 Гадаад зээлийн ашиглалт, салбараар, хувиар, 2004-2006

Мэдээллийн эх сурвалж: Сангийн яам, 2006

Гадаад зээлийн үлдэгдлийн 38.0 хувийг АХБ, 21.3 хувийг ДБ, 18.8 хувийг Япон Улс, 6.7 хувийг Герман улсад төлөх зээл тус тус эзэлж байна. Засгийн газрын дотоод зээлийн үлдэгдэл маш бага буюу 2006 оны эцсээр 38.2 тэрбум төгрөг байгаа нь ДНБ-ий 1.0 орчим хувь байна.

Тулгамдах буй асуудал

Цаашид макро эдийн засгийн болон санхүүгийн удирдлагыг оновчтой явуулж, хөгжлийн санхүүжилтэд гадаад өрийн хамаарлыг багасгах явдал чухал байна. Ялангуяа орлогын эх үүсвэр нэмэгдэх хирээр гадаад өрийг урьдчилан төлөх, зарим хөнгөлөлттэй зээлийг дахин санхүүжүүлэлтэд ашиглах замаар өрийн удирдлагыг боловсронгуй болгох шаардлагатай байна.

Шийдвэрлэх асуудал

- Өрийн удирдлагын стратегийг батлан, хэрэгжүүлэх;
- Одоо боловсруулж буй Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого, санхүүгийн салбарын стратеги, улсын хөрөнгө оруулалтын дунд хугацааны хөтөлбөр зэрэг гол баримт бичгүүдтэй өрийн удирдлагыг уялдуулах;
- Өрийн зохицуулалтыг хэмжих завсрлын болон эцсийн үр дүнгийн шалгуур үзүүлэлтийг боловсруулж хяналтыг сайжруулах зэрэг болно.

	1990	2000	2004	2005	2006
Суурин телефон цэгийн тоо (1,000 хүнд ногдох)	30.8	46.6	60.2	63.4	60.3
Үүрэн телефон хэрэглэгчдийн тоо (1,000 хүнд ногдох)	-	31.2	175.7	222.8	296.8
Компьютерийн тоо (1,000 хүнд ногдох)	0.3	12.6	23.7	33.2	38.4
Интернет байнгын хэрэглэгчдийн тоо (1,000 хүнд ногдох)	-	2.2	8.1	8.6	10.0

Мэдээллийн эх сурвалж: УСГ, 2006

Мэдээлэл, холбооны технологийн хөгжлийн өнөөгийн байдал

Сүүлийн жилүүдэд мэдээлэл, харилцаа холбоо, технологийн салбарт маш хурдацтайгаар дэвшил, өөрчлөлт гарч байна. Нийгэм, эдийн засгийн бүхий л салбар мэдээлэл, технологийн хөгжлийн үр шимийг шууд хүртэх болж, хэрэгцээ нь өдрөөс өдөрт өсч байна. Хэдхэн жилийн өмнөөс нэвтэрч эхэлсэн үүрэн утас, компьютер, интернэт нь өнөөдөр өдөр тутмын хэрэглээ болж, хэрэглэгчдийн тоо огцом өсч байна.

Гадаад орнуудын санхүүгийн дэмжлэг туслалцаатайгаар харилцаа холбооны салбарын технологи шинэчлэгдэж, гадаад ертөнцтэй

чөлөөтэй харилцдаг боллоо. Суурин утас хэрэглэгчдийн тоо улсын хэмжээнд 2006 онд 156.6 мянгад хүрч, 1990 оныхос 2.3 дахин, 2000 оныхос 28.1 хувиар өсчээ. Суурин утас хэрэглэгчдийн тоо 2006 онд 2005 оныхос 5.9 мянгаар буурсан нь цаашдаа суурин утасны хэрэглээ төдийлөн өсөхгүй болохыг харуулж байна. Харин үүрэн утас хэрэглэгчдийн тоо 2006 онд 2000 оныхос 9.5 дахин нэмэгдэж, 770.1 мянган хүн үүрэн утас ашиглаж байгаа бол сүүлийн нэг жилийн хугацаанд л гэхэд энэ тоо 199.2 мянган хүнээр нэмэгдсэн байна. Үүний дунд 2006 онд 1,000 хүн ам тутамд 60 суурин утасны цэг оногдож, 296.8 хүн үүрэн утас ашиглаж байна (Хүснэгт 2.8.7).

Хүснэгт 2.8.7 Холбоо, мэдээллийн хэрэгсэл, түүнийг ашиглагчдын тоо

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Суурин утасны цэгийн тоо (мян.цэг)	122.2	128.3	135.5	145.3	152.6	162.5	156.6
Үүрэн утас хэрэглэгчид (мян.хүн)	75.1	91.2	256.8	319.4	445.1	570.9	770.1
Хувийн компьютерын тоо (мян.ш)	30.3	35.4	43.6	51.8	60.0	85.0	99.6
Интернет байнгын хэрэглэгчдийн тоо (мян.хүн)	5.2	10.3	10.0	11.2	20.4	22.0	26.0

Эх үүсвэр: МХХТГ, 2006

Монгол Улсын Засгийн газар мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл, экспортыг нэмэгдүүлэх, айл өрхүүдийг компьютержуулах бодлого баримталсны үр дунд 1,000 хүн амд ногдох хувийн компьютерийн тоо 2006 онд 38.4 болж, 2000 оныхос 3 дахин өссөн байна.

Өнгөрсөн 2 жилийн хугацаанд 21 аймаг, 88 сумын төвийг холбосон 7,400 гаруй км шилэн кабелийн сүлжээг шинээр ашиглалтанд оруулж, хөдөөгийн малчид, хөдөлмөрчдийг мэдээлэл,

холбооны шинэ үйлчилгээ хүртэх боломжийг нэмэгдүүлэв. Сансырын телевизийн дамжуулах байгууламжийг 2004 онд тоон системд шилжүүлснээр хуучин төлж байсан төлбөрийн хэмжээнд багтаан 4 телевизийн нэвтрүүлэг дамжуулах техникийн боломж бүрдүүлсэн төдийгүй нийслэл хот, бүх аймгийн төв, 341 суманд телевизийн 4 сувгийн нэвтрүүлгийг сансрын ИНТЕЛСАТ хиймэл дагуулаар дамжуулан хүргэж байна.

Бүх аймгийн төвийн төр, захиргааны байгууллагууд 4 Мб/сек-ийн хурдтай дамжуулах сүлжээгээр Улаанбаатар хоттой холбогдох, хөдөө, орон нутгийн төрийн байгууллагуудын интернэтийн хэрэглээний чанар, хүртээмж нэмэгдлээ.

Улаанбаатар хотын хүн ам, албан байгууллага олноор төвлөрсөн Сүхбаатарын талбай, Төмөр замын вокзал, Мэдээллийн технологийн үндэсний парк орчмын бүсэд өндөр хурдны утасгүй интернэтийн төхөөрөмжийг суурилуулан туршиж, иргэд үнэ төлбөргүй интернэтэд холбогдох боломжоор хангагдлаа.

Тулгамдаж буй асуудал

- Салбарт хэрэгжүүлж байгаа төсөл, хөтөлбөрийн үр дүнг үнэлэх шалгуур, аргачлал тодорхойгүй байна.
- МХЗ-уудын гол шалгуур үзүүлэлт болох интернэтийн хэрэглээний талаарх үзүүлэлтүүдийг гаргаж тогтмолжуулах, мэдээллийг албан ёсны болгох шаардлагатай байна.

Шийдвэрлэх асуудал

- Улс даяар мэдээллийн технологийн бүх нийтийн боловсролыг дээшлүүлэх;
- Улсын хэмжээнд нэгдмэл кодчиллыг бий болгон мэдээллийн нэгдсэн системийг бүрдүүлэх;
- Салбарын хөгжлийг илэрхийлэх шалгуур үзүүлэлтийг агуулсан албан ёсны мэдээ, мэдээллийг бий болгох, интернетийн хэрэглээний талаар судалгаа хийж мэдээллийн сан бүрдүүлэх;
- Салбарын мэдээллийн нэгдсэн бааз байгуулах зэрэг болно.

ЗОРИЛГО 9

ХҮНИЙ ЭРХИЙГ БАТАЛГААЖУУЛАХ, АРДЧИЛСАН ЗАСАГЛАЛЫГ ХӨГЖҮҮЛЭХ

Зорилт 20: Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалыг хүндэтгэж, чандлан сахих, хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг хангаж, олон нийтэд мэдээллийг чөлөөтэй олж авах боломж олгох

Зорилт 21: Ардчиллын үндсэн зарчим, хэв маягийг амьдралд хэвшүүлэх

Зорилт 22: Авиалгалыг үл тэвчих уур амьсгалыг нийгмийн бүх хүрээнд бий болгон хэвшүүлэх

Монгол Улсын Үндсэн хуулинд (1992) Мянганы хөгжлийн 9 дэх зорилгод хамаарах хүний эрхийг хамгаалах асуудлыг олон улсын нийтлэг жишигийн хэмжээнд хуульчилж, ардчилсан засаглалын тулгуур зарчмуудыг улс төр, эрх зүйн хувьд баталгаажуулсан юм. Одоогоор Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж буй 400 орчим хууль, 300 шахам хөтөлбөр, бодлогын баримт бичгүүд, Монгол Улсын нэгдэн орсон 180 гаруй олон улсын гэрээ конвенциуд нь Монгол дахь хүний эрх, ардчилсан засаглалын эрх зүйн суурь орчинг бүрдүүлж байна.

МХЗ-уудын 9 дэх зорилго нь шинээр нэмэгдэж томъёологдсон учраас хэрэгжилтийн явцыг үнэлж дүгнэх талаар нэгдсэн арга зүй, аргачлалын жишиг хараахан тогтоогүй байна. Энэ зорилгод чиглэсэн иж бүрэн судалгаа хийгдээгүй байгаа тул одоогоор судлаачид мэргэжилтнүүдийн голлон хэрэглэж байгаа арга зүй, аргачлалыг баримжаа болгож, судалгаа мэдээллийн харьцангуй хязгаарлагдмал, бүрэн биш баазад тулгуурлан уг зорилтын хэрэгжилтийг гаргаж байна.

Хүний эрхийн хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал

Монгол Улсын хууль, тогтоомж, олон улсын гэрээ, конвенцийн уялдаа

Монгол Улс НҮБ болон түүний төрөлжсөн байгууллагуудаас батлан гаргасан хүний эрх, эрх чөлөөтэй холбоотой 40 шахам гэрээнд нэгдэн ороод байна. Монгол Улс гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлж ирсэн боловч тайлан гаргах, үндэсний хууль, тогтоомжийг олон улсын гэрээ, конвенцид нийцүүлэх талаар хугацаа алдах дутагдал гарч байв. Үүнээс гадна олон улсын гэрээ, конвенцийн талаар иргэдийн мэдлэг, мэдээлэл хангалтгүй, гэрээ, конвенцийн хүртээмж муу байгаагаас дотоодын хуулийн нэгэн адил хэрэглэх явдал орхигдох тал гарч байна. Тухайлбал, “Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний тухай” ХЭҮК-ийн 2006 оны илтгэлд эрүүдэн шүүхийг хориглосон олон улсын гэрээ, конвенцийн заалт үндэсний хууль, тогтоомжид

бүрэн хэмжээгээр тусгагдаж чадаагүй ба конвенцийн үзэл санаа, шаардлагууд амьдралд хэрэгжихгүй байгааг 7 тодорхой заалтаар нарийвчлан тодорхойлсон байна⁶¹ (Хүснэгт 2.9.1).

Хүний эрхийн талаарх иргэдийн мэдлэгийн түвшин, иргэдэд хүргэж буй мэдээллийн чанар, хүртээмж

НҮБХХ, Нээлттэй Нийгэм Форумтай хамтран явуулсан “Эрх зүйн мэдээлэл, сурталчилгаа, туслалцааны хүртээмжтэй байдал” судалгааны (2005) тайландаа “Монгол Улсад эрх зүйн мэдээлэл, сурталчилгаа, туслалцааны хүртээмжтэй байдал хангалтгүй” гэсэн дүгнэлт хийж, Монгол Улсад ХЭХҮХ-т хүний эрхийн боловсролын тогтолцоо, сургалтын агуулга, арга зүйг боловсронгуй болгох шаардлага байгааг тэмдэглэсэн⁶². Энэ нь иргэдийн эрх зүйн боловсролыг дэс дараатай дээшлүүлэх ажил эхлэлийн төдий шатандаа, үр нөлөө нь төдийлэн сайнгүй байгааг харуулж байна. Тухайлбал,

- Ерөнхий боловсролын сургуулийн нийт хичээлийн 70-80 хувь нь байгалийн шинжлэх ухааны, үлдсэн хэсгийн 50 хүрэхгүй хувь нь иргэний боловсрол олгоход чиглэгдэж байна.
- Гэгээрлийн сайд, Хууль зүйн сайдын (хуучин нэрээр) хамтарсан тушаалаар 1997 оноос эхлэн Хууль зүйн сургуулиудад хүний эрхийн хичээлийг 36 цаг зааж байна. Бусад их, дээд сургуулиудад Үндсэн хуулийн эрх зүйн хичээлийн хүрээнд хүний эрхийн тухай асуудлыг хангалттай судалж чадахгүй байна. Түүнчлэн хүний эрхийн тухай асуудал бол зөвхөн хуульч мэргэжилтний судлах зүйл мэтээр үздэг хандлага их, дээд сургуулийн удирдлага, багш, оюутнуудын дунд түгээмэл ажиглагдсан байна.

⁶¹ Монгол Улсын ХЭҮК, Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний тухай илтгэл, УБ, 2006, 5-11 тал.

⁶² Монгол Улсад хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөр, Монгол Улс, 2003

Хүснэгт 2.9.1 НҮБ-ын нэгдэн орсон гэрээ, хэлэлцээрийн хэрэгжилтийн байдал

	Нэгдэн орсон он (илтгэх хугацаа)	Сүүлчийн илтгэл өгсөн хугацаа	Хүлээгдэж байгаа	Тайлбар
Арьс өнгө, үндсээр ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай олон улсын Конвенци	1969 (2 жилд)	Илтгэл N11, 1998	Илтгэл N16-2000, N17-2002	2 илтгэл хулээгдэж буй
Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт	1974 (5 жилд)	Илтгэл N4, 1998	2003.3.31	Хугацаа өнгөрсөн
Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын Пакт	1974 (5 жилд)	Илтгэл N3, 1998	2003.6.30	Хугацаа ойртсон
Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай Конвенци	1981 (4 жилд)	Илтгэл N3,4, 1997	Илтгэл N5-2001, N6-2005	2 илтгэл хулээгдэж буй
Хүүхдийн эрхийн тухай Конвенци	1990 (5 жилд)	Илтгэл N2, 2003	2008 онд 3 дахь илтгэл	Хугацаа ойртсон
Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг Конвенци	2000 (4 жилд)		2003. 2. 23	Хугацаа өнгөрсөн

Мэдээллийн эх сурвалж: ХЭҮК, 2003, ХЗДХЯ, 2007

“Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем” байгуулах ажлыг Дэлхийн Банкны санхүүжилтээр 2005 оноос эхлэн хэрэгжүүлсэн. Энэ нь эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлж хэрэглэгчдийг баталгаат мэдээллээр шуурхай хангах ач холбогдолтой юм.

Иргэний болон улс төрийн эрхийн хэрэгжилт

Монгол Улсын Үндсэн Хууль, Эрүүгийн болон Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Улс төрийн намуудын тухай хууль, ТББ-ын тухай хууль, Сонгуулийн хууль тогтоомжуудаар иргэний болон улс төрийн эрхийг хуульчлан баталгаажуулсны дээр иргэдийнхээ иргэний болон улс төрийн эрхийг хамгаалахтай холбогдсон НҮБ-ын гол гол гэрээ конвенциудыг соёрхон батлаад байна.

Монголын ардчиллын эхний арван жилд иргэний болон улс төрийн эрх, эрх чөлөө харьцангуй сайн хамгаалагдаж байсан бол сүүлийн жилүүдэд иргэний эрхийн хамгаалалт буурсан байна гэж олон улсын судалгаанд дурьджээ⁶³.

⁶³ Landman T and Others, State of democracy in Mongolia. A desk study. Human rights centre. University of Essex. 2005. p.23.

Монгол дахь албан ёсны хүчирхийлэл нь зарим байгууллагын янз бурийн албан тушаалтан өөр, өөрийн эрхэлсэн ажлын чиглэлээр шүүхээс зөвшөөрөл авалгүй хүмүүсийг албадан saatуулах эрхтэй байна⁶⁴.

Иргэдийн нийгмийн болон шашны зэрэг ялгаанаас үүдэлтэй хүчирхийлэл, хүний эрхийн ноцтой зөрчил гардаггүй боловч сүүлийн гурван жилд гэмт хэргийн улмаас 1067 хүний амь нас хохирчээ⁶⁵. Нэг жилд дунджаар 54,000 хүн шинээр гэмтэж эмнэлэгт ирдэгийн дийлэнх хувь нь ямар нэгэн халдлагад өртөгсөд байна⁶⁶.

“Ардчилсан засаглалын шалгуур үзүүлэлтийг боловсруулах” төслийн хүрээнд 2005-2006 онд судалгаанд оролцсон хүмүүсийн 63.6 хувь нь өөрсдийнх нь амьд явах эрх, аюулгүй байдал хангагдахгүй байна гэсэн бол дөнгөж 18.1 хувь нь хангагдаж байна гэж хариулсан бөгөөд тэдний 40.2 хувь нь хүчирхийллээс айхгүй тайван байж чаддаггүй байна⁶⁷.

⁶⁴ Новак М. Иргэний болон улс төрийн эрх: тухайлбал, эрүүдэн шүүх болон хорихтой холбоотой асуудлууд. Илтгэл. НҮБ. E/CN.4/2005/Add.X.

⁶⁵ УСГ, Монгол Улсын Статистикийн Эмхтгэл-2004, 2005, УБ. 369 дахь тал.

⁶⁶ Гэмтэл согогийг сэргээн засах төв эмнэлгийн мэдээллийн сан, УБ, 2005

⁶⁷ АЗШҮБТ-ийн судалгааны хүрээнд хийсэн социологийн судалгаа, 2005

Монгол Улсын “иргэд улсынхаа нутаг дэвсгэрт чөлөөтэй зорчих, түр буюу байнга оршин суух газраа сонгох, гадаадад явах, оршин суух, эх орондоо буцаж ирэх эрхтэй” боловч ЭБШХ-иар гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдээс оршин суугаа газраасаа гадагш явж болохгүй тухай баталгааг хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч гаргуулах эрхтэй байхаар заасан байна.

Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, эвлэлдэн нэгдэх зэрэг суурь эрх Үндсэн хуулиар баталгаажсан ба үндсэн зарчмууд хэрэгжиж байна. Гэвч УИХ-ын болон орон нутгийн сонгуулийн дараа төрийн захиргааны болон үйлчилгээний албан хаагчдыг олноор нь халж солих байдал гарч байгаа нь ажил албанд ороход намын харьяаллаар ялгаварлан үздэг явдал байсаар байгаа, үзэл бодлоо илэрхийлэн тэмцэгчдийг улс төрийн зорилгоор хавчих, хэвлэл мэдээллийн гол хэрэгслийг эрх мэдэлтнүүд хараа хяналтандaa байлгах зэрэг нь хүний эрхийн зөрчил гэж судалгаанд дурдсан байна⁶⁸.

Цуглаан жагсаал хийх эрх чөлөө Үндсэн хуулиар олгогдож баталгаажсан. Жагсаал цуглааны тухай хуулийг 2005 оноос шинэчлэн мөрдүүлснээр урьд нь байсан хориг, хязгаарлалтуудыг арилгасан. Ардчилал, хүний эрхийн суурь шалгууруудын нэг болсон хүний улс төрийн болон иргэний эрхийн үзүүлэлтээр сүүлийн 13 жилд Монгол Улс дэлхийн 200 шахам орны дотор “чөлөөт” ангилалд багтаж байна⁶⁹.

Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хэрэгжилт

Монгол Улсын иргэд “ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, цалин хөлс авах, амрах, хувийн аж ахуй эрхлэх эрхтэй. Хэнийг ч хууль бусаар албадан хөдөлмөрлүүлж болохгүй”, “өндер наслах, хөдөлмөрийн чадвар алдах, хүүхэд төрүүлэх, асрах болон хуульд заасан бусад тохиолдолд эд, мөнгөний тусламж авах эрхтэй”-г хуульчлан баталгаажуулсан билээ.

Шилжилт хөдөлгөөнтэй холбогдсон асуудлыг хариуцсан байгууллагууд хоорондын ажлын уялдаа холбоо сул, хяналтын тогтолцоог шат

⁶⁸ АЗШҮБТ-ийн судалгааны хүрээнд хийсэн социологийн судалгаа, 2005

⁶⁹ Freedom in the World: Country Subscores. www.freedomhouse.org, 2006

шатандаа хангахгүй байгаагаас иргэдийн тоог бүрэн тогтоож чадахгүй, тэднийг хаана явааг мэдэхгүй байх явдал ажиглагдаар байна. Тухайлбал, 2004 онд явуулсан иргэний баримт бичгийн улсын үзлэгээр Улаанбаатар хотод 4,385 өрхийн 11,529, орон нутагт 5,683 өрхийн 18,970 иргэд үндсэн засаг захиргааны нэгжийнхээ хүн амын бүртгэлээс хасуулахгүйгээр шилжин суурьшиж, шилжих хөдөлгөөний бүртгэлд хамрагдаагүй гэсэн дүн гарсан байна⁷⁰. Хот руу чиглэсэн иргэдийн шилжилт хөдөлгөөн нь нийслэл дэх нийгмийн халамж, асрамжийн үйлчилгээний ачааллыг нэмэгдүүлэх, хүртээмжийг багасгах, хамрах хүрээг өргөжүүлэх гэх мэтээр олон бэрхшээлийг бий болгож байна. Жишээлбэл, 2001-2005 оны 4 жилийн байдлаар үзэхэд Баянзүрх, Сонгинохайрхан дүүргийн халамжийн тэтгэвэр авагчдын тоо 31-37 хувиар өсч, зарцуулах хөрөнгийн хэмжээ 2.5 дахин нэмэгдсэний зэрэгцээ шилжин ирэгсдийн бичиг баримт бурдэл болоогүйгээс халамжид хамрагдаж чадахгүй байх тохиолдолд багагүй байна⁷¹.

Боловсролыг алагчилахгүйгээр үнэ төлбөргүй олгох Үндсэн хуулийн заалт Монгол Улсад амжилттай хэрэгжиж байна. Харин хүүхдээ сургуулиас нь гарган авах, сургуульд оруулахгүй байх явдал хөдөө орон нутагт малчдын дунд байна.

Монгол Улсын иргэд шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөтэй, соёл, урлаг, шинжлэх ухааны үйл ажиллагаа явуулах, бүтээл туурвих, үр шимийг нь хүртэх эрхтэй. Монгол оронд Буддын шашин зонхилох үүрэгтэй гэж хуульчилсны дагуу шашны үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрлийг аймаг, нийслэлийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал олгож байна. Өнөөгийн байдлаар Монгол Улсад Будда, Христ, Муслим, Бахай, Язу тарниийн болон бөө мөргөлийн 270-аад сүм хийд байгаагаас 186 нь албан ёсоор бүртгүүлж үйл ажиллагаагаа явуулж байна⁷².

⁷⁰ Нямдорж Ц. Хүн амын шилжих хөдөлгөөний эрх зүйн орчны өнөөгийн байдал, түүнийг боловсронгуй болгох арга зам. Хүн амын шилжих хөдөлгөөний асуудлаарх үндэсний дээд хэмжээний уулзалт. УИХ-ын Нийгмийн бодлогын байнгын хороо, Хүн амын хөгжлийн асуудлаарх Азийн парламентчдын форум, НУБХАС, УБ, 2005, 42-51 дэх тал.

⁷¹ Баярсайхан Ц. 2005. Шилжилт хөдөлгөөнөөс нийгмийн салбарт гарч буй хундрэл, бэрхшээл, шийдвэрлэх бодлогын чиглэл. Хүн амын шилжих хөдөлгөөний асуудлаарх үндэсний дээд хэмжээний уулзалт. УИХ-ын Нийгмийн бодлогын байнгын хороо, Хүн амын хөгжлийн асуудлаарх Азийн парламентчдын форум, НУБХАС, УБ, 52-59 дэх тал.

⁷² Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын урсгал архивын мэдээ, 2005, 1 сар.

Ардчилал, хүний эрхийн суурь баталгаа болдог эдийн засгийн эрх чөлөө сүүлийн жилүүдэд сайжирсан гэдэг дүгнэлтийг олон улсын байгууллага болон үндэсний судлаачид хийжээ. Дэлхийн улс, орнуудын эдийн засгийн чөлөөт байдлын индексийг нэгдсэн аргачлалаар гаргадаг Херитэж сангийн судалгааны анхны тайлангаас эхлэн манай улс хамрагдаж ирсэн бөгөөд 1995-2001 оныг хүртэл бараг чөлөөт бус (3.00-3.99) ангилалд багтаж байгаад 2002 оноос эхлэн ерөнхий чөлөөт (2.00-2.99) гэсэн ангилалд багтах болсон байна. Гэхдээ 2005 онд 2.75 гэсэн оноотой байсан бол 2006 онд 2.83 болж 0.10 оноогоор ухарчээ⁷³.

Хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн эрхийн хэрэгжилт

Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн эрхийн тухай, Эмэгтэйчүүдийг алагчилах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц, түүний нэмэлт протоколууд, Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, түүний нэмэлт протоколууд, хүүхдийг хамгаалах болон улс хооронд үрчлэх асуудлаар хамтран ажиллах тухай конвенцуудад манай улс нэгдэн орсон байна.

Жендерийн тэгш байдлын тухай асуудал энэ илтгэлд тусгайлан дэлгэрэнгүй орж байгаа учраас зөвхөн эмэгтэйчүүдийн эрхийн томоохон зөрчил болсон хүчирхийлэл, хүн худалдах гэмт хэргийн тухай авч үзлээ. Хүний эрхийн үндэсний төвийн тоо баримтаар гурван эмэгтэйн нэг нь хүчирхийллийн ямар нэг хэлбэрт, арван эмэгтэйн нэг нь бие маходийн хүчирхийлэлд тогтмол өртдөг байна⁷⁴. Сүүлийн жилүүдэд эмэгтэйчүүдийн амьдралын ядуу байдлыг ашиглан дарамталж биенийг нь үнэлүүлэх, улмаар хил дамжуулан худалдах явдал улам бүр зохион байгуулалттай болж байна. Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг устгах хөтөлбөрийг НҮБХС-тай хамтран хэрэгжүүлж, тухайн хүүхдийг хүнд хөдөлмөрөөс хөндийрүүлж сургуульд явуулах арга хэмжээг авч байна.

Монголд хүн худалдаалах гэмт хэрэгт (ХХГХ) өртөж хохирсон хүний тоо 2000 онд хоёр байснаа 2006 оны эхний хагас жил хүртэлх

⁷³ ННФ, МУИС-ийн ЭЗС, "Монгол Улсын эдийн засгийн эрх чөлөөний тойм-2006", "Институцийн хөгжилэлийн засгийн өсөлтийг түргэгтэх шинэтгэлийн дараагийн үе шат" судалгааны тайлан, УБ, 2006, 34-35 дахь тал

⁷⁴ ХЭҮК, Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний тухай илтгэл, УБ, 2002

хугацаанд 127-д хүрчээ. Эдгээр хүмүүс ихэвчлэн Хятад, Солонгос, Малайз, Хонгонг, Сингапур, Макао, Турк, Израйль болон Югослав, Дорнод Европын орнуудад худалдаалагдсан байна. ХХГХ-т өртөж болох хамгийн өндөр эрсдэлтэй бүлэг нь орлого багатай, ажилтгүй 19-35 насны эмэгтэйчүүд юм⁷⁵.

"Хүүхэд гэмт хэрэгт холбогдож буй шалтгаан" судалгаанаас үзэхэд хүүхдүүд гол төлөв хулгайн гэмт хэрэг үйлдсэн байх ба халдлагын зүйлийн онцлогоос харахад ядуурал, тэнэмэл амьдрал нь гэмт хэрэг үйлдэх нэг үндсэн шалтгаан болжээ.

Гэр бүлийн хүчирхийлэл нь хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн, нийгмийн эрүүл мэнд, эдийн засгийн хөгжилд хүчтэй сөрөг нөлөө үзүүлдэг гэмт хэрэг юм. Гэтэл өнөөдөр далд, хэрцгий шинжтэйгээр үйлдэгддэг гэр бүлийн хүчирхийлэл улам нэмэгдэж, цагдаагийн байгууллагад хандсан нийт гэмт хэрэг, зөрчлийн дуудлагын 50 хувийг эзэлж байна⁷⁶. Гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртөгсдийг түр хамгаалах байраар 2002-2006 онуудад үйлчлүүлэгсдийн дийлэнх нь эмэгтэйчүүд байв. Эдгээр хохирогчдын 4 хүн тутмын нэг нь амиа хорлох оролдлого хийж байжээ⁷⁷.

Монгол улс Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуулийг 2004 онд баталсан нь эмэгтэйчүүд гэр бүлдээ айдас түгшүүргүй амьдрах эрхийг төрөөс баталгаажуулж өгсөн чухал алхмын нэг болсон төдийгүй нийгмийн энэхүү сөрөг үзэгдлээс урьдчилан сэргийлэх, хохирогчид үзүүлэх тогтолцоо, арга хэрэгслийг бүрдүүлэх эх суурь тавигдсан байна. Хүчирхийлэлд өртсөн эмэгтэйчүүдийг түр хамгаалах байр байгуулах тухай заасны дагуу Хүчирхийллийн эсрэг үндэсний төв (ТББ) 2004-2006 онд Дундговь, Сэлэнгэ, Төв аймаг, Улаанбаатар хотод эмэгтэйчүүдийг түр хамгаалан байрлуулах 4 байрыг байгуулан хандивын хөрөнгөөр үйл ажиллагааг санхүүжүүлж байна.

⁷⁵ Азийн сан, Хүйсийн тэгш эрхийн төв, Монгол Улс дахь Хүн худалдах гэмт хэрэг: эрсдэл, эмзэг байдал, хор уршиг. Хүн худалдах гэмт хэрэгтэй тэмцэх түншлэл: Урьдчилан сэргийлэх, Хамгаалах, Мөрдөн шалгах нь. Судалгааны тайлан, УБ, 2006, 11 сар.

⁷⁶ ХЭҮТ, ЗХЖТ, "Гэр бүл дэх хүчирхийлэл - Цагдаагийн ажилтын санаа бодол" судалгаа, 2004

⁷⁷ ХЭҮТ-ийн түр хамгаалах байрны үйлчилгээний мэдээллийн сан, 2006

Хэвлэл, мэдээллийн эрх чөлөөний байдал, иргэдийн мэдээлэл олж авах эрх чөлөөний хэрэгжилт

Монгол Улсын иргэдийн "... итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, уг хэлэх, хэвлэн нийтлэх..." эрх чөлөөтэй⁷⁸. Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуульд хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслийн нийтлэл, нэвтрүүлэгт хяналт тавихгүй байх, нийтэлж, нэвтрүүлж байгаа зүйлийнхээ хариуцлагыг хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэл өөрөө хариуцахаар заасан нь өөр өөр үзэл бодлыг чөлөөтэй мэдээлэх боломж олгосон⁷⁹. Олон нийтийн радио, телевизийн тухай хуулиар "бодит мэдээлэл олж авах иргэний эрхийг хүндэтгэх, олон ургальч үзлийг эрхэмлэх" зарчмыг хуульчилсан байна.

Нийслэл хот болон төв суурин газруудад хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр түгээж буй мэдээллийн эх үүсвэр, төрөл олширч, олон ургальч үзэл, мэдээллийн тэнцвэртэй байдлыг хангахад ахиц гарч байна. ХМХ-ийн эрх чөлөөг хуулиар зохицуулсан боловч мэдээллийн эрх чөлөөний ерөнхий хууль үгүйлэгдэж байна. Тухайлбал, хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуультай зөрчилдсөн бусад эрх зүйн актууд хүчинтэй байсаар байгаа нь ХМХ, сэтгүүлчид бусдын нөлөөнд далдуур орох боломжийг олгосоор байна.

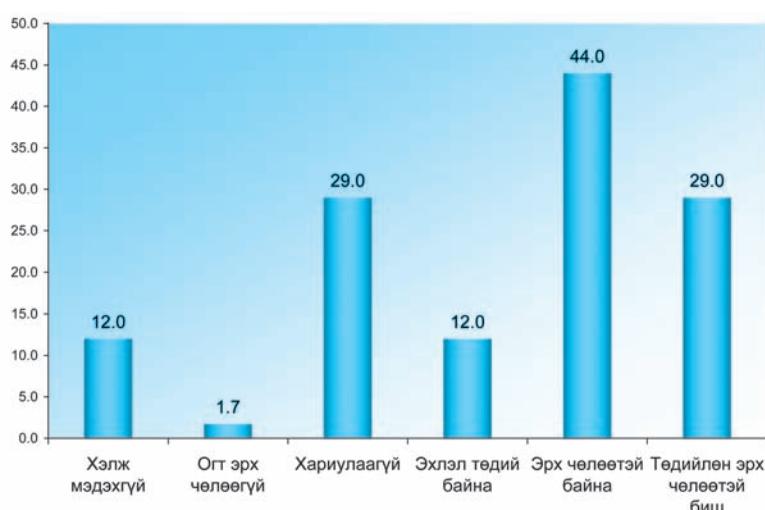
Ардчилал хүний эрхийн шалгуур мэдээллийн хэрэгслийн эрх чөлөөний үзүүлэлтээр Монгол

Улс 2005 онд 54 дүгээрт байсан бол 2006 онд 77 дугаарт буюу хагас эрх чөлөөтэй гэсэн ангилалд оржээ. Олон улсын 0-100 хүртэлх үнэлгээний эрэмбээр 0-30 эрх чөлөөтэй, 31-60 хагас эрх чөлөөтэй, 61-100 эрх чөлөөгүй гэж ангилдаг⁸⁰. Монголын хэвлэлийн хүрээлэнгийн судалгааны дунг Дүрслэл 2.9.1-т үзүүллээ.

Монгол Улс 2001 онд ХЭҮК-ыг байгуулж, 2003 онд ХЭХҮХ баталсан. Тус хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх ажлыг удирдан зохион байгуулах, хяналт-шинжилгээ хийх, төрийн болон ТББ, нутгийн удирдлагын байгууллагуудаас зохион байгуулж байгаа үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, дэмжлэг үзүүлэх зорилго бүхий YXX-ны бүрэлдэхүүн, дүрмийг 2005 онд баталж, орон нутаг, нийслэлд салбар хороодыг байгуулсан. "Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийг 2006-2008 онд хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө"-г 2006 онд батлагдсан.

Үндсэн хуулиар "Төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй"-г⁸¹ хуульчилсан. 1998 оны "Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль"-аар хэвлэл, мэдээллийн эрх чөлөө, чөлөөт байдлыг хязгаарласан хууль гаргах, олон нийтийн мэдээллийн агуулгад төрөөс хяналт тогтоохыг хориглож, хяналт тавьдаг байгууллага байгуулах, хяналтын үйл ажиллагааг төрөөс санхүүжүүлэхгүй байх, төрийн байгууллага өөрийн мэдэлд хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлтэй байхыг хориглосон⁸².

Дүрслэл 2.9.1 Монголын хэвлэлийн эрх чөлөөний түвшин, асуулгад оролцогчид, хувиар

Мэдээллийн эх сурвалж: Монголын Хэвлэлийн Хүрээлэнгийн судалгааны алба,
Монголын хэвлэл, мэдээллийн байдлын талаарх олон нийтийн үнэлэмж, УБ, 2004

⁷⁸ Монгол Улсын Үндсэн хууль, 2-13-17, "Төрийн мэдээлэл" эмхтгэл, 1992, №1.

⁷⁹ Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль, 3-1, 3-2. 1998. "Төрийн мэдпээлэл" эмхтгэл.

⁸⁰ <http://freedomhouse.org>

⁸¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль, 2-13-17. "Төрийн мэдээлэл" эмхтгэл. 1992. №1.

⁸² "Төрийн мэдээлэл" эмхтгэл. 1998. №10.

2005 оны “Олон нийтийн радио, телевизийн тухай хууль”-аар олон нийтийн радио телевиз нь олон нийтийн эрх ашигт үйлчилдэг, тэдний өмнө хариуцлага хүлээдэг, хяналтан дор нь нийт үндэсний эрх ашгийг дээдлэн үйл ажиллагаа явуулдаг ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд болохыг заасан.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Хүний эрхийн талаарх олон нийтийн боловсрол, мэдлэгийг дээшлүүлэх;
- Хууль хэрэгжүүлэх зарим байгууллагуудын чадавхийг дээшлүүлэх;
- Мэдээллийн хүртээмжийг сайжруулах;
- Хүний эрхийн мэдээллийн төв байгуулах;
- Олон улсын стандартад нийцсэн орчин үеийн тоног төхөөрөмжтэй криминалистикийн лабораторитой болох;
- Урьдчилан хорих байр болон хорих газруудад хяналтын камер суурилуулах;
- Олон улсын стандартад нийцсэн урьдчилан хорих байртай болох;
- Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын хүний эрхийн гэрээ, конвенцийг олон нийтэд сурталчилж, тайлбарлан таниулах, тэдгээрт хяналт тавих механизмыг хөхиүлэн дэмжих;

- Мэргэжлийн эрх чөлөөний тухай хуультай болох;
- Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх Үндэсний хөтөлбөрийг баталж, хэрэгжүүлэх;
- Жендерт сууринсан хүчирхийллийн шалтгаан нөхцлийг зөв тодорхойлж багасгах;
- Архидалтгүй орчин бий болгох нөхцлийг бүрдүүлэхэд анхаарах;
- Эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэлтэй тэмцэх үйл ажиллагааны үр дүнг дээшлүүлэх, төр, ТББ-дын чадавхийг нэмэгдүүлэх.

Дунд болон урт хугацаанд:

- “Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенц”-ийн нэмэлт протоколд нэгдэн орох;
- Иргэд, байгууллагаас ирүүлсэн саналыг шийдвэрийн төсөлд тусгасан эсэх талаар эргэж мэдэгдэх тогтолцоог бүрдүүлэх;
- Хуулийн хэрэгжилтэд мониторинг хийх тогтолцоог бүрдүүлэх;
- Мэдээллийн эрх чөлөөний ерөнхий хууль боловсруулах, хэрэгжүүлэх.

Ардчиллын үндсэн зарчмын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал

Монгол Улсад ардчиллын үзэл санаа, зарчмууд төрийн бодлогын хэмжээнд баталгаажин иргэдийн итгэл үнэмшил, үйл ажиллагаа болох чиглэлээр хөгжиж байна. Төрийн эрх мэдэл хуваарилах зарчимд суурилсан ардчиллын үндсэн институтуудийг ардчилсан сонгуулиар бүрдүүлэн төлөвшүүлж байна. Ардчиллын эдийн засгийн баталгаа болсон хувийн өмч давамгайлсан өмчийн олон хэлбэр бүхий зах зээлийн эдийн засгийн харилцаа төлөвшиж, иргэдийн улс төр, ардчиллын соёл боловсрол аажим боловч дээшилж байна.

Дэлхийн банкнаас явуулсан улс орнуудын засаглалын төлөв байдлыг үнэлэх судалгааны дүнгээс үзэхэд олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн засаглалын 6 шалгуур үзүүлэлтийн бараг бүх үзүүлэлтээр Монгол Улс сүүлийн жилүүдэд ухарсан байна (Хүснэгт 2.9.2). Засаглалын шалгуур үзүүлэлтүүдийг гаргахдаа засаглалын чанарын талаар хувийн хэвшил, иргэд, хөгжих буй орнуудад хийгдсэн эксперт судалгаа, эрдэм шинжилгээний байгууллага, төрийн бус байгууллага болон олон улсын байгууллагуудаас ирүүлсэн судалгааны үр дүн болон тэдгээрийн өгсөн хариултын статистик мэдээнд үндэслэдэг байна. Энэ нь Дэлхийн банкны албан ёсны байр суурийг илэрхийлдэггүй байна.

Хүснэгт 2.9.2 Монгол Улсын засаглалын шалгуур үзүүлэлт

		Хувь (0-100)	Үнэлгээ (-2.5+2.5)	Стандарт хэлбэлзэл	Судалгаа, саналасуул- гын тоо
Дуу хоолой ба хариуцлага	1996	61.7	+0.47	0.27	3
	2000	58.7	+0.37	0.25	4
	2005	52.4	+0.04	0.19	9
	2006	53.4	+0.10	0.18	9
Улс төрийн тогтвортой байдал	1996	63.9	+0.58	0.45	2
	2000	73.6	+0.79	0.38	3
	2005	78.4	+0.93	0.28	6
	2006	71.6	+0.78	0.26	7
Засгийн газрын үр дүнд хүрэх чадвар	1996	33.2	-0.53	0.42	2
	2000	45.5	-0.34	0.20	4
	2005	41.7	-0.38	0.17	9
	2006	36.5	-0.46	0.18	10
Зохицуулалтын чанар	1996	22.0	-0.69	0.47	3
	2000	50.2	-0.04	0.29	5
	2005	42.4	-0.33	0.20	9
	2006	42.0	-0.31	0.18	11
Хууль дүрмийн хэрэгжилт	1996	55.7	+0.07	0.46	3
	2000	53.8	-0.03	0.21	6
	2005	46.7	-0.22	0.18	11
	2006	46.7	-0.32	0.17	12
Авлигад тавих хяналт	1996	65.0	+0.37	0.69	1
	2000	47.1	-0.31	0.24	4
	2005	38.3	-0.57	0.21	7
	2006	37.4	-0.54	0.19	8

Мэдээллийн эх сурвалж: http://info.worldbank.org/governance/wgi2007/sc_country.asp

Эрх зүйт төрийн төлөвшил, хуульд захирагдах ёсны хэрэгжилт

Монгол дахь ардчиллын хөгжлийн ололт бол иргэн бүр хууль, шүүхийн өмнө адил тэгш байх, төрийн эрх мэдэл хуваарилах зарчимд үндэслэсэн эрх зүйт төрийн төлөвшил юм. Монгол Улс Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалаар парламентын засаглалтай улс орон. Үндсэн хуулиар төрийн эрх мэдлийг хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх гэсэн салаа мөчирт тэнцвэржүүлэн хуваарилж харилцан хяналттай ажиллах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн.

Монголд эрх зүйт төр төлөвших үйл явц амжилттай хэрэгжиж тодорхой үр дүнд хүрч байгаа хэдий ч энэ хүрээнд анхаарал татсан асуудлууд байсаар байна.

- Хууль тогтоох ба гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийг хуваарилсан Үндсэн хуулийн үзэл санаа, амьдралд хэрэгжүүлсэн практикийн хооронд зөрчилдөөн байна.
- Үндсэн хуульд 2000 онд оруулсан нэмэлт өөрчлөлт нь эрх зүйн чадамжтай эсэхэд зарим судлаачид эргэлзэж байна.
- УИХ ба Засгийн газрын хоорондын харилцаанд янз бүрээр тайлбарлаж болох хуулийн заалтууд байна. Тухайлбал, Засгийн газрын танхимиын бүрдэл, төвхнөл, бас огцролтууд, Үндсэн хуулийн цэцийн маргаан зэрэг асуудлуудыг дурдаж болно. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2005 оны 3 дугаар сарын 31-ний дүгнэлтээр захирагааны хэргийн шүүхийн хяналтаас Засгийн газар, СЕХ-г гаргасан нь зарим нөхцөлд хуулиас дээгүүр Засгийн газар, СЕХ-ны үйл ажиллагаа байж болох нөхцлийг бүрдүүлсэн⁸³.

Хуульд захирагдах ёсны суурь үзэл санаа, үндсэн зарчим Монгол Улсад хэрэгжиж байгаа ч хуулийг нэг мөр баримтлан хэрэгжүүлэх талаар нийгмиийн амьдралын салбар хүрээ, хүн амын бүлэг давхраа бүрд харилцан адилгүй байна. Иргэдийн дунд хуулийн хэрэгжилт дунд зэрэг гэсэн үнэлгээ хамгийн өндөр байна. Үүний зэрэгцээ хуулийн хэрэгжилт сайн гэсэн үнэлгээ нь муу гэсэн үнэлгээнээс доогуур

⁸³ Б.Чимид, Цэцийн шийдвэр бурууг нь мэдэээр атлаа дуугүй байгааг нь гайхаж сууна. Өнөөдөр. №208 (2557), 2005

байгаа нь Монгол Улсад хуулийн хэрэгжилт хангалтгүй гэсэн дүгнэлт хийхэд хүргэж байна. Хуулийн хэрэгжилт муу байгаад нийгмээрээ дасах байдалтай болж, хууль, журмын дагуу ямар нэг ажил төрлөө хөөцөлдөж бүтээхийн оронд “таньдаг хүний эрэлд гарах”, “гар цайлгах нь” дээр гэсэн санаа бодол нийгэмд зонхилох боллоо.

Зарим талаар хууль номоороо байх нь хохиролтой, хугацаа, зардал ихтэй, албан тушаалтнуудын хөндий хүйтэн, дээрэнгүй харьцаанд өртөх, тэдний зүгээс дарамт өширхөлд автаж гол нөхцөл бодлог байна⁸⁴. Шүүх засаглал, түүний хараат бус байдал, шударга шийдвэр гаргаж байгаа эсэхэд иргэд эргэлзэж байна. Шүүхэд итгэх итгэл, тэдгээрээр үйлчлүүлэх хүсэл иргэдийн дунд үгүй болж, маргаанаа хувийн журмаар шийдвэрлэхийг эрмэлздэг болсон талаар судалгаа, мэдээллүүдэд олонтаа дурьдаж байна.

Засаг төрийн байгууллагуудын төлөөлөх, тайлагнах, хариуцлага хүлээх чадвар, үйл ажиллагааны ил тод байдал

Монгол Улсад ардчилсан төрийн институтуудын төлөөлөх чадвар сонгуулийн үр дүнгээр бий бодлог. Төрийн институтуудын ээлжит сонгуулиуд 2004-2005 онд явагдаж, улс төрийн намуудын сонгуулийн комисс, нэр дэвшигчдээс явуулдаг олон төрлийн үйл ажиллагаа нь сонгогчдын сонголт хийх боломжийг хомсдуулж, улс төрийн сонирхлыг чухалчлах байдалд хүргэж болзошгүй байдал ажиглагдаж байна. Сонгуулиудын туршлага, сургамжид тулгуурлан 2005 онд УИХ-ын сонгуулийн тухай, 2006 онд орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийг шинэчлэн батлав.

УИХ-ын болоод аймаг, нийслэл, сум дүүргийн ИТХ-ын сонгуульд өрсөлдөх нэр дэвшигчийг тодруулахад оролцдог эсэх талаар иргэдийн саналыг судлахад 40.7 хувь нь ийм боломж байдаггүй, дөрөвний нэг нь мэдэхгүй, харин цөөн тооны иргэд л оролцдог гэжээ. Энд хүн амын шилжих хөдөлгөөн нэмэгдсэн, хүн амын бүртгэл мэдээллийн тогтолцоо боловсронгуй биш, иргэд энэ үйлчилгээнд хамрагдах хэрэгцээ, соёл дутмаг, сонгогчдын нэрсийн жагсаалтыг гаргахад улс төрийн албан тушаалтнууд нөлөөлөх боломж байсаар байгаа

⁸⁴ Эрх зүйт төр Монгол Улсад, “Залуу судлаачдын үндэсний анхдугаар форум”-ын эрх зүйн салбарын илтгэл, Төрийн ордон, УБ, 2005.04.15

зэрэг шалтгаанууд нөлөөлж байна.

Иргэний нийгэм, иргэдийн оролцоо, улс төр, ардчиллын мэдлэг төсөөлөл

Монгол Улсын иргэд “нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс нам, олон нийтийн бусад байгууллага байгуулах, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй”. Энэ төрлийн харилцааг зохицуулж буй гол хууль нь 1997 онд батлагдсан ТББ-ын тухай хууль юм.

2005 оны 1 дүгээр улирлын байдлаар 4700 орчим ТББ бүртгэгдсэн байна. Иргэний нийгмийн талаар судалгаанд Хүн амын бараг тэн хагас нь (45.3 хувь) дор хаяд нэг Иргэний Нийгмийн Байгууллага (ИНБ)-ын гишүүн гэсэн дүн гарчээ. Намын гишүүнчлэл харьцангуй өндөр хувьтай буюу 41.5 хувь, үйлдвэрчний эвлэл 14.1 хувь, эмэгтэйчүүдийн ТББ 4.4 хувьтай байна.

ИНБ-уудын санхүүгийн чадвар сул, гол төлөв донор байгууллагын дэмжлэгт тулгуурласан үйл ажиллагаа явуулж байгаа нь тэдгээрийг аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэх боломжийг хязгаарласан байдагтай холбоотой.

Хууль, төр засгийн бодлогод нөлөөлөх иргэдийн бололцоог сайжруулах зорилгоор Нээлттэй Нийгэм Хүрээлэн (ННХ) идэвхтэй ажиллаж байгаа бөгөөд хуулийн хэлэлцүүлэг, тулгамдсан асуудлуудыг хөндөж ток-шоу телевизээр зохион байгуулан ажиллахын зэрэгцээ, Засгийн газраас санаачилсан “Цахим Монгол” болон Нээлттэй Засаг хөтөлбөрүүд нь иргэд, олон нийт бодлого боловсруулахад оролцох, нөлөөлөх боломжийг өргөтгөсөн чухал алхам болсон⁸⁵.

Монгол Улс ардчилалд шилжсэнийг хүн амын дийлэнх буюу 80 орчим хувь нь зөв гэж үзсэн ч ардчиллын талаарх олон нийтийн ойлголт, төсөөлөл их ерөнхий, ардчиллын гол үзүүлэлтүүд, ялангуяа ардчиллын чанарыг харуулах үзүүлэлтүүдийн талаарх мэдлэг хангалтгүй байна. Ардчилсан засаглалын шалгуур үзүүлэлт боловсруулах төсөл (АЗШҮБ)-ийн хүрээнд хийсэн судалгаанаас үзэхэд иргэд Монгол Улсад ардчиллын хөгжил дунд зэрэг гэсэн үнэлгээ өгчээ.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Ардчиллыг бэхжүүлэх үндэсний хөтөлбөрийг батлан хэрэгжүүлэх, ардчиллын зарчмуудын талаар иргэдийн мэдлэгийг дээшлүүлэх;
- Төрийн албаны шинэтгэл хийх;
- Чөлөөт, шударга сонгууль явуулахад дэмжлэг үзүүлэх;
- Захиргааны байгууллагын тогтолцоог ил тод, боловсронгуй болгох, захиргааны шийдвэрийг стандартчлах.

Дунд хугацаанд:

- Ардчиллын талаар нийтийн боловсрол олгох радио, телевизийн тусгай суваг ажиллуулах;
- Сонгуулийн үйл ажиллагаанд тавих олон нийтийн хяналтыг сайжруулах;
- Бие даасан, хараат бус, шударга шүүх ажиллах нөхцлийг бүрдүүлэх.

⁸⁵ <http://www.open-government.mn>

Авлигын өнөөгийн байдал

Авлигатай тэмцэх байгууллагын чадавхи, үйл ажиллагааны хараат бус, ил тод байдал, соён гэгээрүүлэх ажлын үр нөлөө

Монгол Улсад авлигатай тэмцэх бие даасан байгууллага нь байгуулагдаад удаагүй, үйл ажиллагаа нь эхлэлийн шатанд байна. Авлигатай тэмцэх газар нь хөрөнгө орлогын мэдүүлгийг хянан шалгах, хуулиар харьяалуулсан хэрэгт хэрэг бүртгэл, мөрдөн байцаалт явуулах, улсын хэмжээнд авлигын эсрэг олон нийтийг соён гэгээрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулах, үйл ажиллагааг нь уялдуулан зохицуулах явдал юм. Үүнээс гадна нэгдсэн хөтөлбөр боловсруулах, арга зүйн удирдлагаар хангах, хэрэгжилтэнд нь хяналт тавих, орон нутгийн орон тооны бус зөвлөлд чиглэл, үүрэг өгөх, авлигын цар хүрээ, хэлбэр, шалтгааныг 2 жилд нэгээс доошгүй удаа судлан авлигын индексийг гаргаж олон нийтэд мэдээлэх, төрийн бус байгууллага, иргэдээс авлигатай тэмцэх талаар явуулж байгаа үйл ажиллагаа, гаргасан санал, санаачилгыг дэмжин туслах, тэдний оролцоог нэмэгдүүлэх зохион байгуулалтын арга хэмжээ авах, авлигын нийгмийн хор аюулыг олон нийтэд ухуулан сурталчлах ажлыг тасралтгүй явуулах, олон нийтийн авлигын талаархи мэдлэгийг дээшлүүлэх, түүнтэй тэмцэх арга барилд сургах ажлыг зохион байгуулах чиглэлээр сургалт, сурталчилгаа хийх, төрийн үйлчилгээ авсан иргэд, байгууллагын судалгаанд тулгуурлан төрийн байгууллагын шударга байдлын түвшинд 2 жил тутамд үнэлгээ гаргаж, олон нийтэд мэдээлэх зэрэг соён гэгээрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх олон талт үйл ажиллагаа явуулах юм.

Авлигын ерөнхий төлөв байдлын талаарх шинжээчдийн болон олон нийтийн үнэлгээ, дүгнэлт

Авлига Монголын нийгмийн анхаарал татсан асуудал болсныг олон тооны судалгааны дүн харуулдаг. Авлигатай тэмцэх үндэсний

хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн мониторингийн судалгааны дүнгээс (2004) үзвэл судалгаанд оролцогчдын 88.9 хувь нь Монголд авлига дэлгэрсэн гэж хариулжээ. Дэлхийн банкны институтын судалгаагаар Авлигыг хянах үнэлгээ нь 2002 онд -0.08 байснаа 2004 онд -0.52, 2005 онд -0.55 (+2.5-2.5 шкалын үнэлгээгээр) хүртэл буурсан⁸⁶.

Транспарэнс Интэрнешнл байгууллагаас гаргадаг Авлигын олон нийтийн хандлагын индексээр Монгол Улс 2005 онд 3.0 баллтайгаар 158 улсаас 87 дугаарт авлигад өртсөн улсуудын тоонд багтаж байсан бол 2006 онд 2.8 баллтайгаар 163 улсаас 99 дүгээрт 10 гаруй байраар ухарсан байна⁸⁷. MYXAYT-aas 2006 онд төрийн үйлчилгээний зарим байгууллагын хүнд суртлын индексийг тодорхойлох зорилгоор 400 гаруй аж ахуйн нэгж, бизнес эрхлэгчдийн дунд явуулсан судалгаагаар гарсан төрийн үйлчилгээний зарим байгууллагын авлигын үзүүлэлтийг Дүрслэл 2.9.2-д үзүүлэв. Тайлбар: 0-20 оноогоор дүгнэсэн ба оноо ихсэх тусам тухайн үзэгдэл их байгааг илэрхийлнэ.

АНУ-ын ОУХА, Азийн сангаас хамтран 2005 оны 6, 7-р сард Монгол дахь авлигын байдалд хийсэн үнэлгээнд "Ашиг сонирхлын зөрчилдөөн тодорхой салбар болон системийг бүхэлд нь хамарсан шинжтэй болсноор улсын ба хувийн хэвшлийн хоорондох зааг хязгаар нэлээд бүдгэрсэн" гэж дүгнэсэн байна⁸⁸. Мөн судалгааны тайланда авлигатай тэмцэх асуудлыг бодлогын түвшинд бататгаж, хууль тогтоомжийг шинчлэн идэвхтэй хэрэгжүүлэх, авлигатай тэмцэх бие даасан байгууллага байгуулж ажиллуулах, НҮБ-ын Авлигын эсрэг конвенцийг хэрэгжүүлэх үйл явцад олон нийтийн өргөн оролцоог дэмжих, иргэд, бизнес эрхлэгчид болон Засгийн газрын хооронд хийгддэг хэлцлүүд, бараа үйлчилгээ худалдаж авах, өмч хувьчлал, гааль, газар

⁸⁶ http://info.worldbank.org/governance/kkz2005/country_report.asp?countryid=147

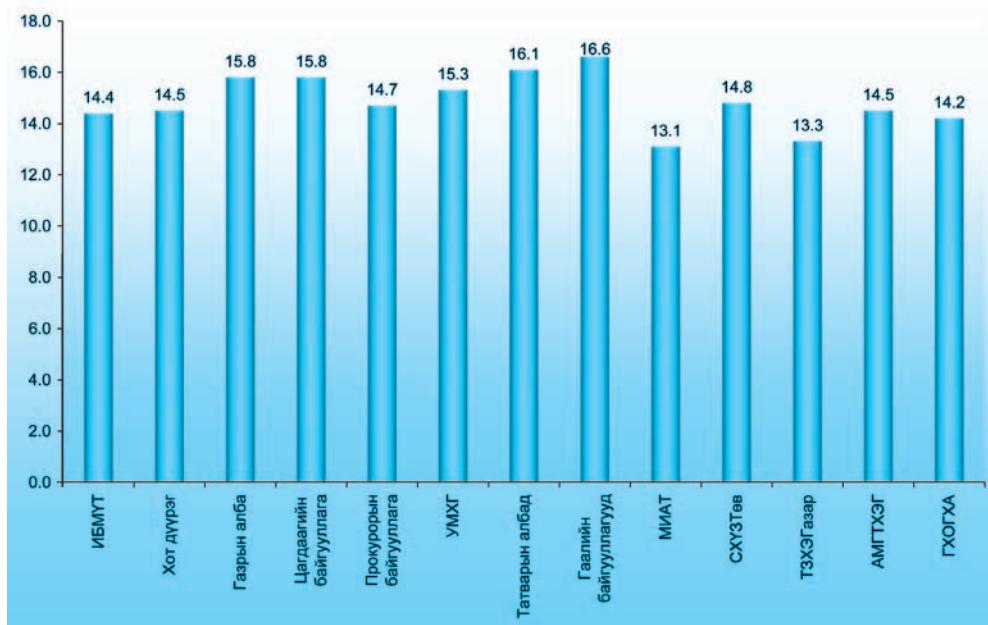
⁸⁷ Transparency International. Corruption Perceptions Index, 2006. www.transparency.org

⁸⁸ Монгол Улс дахь авлигын байдалд хийсэн үнэлгээний тайлан, УБ, 2005, 1 дэх тал.

ашиглалт, уул уурхай, банк болон хуулийн салбар, улс төр, бизнесийн дээд хүрээнийхэн

зэрэг авлигын үүр уурхайг хөндөх талаар тодорхой зөвлөмжүүдийг гаргажээ⁸⁹.

Дүрслэл 2.9.2 Төрийн үйлчилгээний зарим байгууллагын авлигын үзүүлэлт

Эх сурвалж: Төрийн үйлчилгээний байгууллагуудын хүнд суртлын индекс, 2006

Тулгамдаж буй асуудал

Авлигыг устгахад хүндрэл учруулж байгаа үндсэн асуудал нь Монгол Улсын шүүхийн тогтолцоо хангалтгүй, иргэдийн нэхэмжлэлийг тэр болгон хангадаггүй, боломжгүй мэдээллийн баталгаа шаарддаг, шүүхийн шийдвэрийн биелэлт хангалтгүй байдаг явдал юм. Ялангуяа авлига, албан тушаалтны оролцсон байж болзошгүй хэргийг авч хэлэлцэхгүй удаах, холбогдох шүүхийн шийдвэрийг он дамжуулан гүйцэтгэхгүй байх, олон шатны шүүхүүд зөрүүтэй шийдвэрийг удаа дараа гаргах зэрэг асуудлууд гардаг нь иргэд авлигын хэргээр шүүхэд хандаж эрх мэдэлтэн, албан тушаалтуудтай харгалдахаас цааргалдаг уур амьсгалыг бий болгож байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- НҮБ-ын Авлигын эсрэг конвенцид Монгол Улсын хууль тогтоомжийг нийцүүлэх;
- Хөрөнгө орлогын мэдүүлгийн хамрах хүрээг багасгах, улмаар орон нутгийн иргэдийн хурлын сонгуульд нэр дэвшигчид, Иргэдийн хурлын төлөөлөгчдийг хамруулах хүрээнээс хасах, хөрөнгө орлогын мэдүүлэг нь ашиг сонирхлын зөрчлийг илэрхийлэх боломжтой байх, цаашид хувь хүний нууцын тухай хуулийн зохицуулалттай нийцэж байхаар боловсронгуй болгох.

Дунд хугацаанд:

- Соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагааны нэгдсэн тогтолцоо бүрдүүлэх;
- Ашиг сонирхлын зөрчлийг зохицуулсан хууль боловсруулан хэрэгжүүлэх.

⁸⁹ Монгол Улс дахь авлигын байдалд хийсэн үнэлгээний тайлан, УБ, 2005, 2 дахь тал.

Бүлэг 3

МХЗ-УУДЫН ОРОН НУТАГ ДАХЬ ХЭРЭГЖИЛТ

Бүлэг

3

МХЗ-уудын орон нутаг дахь хэрэгжилтийн байдал

Нөхцөл байдал

Монгол Улс нь парламентийн засаглалтай бөгөөд Засгийн газар, орон нутгийн засаг захиргааны нэгжээс бүрдсэн нэгдмэл улс юм. Засаг захиргааны хувьд 21 аймаг, 329 сум, 1,560 баг, нийслэл Улаанбаатар хот нь 9 дүүрэг, 132 хороодоос бүрдэнэ. Монгол Улсын Үндсэн хуульд засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлага нь нутгийн өөрөө удирдах ёсыг төрийн удирдлагатай хослуулах үндсэн дээр хэрэгжинэ гэж заажээ. Иймд засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж нь Засаг дарга, Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал гэсэн орон нутгийн хосолмол удирдлагатай юм.

Төвлөрлийг сааруулах үйл явц 1990-ээд оноос хойш тасралтгүй явагдаж байгаа ч удаашралтай, нутгийн захиргааны байгууллага, төрийн захиргааны төв байгууллагуудын хоорондын харилцаа болон эрх мэдлийн асуудалд зарим бэрхшээл учирсаар байна. Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага болох орон нутгийн Хурлууд нь орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн асуудлыг шийдвэрлэх эрх мэдэл хязгаарлагдмал, дээрээс хуваарилсан төсвийг ёс төдий баталж байна гэсэн шүүмжлэл гардаг. “Төв, орон нутгийн санхүү, эдийн засгийн хэлтсүүдийн удирдах ажилтнуудын зөвлөгөөн”-ийг 2006 онд зохион байгуулах үеэр орон нутагт тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх асуудлын талаар санал солилцоход нутгийн өөрөө удирдах байгууллагад төсвийн тогтоосон хяналтын тоонд үндэслэн төлөвлөх, батлах эрх олгох, орон нутгийн улсын төсвийн байгууллагуудын зардлыг эдийн засгийн ангилал хооронд шилжүүлэн зарцуулах эрхийг аймгийн Засаг даргад олгох зэрэг асуудлыг санал болгож байв.

Улсын төсвийн хөрөнгөөр нийлүүлэх, худалдан авах бүтээгдэхүүний санхүүжилтийг төсвийн ерөнхийлөн захирагч бүрийн төсвийн багцад нь багтаан төсвийн байгууллагаар батлах эрх олгох эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх зорилгоор “Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль”-д, орон нутгийн эрх мэдлийг нэмэгдүүлэх, бие даасан байдлыг хангахтай холбогдуулан төсвийн орлогыг

оновчтой тогтоох, төсвийн эрхийг өргөтгөх үүднээс “Нэгдсэн төсвийн тухай хууль”-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулахаар боловсруулж байна. Эдгээр хуулийн төслүүд батлагдснаар орон нутгийн төсвийн эрх захирагчдын эрх мэдлийг нэмэгдүүлж орон нутгийн төсвийн орлого нэмэгдэн төв, орон нутгийн төсвийн харилцаа сайжирна гэж үзэж байна.

Монгол Улсын хууль, УИХ, Засгийн газрын шийдвэрүүд болон бусад эрх зүйн актуудаар баталгаажсан, одоо мөрдөгдөж байгаа нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх бодлогын чанартай олон баримт бичгүүд байгаа боловч тэдгээрийн хоорондын уялдааг хангах талаар эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй, шаардлагатай захиргааны бүтцийг бүрдүүлж чадаагүй байна⁹⁰. УИХ, Засгийн газрын баталсан олон төсөл, хөтөлбөрүүдийг хөрөнгийн эх үүсвэргүй шалтгаанаар орон нутагт хэрэгжүүлэх боломж хязгаарлагдмал байна. Тухайлбал, Монгол Улсын МХЗ-уд батлагдан түүнийг бодлогын гол баримт бичгүүдтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх ажил төрийн захиргааны төв байгууллагуудын түвшинд 2005-2006 онуудад хийгдсэн боловч орон нутгийн түвшинд хангалттай хийгдээгүй байна. Энэ нь нэг талаас орон нутаг дахь МХЗ-уудын талаархи мэдээлэл, мэдлэг, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх санаачлага хангалтгүй, нөгөө талаар төрийн захиргааны төв байгууллагаас орон нутагт мэдээлэл хүргэх, идэвхижүүлэн дэмжих ажил хангалтгүй байгаатай холбоотой.

Шинэ санаачилга

МХЗ-уудыг орон нутагт хэрэгжүүлэх нь иргэдийг хөгжлийн үйл явцад татан оролцуулах, төрөөс авч хэрэгжүүлж байгаа бодлого, арга хэмжээний үр шимийг тэгш хүртэх боломжийг олгож буй арга замуудын нэг юм. Ийм боломжийг иргэдэд олгохын тулд орон нутаг дахь засаглалыг бэхжүүлэхэд анхаарах шаардлагатай гэж үзээд Монгол

⁹⁰ СЯ, НҮБХХ, Ядуурлын судалгааны нэгж. Эдийн засаг нийгмийг хөгжүүлэх Үндсэн чиглэл ба төсвийн уялдаа холбоо судалгаа. Хуудас 8, 2005

Улсын Засгийн газар орон нутгийн засаглалыг бэхжүүлэх, МХЗ-уудыг орон нутагт хүргэх зэрэг төслүүдийг санаачлан НҮБХХ-ийн дэмжлэгтэйгээр дөрвөн аймаг, хоёр дүүрэгт туршилтын журмаар хэрэгжүүлэх бэлтгэл ажлыг хангаж байна.

Ядуурал, тэгш бус байдал нь хэрэглээний ба орлогын ядуурал, боловсрол, эрүүл мэнд, дэд бүтцийн үйлчилгээг хүртэх, санал бодлоо илэрхийлэх боломжуудыг хязгаарлахын зэрэгцээ газарзүйн байршил, цаг уур зэрэг олон хүчин зүйлээс шууд хамааралтай асуудал юм. МХЗ-уудын өнөөгийн байдлаас үзэхэд зорилт бүрийн хэрэгжилт, аймгуудад харилцан адилгүй байгаа нь цаашид санхүү, төсөв, үйл ажиллагааны хүрээг зорилт тус бүрээр нарийн судлан тогтоосон судалгаанд үндэслэн МХЗ-уудыг хэрэгжүүлэх нь илүү үр дүнтэй болохыг харуулж байна. Ядуурлыг бууруулах зорилгоор орон нутагт хуваарилсан хөрөнгө оруулалт, төсвийн эх үүсвэрийг үр ашигтай, хүртээмжтэй хуваарилалтын зарчмаар, хариуцлагатай зарцуулахад орон нутгийн удирдлагын анхаарлыг чиглүүлэх, тэдний чадавхи, хариуцлагыг дээшлүүлэх, ядуурлыг бууруулсан орон нутгийн удирдлагыг урамшуулах, хөхиүүлэн дэмжих, сурталчлах тогтолцоог бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

Орон нутаг дахь МХЗ-уудын хэрэгжилтийн явцын мэдээлэл, статистик тоо, шалгуур үзүүлэлтэд дүн шинжилгээ хийснээр аль бус нутаг, аймаг ямар үзүүлэлтээр доогуур байна гэдгээс шалтгаалан цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, шаардагдах хөрөнгийг тодорхой төлөвлөх боломж бүрдэх учраас орон нутгийн түвшинд мэдээлэл цуглуулах нь тулгамдаж буй асуудлуудын нэг болж байна.

Орон нутагт МХЗ-уудыг хангаж буй байдал

УИХ-аас батлагдсан Монгол Улсын МХЗ-уудын шалгуур 24 үзүүлэлтээс аймгуудаар гардаг 10 шалгуур үзүүлэлтийг сонгож, 2006 оны хүрсэн түвшнээр нь аймгуудыг байр эзлүүлэх замаар МХЗ-уудын орон нутаг дахь хэрэгжилт (Хавсралт 4)-ийг гаргалаа. Ядуурал, хоол тэжээлийн дутал, баталгаат эх үүсвэрээс ус хэрэглэж байгаа хүн амын тоо зэрэг зарим шалгуур үзүүлэлтийн аймгаар гаргасан албан ёсны статистик мэдээлэл байхгүй тул эдгээр үзүүлэлтийг үнэлэх боломжгүй байв. Иймд энэ үнэлгээ нь аймгуудын түвшинд МХЗ-уудын

хэрэгжилтийг бүхэлд нь төлөөлөх боломжгүй юм.

Сонгож авсан 10 шалгуур үзүүлэлтээр тодорхойлсон нэгдсэн үнэлэмжээр аймгуудын МХЗ-уудын хэрэгжилт 60.6 хувьтай буюу "Удаан" гэсэн дүн гарч байна. Нийт 21 аймаг, нийслэлээс 4 аймаг (Булган, Дорнод, Хөвсгөл, Хэнтий) "боломжгүй", 17 нь "удаан" гэсэн үнэлгээтэй байгаагаас Говь-Алтай, Увс аймаг бусдаасаа харьцангуй өндөр (72.5 хувь) үнэлгээтэй байна.

Аймгуудын нэгдсэн үнэлэмжээр 5 хүртэлх насын болон нялхсын эндэгдлийн түвшин, эхийн эндэгдлийн түвшний талаар дэвшүүлсэн зорилтыг хангах "боломжтой", бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин, сурьеэ өвчний тархалт болон түүнээс шалтгаалсан нас баралтын түвшин "удаан", 1 дүгээр ангид элсээд 5 дугаар анги хүртэл суралцагчдын хувь, бага боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн тооны харьцаа, ойт нутгийн эзлэх хувь зэрэг нь дэвшүүлсэн зорилтыг хангах "боломжгүй" гэсэн дүн гарсан бөгөөд хандлагын шинжилгээ, үнэлгээний дүн (Хавсралт 2)-тэй ойролцоо байна. Үзүүлэлт бүрийн үнэлгээг холбогдох бүлэгт зургаар харуулсан болно. Харин ойт нутгийн эзлэх хувийн 2000 оны түвшинг 2006 оны хүрсэн түвшинтэй харьцуулж үнэлсэн болно.

Шийдвэрлэх асуудал

Орон нутгийн засаг захиргаа, тэдгээрийн хамтран ажиллагч түншүүд Мянганы хөгжлийн зорилго, зорилтууд, үзүүлэлтүүдийн талаар тодорхой мэдлэгтэй байх нь орон нутагт МХЗ-уудыг хангах үйл ажиллагааг амжилттай хэрэгжүүлэхэд чухал нөлөөтэй юм. Мөн өнөөгийн засаг захиргааны хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа МХЗ-уудтай хэрэгжих байна гэдгийг ойлгох, ингэснээр МХЗ-үүд нь тэдний хувьд нэмэлт ачаа илүү түвэг болохгүй, харин ч үйл ажиллагааны тодорхой чиглэлээр ажиллахад дэмжлэг болно гэдэг зөв ойлголтыг өгөх нь зүйтэй байна. Түүнчлэн аймгуудаар гарах үзүүлэлтийг нэмэгдүүлэх нь тухайн орон нутгийн түвшинг тодорхойлон, бусадтай харьцуулах боломж бүрдэж байна.

МХЗ-уудын зарим гол шалгуур үзүүлэлтээр тодорхойлсон нэгдсэн үнэлэмжийг ашиглан орон нутгийн засаг, захиргаа МХЗ-уудыг хангаж буй байдлаа харьцуулан үнэлж

болов бөгөөд чухам ямар зорилтуудыг хангахад түлхүү анхаарах, үйл ажиллагаагаа чиглүүлэхийг тодорхойлох боломж бүрдэнэ. МХЗ-уудын шалгуур үзүүлэлтийг аймгуудаар гаргахад үндэсний статистикийн байгуулага, төрийн төв болон орон нутгийн захиргаад бодитой арга хэмжээ авч, шаардагдах санхүүжилтийн эх үүсвэрийг бүрдүүлэх нь анхаарал хандуулах гол ажлуудын нэг болоод байна.

Орон нутагт өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлог бүхий МХЗ-уудыг тодорхойлон, тэдгээрийг хангах үйл ажиллагааны хөтөлбөр, төлөвлөгөө (стратеги)-г боловсруулах нь нэн тулгамдсан асуудлын нэг бөгөөд уг ажлыг нутгийн удирдлага, холбогдох талууд, иргэд, ялангуяа ядуу иргэдтэйгээ харилцан зөвшилцөн боловсруулах хэрэгтэй. Иймээс орон нутгийн түвшинд оролцоог хангасан нутгийн онцлог хэрэгцээг тусгасан стратеги, төлөвлөгөөг боловсруулах, анхнаас нь зөв зохион байгуулалтад оруулж, хэрэгжилтийг хянах тогтолцоог бүрдүүлэхэд төрөөс дэмжлэг үзүүлэх хэрэгтэй байна.

Бүлэг 4

МХЗ-УУДЫН ХЯНАЛТ-ШИНЖИЛГЭЭ, ҮНЭЛГЭЭ

Бүлэг

4

МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ

МХЗ-ын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоо

Монгол Улсын Засгийн газар МХЗ-уудын хэрэгжилтийн явц, байдлыг дүгнэсэн анхны илтгэлээ 2004 онд гаргасан бөгөөд, 2005-2006 онд хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний хэрэгжилтийн явц байдлыг дүгнэсэн хоёр дахь илтгэлээ боловсрууллаа.

Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилтийг хангах зорилгоор УИХ-ын НББСШУБХ-ны дэргэд МХЗ-уудыг хангах орон тооны бус дэд хороо, МХЗ-уудын хэрэгжилтийг дүгнэх, шалгуур үзүүлэлтүүдийг тогтоох, статистикийн олон улсын аргачлалын дагуу тооцож буйд үнэлэлт өгөх, шаардлагатай шалгуур үзүүлэлтийг шинээр боловсруулан баталж, мөрдүүлэх үүрэг бүхий Удирдах зөвлөлийг байгуулан ажиллаж байна.

Одоогоор Монгол Улсын МХЗ-уудыг хангахтай холбоотой үйл ажиллагааг нэгтгэн зангиdsan нэгж, байгууллага байхгүйгээс салбар бүрт ойлголт ялгаатай, тэдгээрийг салбарын бодлоготой уялдуулж буй байдал, олон нийтийн оролцоог хангаж байгаа байдал янз бүр, мэдээллийн эх үүсвэрүүд зөрүүтэйгээс өгөх дүгнэлт ч ялгаатай гарч байна. Иймд эдгээр бэрхшээлийг даван туулах боломжийг судлах, Монгол Улсын МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог үндэсний тувшинд зохион байгуулах судалгааны ажлыг эхлүүлээд байна. Монгол Улсын Засгийн газар НҮБХХ-ийн дэмжлэгтэйгээр “Ядуурал, МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог бэхжүүлэх төсөл”-ийг 2005 оноос эхлэн хэрэгжүүлж байна. Төслийн хүрээнд Монгол Улсын МХЗ-уудыг бодлогын баримт бичгүүдтэй уялдуулах, ялангуяа одоо боловсруулж буй 2021 он хүртэлх Үндэсний хөгжлийн цогц бодлоготой уялдуулах, МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээг тодорхойлох, чадавхийг бэхжүүлэх, Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний үндэсний тогтолцоог бусад улс орны туршлага дээр үндэслэн бүрдүүлэх, ядуурал, МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний мэдээллийн тогтолцоонд дэмжлэг үзүүлэх, МХЗ-уудын орон нутгийн зорилтыг

тогтоох, олон нийтэд сурталчлах зэрэг үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхээр ажиллаж байна.

Ядуурлын асуудалд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх ажлыг Сангийн яаманд төвлөрүүлэх зорилгоор орон тоог нэмэгдүүлж Засгийн газрын 2004 оны 96 дугаар тогтоолоор баталсан боловч, уг бүтэц нь үндэсний тувшинд ажиллах боломжгүй байна. Иймд МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог бүрдүүлэх ажлыг өмнөх онуудын үйл ажиллагааны сургамжид тулгуурлан сайжруулахыг зорьж байна.

МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээний шалгуур үзүүлэлт, мэдээллийн зөрүүтэй байдал

Монгол Улсын МХЗ-уудыг УИХ-аас батлахдаа 9 зорилго, 22 зорилтын хүрээнд 24 шалгуур үзүүлэлтийг баталсан боловч зорилт тус бүрээр үзвэл зарим зорилгын шалгуур үзүүлэлт дэвшүүлсэн зорилттойгоо нийцэгүй байх, зарим зорилт нь шалгуур үзүүлэлтгүй зэрэг нэлээд ялгаатай байдлууд бий болжээ. Тухайлбал, Хүйсийн тэгш байдлыг дэмжин хөгжүүлж, шийдвэр гаргах тувшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх 3 дугаар зорилгод 2005 онд бага болон дунд боловсрол эзэмшигчдийн дунд, 2015 он гэхэд бүх шатны боловсролын тувшинд хүйсийн ялгааг арилгах зорилт тавьсныг, зорилготой нь харьцуулж үзвэл төдийлөн оновчтой биш байна. Харин шалгуур үзүүлэлтүүд нь зорилттойгоо бус, ерөнхий зорилготойгоо нийцэж байна.

Түүнчлэн, бэлгийн замын халдварт өвчнийг бууруулах талаар дэвшүүлсэн зургадугаар зорилгод 2015 он гэхэд Хүний дархлал хомсдын вирус /ХДХВ/, Дархлалын олдмол хомсдол /ДОХ/ өвчний халдвартыг хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх тухай дэвшүүлсэн 9 дүгээр зорилт нь хэрэгжилтийг хянах шалгуур үзүүлэлтгүй юм. Монгол Улсын МХЗ-уудын хоёр дахь тайланг боловсруулах явцад өмнө баталсан МХЗ-уудын хэрэгжилтийг хянах шалгуур үзүүлэлтийг боловсронгуй болгох ажил бүрэн цэгцэрч чадаагүй нь харагдсан

бөгөөд энэхүү шалгуур үзүүлэлтийн зөрүүтэй байдал нь хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийхэд нэлээд хүндрэл учруулж байв.

ҮСГ-аас ирүүлсэн албан ёсны статистик мэдээллийд нь эрүүл мэнд, боловсрол, жендер, байгаль орчны асуудал эрхэлсэн салбар яамдаас ирүүлсэн мэдээлэлтэй зөрж байв. Нөгөө талаар, УИХ-ын 2005 оны 25 дугаар тогтооолоор баталсан МХЗ-ууд нь 1990, 2000 оныг суурь болгон сонгосон бөгөөд ҮСГ-аас суурь онуудын эдгээр тоо, мэдээллийг өөрчилж үнэлгээг хийсэн нь нэлээд төвөгтэй байдлыг үүсгэсэн. Үндэсний зөвлөхүүд болон ҮСГ-тай харилцан зөвшилцсөний эцэст энэхүү үндэсний илтгэлд ҮСГ-ын тоо мэдээлэлд тулгуурлан үнэлгээ, дүгнэлт хийсэн болно. Салбарын зарим яамд ҮСГ-ын албан ёсны статистик мэдээллийг хүлээн зөвшөөрөхгүй байгаа учраас цаашид мэдээллийн зөрүүг арилгахад чиглэсэн тодорхой арга хэмжээ авах зайлшгүй шаардлага гарч байна.

Үндэсний статистикийн газраас Монгол Улсын МХЗ-уудын шалгуур үзүүлэлтийг Дэлхий нийтээр дэвшигүүлсэн МХЗ-уудын шалгуур 48 үзүүлэлтийн түвшинд нэгтгэн боловсруулж, Эдийн засаг, нийгмийн 2006 оны статистикийн эмхтгэлд хэвлэн нийтэлж, олон нийтэд хүртээл болгож байна.

Монгол Улсын Засгийн газар, НҮБХХ-ийн дэмжлэгтэйгээр “Ядуурал, МХЗ-уудын хяналт, шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог бэхжүүлэх төсөл” хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд “Ядуурал, МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, мэдээллийн тогтолцоо”-г бүрдүүлснээр МХЗ-уудын шалгуур үзүүлэлтүүдийг боловсруулах, шаардлагатай үзүүлэлтийг гаргах чиглэлээр судалгаа хийх, вэбэд суурилсан Дэвиинфо 5.0 программ хангамжийг ашиглан мэдээллийн сан бүрдүүлэх, мэдээллийг ашиглах талаар хэрэглэгчдийн чадавхи нэмэгдэнэ.

МХЗ-уудын хэрэгжилтийн байдалд дүн шинжилгээ хийх чадавхийг бэхжүүлэх

МХЗ-уудын албан ёсны статистик мэдээллийд нь МХЗ-уудын хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийхэд хангалтгүй байгаа учраас холбогдох яамд, төрийн болон төрийн бус байгууллагууд, олон улсын байгууллагууд болон бусад чиглэлээр хийгдсэн судалгаа, шинжилгээний үр дүнг ашиглахад зайлшгүй хүргэж байна.

Иймээс Монгол Улсын МХЗ-уудын үндэсний хоёрдугаар илтгэл нь нэмэлт мэдээллүүдээр баяжуулагдсан болно.

Хэдийгээр судалгаа шинжилгээний ажлууд хийгдэж байгаа боловч бодлого боловсруулагчдын дунд судалгааны дүнг ашиглах чадавхи сул хэвээр байна. Иймээс судалгааны дүн, зөвлөмжийг бодлого боловсруулагчдад хүргэх, мэдээлэх, тэдний дүн шинжилгээ хийх чадавхийг дээшлүүлэх шаардлага гарч байна.

МХЗ-уудын хэрэгжилтийн тайланг боловсруулахад бодлого боловсруулагчдыг төдийгүй салбар яамдын хяналт-шинжилгээний газар, хэлтсийн төрийн албан хаагчдын дүн шинжилгээ хийх чадавхийг сайжруулах шаардлага гарч байна. Монгол Улсын МХЗ-уудын үндэсний хоёр дахь илтгэлийг боловсруулахад батлагдсан үзүүлэлтүүдийн хүрсэн түвшинг, дэвшүүлсэн зорилтой харьцуулах замаар МХЗ-уудын хэрэгжилтийг үнэлсэн бөгөөд шалгуур үзүүлэлт цөөн тул бодлого, арга хэмжээний уялдаагаар нь мөн үнэлсэн болно.

МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний талаар тулгамдаж буй асуудал

МХЗ-уудыг хангах хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний үндэсний тогтолцоог бүрдүүлэх нь нэн тулгамдсан асуудал болж байна. Мэдээллийн зөрүүтэй байдал нь зорилтуудын хэрэгжилтийг үнэн зөв хянаж, дүн шинжилгээ хийхэд бэрхшээл учруулж байна.

МХЗ-ууд, тэдгээрийн шалгуур үзүүлэлтийг нягтлан тодорхой болгох, зорилго, зорилт, шалгуур үзүүлэлтийн уялдааг хангах шаардлагатай байна. МХЗ-уудын хэрэгжилтэд тодорхой судалгааны дунд тулгуурлан хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх, хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээг үнэлэх чадавхийг бий болгох шаардлагатай байна.

Шийдвэрлэх асуудал

Ойрын хугацаанд:

- Монгол Улсын МХЗ-уудыг хангахтай холбогдсон бодлогын төлөвлөлт, боловсруулалт, хэрэгжүүлэлтэд хяналт-

- шинжилгээ, үнэлгээ хийх, холбогдох яам, агентлаг, байгууллагуудын ажлыг уялдуулан зохицуулахад дэмжлэг үзүүлэх чиг үүрэг бүхий МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний Үндэсний хороог Ерөнхий сайдын дэргэд байгуулах;
- Мэдээллийн зөрүүг арилгах зорилгоор зөрүүтэй байгаа мэдээлүүдийг хэрэглэгчид болон боловсруулагчдын оролцоотой хамтарсан бүлгийг чиглэл бүрээр байгуулан ажиллуулж, хэлэлцүүлэх, аргачлалыг адил болгоход чиглүүлэх.

Дунд хугацаанд:

- Монгол Улсын МХЗ-уудын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний үзүүлэлтийн системийг боловсронгуй болгох, үзүүлэлтийн матрицыг боловсруулах, мэдээллийн зөрүүтэй байдлыг арилгах.

- Үзүүлэлтийн матриц нь дараах хэлбэрээр ангилагдах төдийгүй, үзүүлэлт бүрийг суурь он, зорилтот он, үзүүлэлтийг тодорхойлох давтамж, эх үүсвэр, төсөөлөл, аргачлал, тайлбар зэргээс бүрдсэн байх шаардлагатай. Үүнд:

1. МХЗ-уудын шалгуур үзүүлэлтийг 2 түвшнээр ангилан боловсруулах:
 - Үндэсний түвшинд
 - Бусийн түвшинд:
 - Аймгуудын түвшинд,
 - Улаанбаатар хотын түвшинд;
2. МХЗ-уудын шалгуур үзүүлэлтийг эцсийн үр дүнгийн, завсрын гэсэн ангиллаар боловсруулах.
- Төрийн захиргааны төв байгууллагуудын бодлого боловсруулах болон хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх чадавхийг нэмэгдүүлэх зэрэг юм.

Бүлэг 5

МХЗ-УУДЫН САНХҮҮЖИЛТ

МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээ

Дэлхийн олон улс орон 2015 он хүртэлх МХЗ-уудаа тодорхойлон хэрэгжүүлж байгаа боловч тэдгээр зорилтуудын хүрээнд авах арга хэмжээнүүдийг санхүүжүүлэх эх үүсвэрээ тодорхойлон, төсөв, хөрөнгийн нөөцтэй уялдуулсан туршлагатай улс орон цөөн байна.

Монгол Улсын Засгийн газар НҮБХХ-ийн дэмжлэгтэйгээр Мянганы тунхаглалын үзэл санаа болон Монгол Улсын Их хурлаас баталсан МХЗ-уудыг хангах шаардлагыг үндэслэн, МХЗ-уудад хүрэх хөгжлийн бодлого, зохицуулалтын үйл ажиллагааны хөрөнгө, санхүүгийн шаардагдах хэрэгцээг тодорхойлсон “Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг хангах хэрэгцээний үнэлгээ”-г 2006 онд боловсруулсан юм. Үүний тулд Монгол Улсын Ерөнхий сайдын 2006 оны 28 дугаар захирамжаар “макро эдийн засгийн асуудал, орлогын ядуурал, хоол тэжээл, хүнсний хангамж, боловсрол, жендер, эрүүл мэнд, агаарын бохирдол, усан хангамж, орон сууц, хүний эрх, ардчилал” гэсэн зорилтуудын хүрээнд арван хоёр сэдэвчилсэн ажлын хэсгүүдийг холбогдох байгууллагуудын төлөөллийг оролцуулан байгуулж ажиллуулсан. Эдгээр ажлын хэсгүүд нь Сангийн яам, бусад салбарын яамд, НҮБХХ-ийн зөвлөх багтай хамтран НҮБ-ын Мянганы төслийн боловсруулсан “МХЗ-уудын хэрэгцээний үнэлгээ хийх аргачлал”, Таджикстан улсын “МХЗ-уудыг хангах хэрэгцээний үнэлгээг боловсруулсан” арга зүйг судалсны үндсэн дээр Монгол Улсын МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээг хийсэн юм.

МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээг тодорхойлох үйл ажиллагааг дараах үе шатуудаар явуулав. Үүнд:

1. МХЗ-уудын өнөөгийн хүрсэн түвшин, цаашдын хандлагыг МХЗ-уудын батлагдсан шалгуур үзүүлэлтүүдээр үнэлэх,

2. МХЗ-уудыг хангах богино болон дунд хугацааны бодлогыг тодорхойлох,
3. МХЗ-уудын хүрээнд дэвшиүлсэн зорилго, зорилтуудад гарч буй ахиц дэвшилийг эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлагатай уялдуулан тэргүүлэх чиглэлүүдийг тодорхойлох,
4. Зорилтын хамрах хүрээг оновчтой тогтоох,
5. Хэрэгжүүлэх гол үйл ажиллагааны хүрээ (интервенц)-г тодорхойлох,
6. Хүрэх үр дүнг тодорхойлох,
7. Шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээг үнэлэх, зардлын тооцоог жилээр, хөрөнгийн болон урсгал зардлаар гаргах,
8. Макро эдийн засгийн хэтийн тооцоо хийх, санхүүжүүлэх эх үүсвэрүүдийг тодорхойлох зэрэг болно.

Хэрэгцээний үнэлгээний нэгдсэн дүнгээс үзэхэд, Монгол Улс МХЗ-уудаа хангахад 2007-2015 оны хугацаанд нийт 16,752.8 тэрбум төгрөг буюу 14.0 тэрбум орчим ам.долларын санхүүгийн хэрэгцээ шаардагдаж байна гэсэн тооцоо гарсан байна. Үүний 28 хувь нь дэд бүтэц, 27 хувь нь боловсрол, 19 хувь нь эрүүл мэндийн зорилтуудыг хангахад чиглэгдэх юм. Нийт зардлын 51 хувийг урсгал зардал, 49 хувийг хөрөнгийн зардал эзэлж байна. Хөрөнгө оруулалтыг жил бүрээр нь авч үзвэл 2010 онд хамгийн их хөрөнгө оруулалт шаардагдаж байгаа нь дэд бүтцийн томоохон төсөл, хөтөлбөрүүдийг тухайн онд хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөнтэй холбоотой юм. Харин бусад зорилтуудыг хангах зардлын хэмжээ ерөнхийдөө жил бүр жигд өсөлттэй байхаар байна.

МХЗ-уудыг хангах үйл ажиллагааг эдийн засгийн тэлэлт, зах зээлийн цаашдын өргөжилттэй уялдуулан хөрөнгө санхүүгийн уян хатан механизмаар дэмжиж чадвал, эдийн засагт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл бага байх бөгөөд харин эдийн засгийн цаашдын тогтвортой өндөр өсөлтийг дэмжихэд чиглэгдэхээр байна.

Санхүүжилтийн стратеги

Дээр дурьдсан зардлуудыг санхүүжүүлэхэд шаардагдах хөрөнгийн эх үүсвэрийг дотоод болон гадаад эх үүсвэрээр нь тодорхойлоходоо макро түвшний үзүүлэлтүүдтэй уялдуулж, хамгийн оновчтой хувилбарыг олж тогтоох ёстой байлаа. Эдийн засгийн өсөлтийн өмнөх жилүүдийн хандлага, голлох үзүүлэлтийн харилцан хамаарлыг ашиглан, бизнесийн мөчлөгийн дагуу эдийн засгийн өсөлт, түүний гол үзүүлэлтүүд дунд хугацаанд ямар байх төлөв байдлыг харуулж, цаашдаа МХЗ-уудыг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн төсөөллүүдийг санхүүжүүлснээр эдийн засгийн нөхцөл байдал яж өрнөхийг “Ерөнхийлсөн макро эдийн засгийн загвар”-аар тооцсон юм. Энэ загварыг ашиглан тооцсон “МХЗ-Үндсэн” хувилбараар МХЗ-уудыг хангахад жил бүр 500,0 сая орчим ам.долларын гадаад эх үүсвэрийг олох хэрэгцээ гарч байна. Харин үлдэж буй хэсгийг нь дотоод эх үүсвэр буюу төсвийн болон хувийн хэвшлийн санхүүгийн эх үүсвэрээр хангахаар тооцсон байна.

“Ерөнхийлсөн макро эдийн засгийн загвар”-ыг ашиглан боловсруулсан бодлогын гурван хувилбараар хийсэн тооцооны нэгдсэн дүнгээс үзэхэд, Монгол Улс МХЗ-уудаа хангах санхүүгийн гадаад, дотоод нөөц боломж байна. Санхүүжилтийн үнэлгээний хувьд, ойрын жилүүдэд огцом их зардал гаргаж санхүүжүүлэх биш, санхүүжилтийг эдийн засгийн өргөжилттэй уялдуулж, эдийн засагт огцом нөлөөлөл үзүүлэлгүйгээр МХЗ-уудыг хангаж, нийт хүн амд ядуучуудын эзлэх хувийг 17 болгон бууруулж болох тооцоо гарсан.

Үнэлгээнд МХЗ-ууд, ялангуяа, жендерийн тэгш байдлыг дэмжих, хөгжлийн төлөө дэлхий нийтийн түншлэлийг хөгжүүлэх, хүний эрх, ардчилсан засаглалыг хөгжүүлэх хүрээнд Монгол Улс, тэрчлэн дэлхийн хэмжээнд шийдвэрлэгдээгүй цөөнгүй асуудал байгааг дурьдан, Монгол Улс МХЗ-ууддаа хүрэх бодит нөхцлийг хангах үүднээс “санхүүгийн тусгайлсан стратеги” боловсруулах шаардлагатай гэж дүгнэсэн болно.

Санхүүгийн энэ стратегийг цаашид улсын хөрөнгө оруулалтын дунд хугацааны хөтөлбөртэй нягт уялдуулан боловсруулах, ингэснээр МХЗ-уудтай холбогдох санхүүгийн эх үүсвэрийг улсын жил жилийн төсөвт тусган баталгаажуулах, энэ зорилгоор олон

улсын байгууллага, хандивлагч орнуудаас авах санхүүгийн дэмжлэг, тусlamжийн урт хугацааны дүр зургийг зөв төсөөлөх боломж бүрдэнэ гэж үзэж байна.

Сургамж

МХЗ-уудыг хангах хэрэгцээ нь тус улсын эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийн нөөц боломжид дарамт, ачааллыг үзүүлэхээргүй байх бодлогын нөхцөл, төсөөллүүдийг тогтоож, оновчтой сонголт хийх зорилт бас тавьсан. Энэ зорилгоор НҮБХХ-өөс санал болгосон “Ерөнхийлсөн макро эдийн засгийн загвар” (Generalised Macroeconomic Framework-GMF)-ыг ашиглаж, МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээг эдийн засгийн өсөлтийн нөөц боломжтой уялдуулж аль болох оновчтой хувилбарыг сонгож хөрөнгө зардлын хэрэгцээг үндэслэл сайтай тооцохыг эрмэлзсэн юм.

МХЗ-уудыг хангах хэрэгцээний үнэлгээг боловсруулах явцад манай Засгийн газрын байгууллагуудын стратеги төлөвлөлтийн чадавхи, ажилтнуудын арга барил, идэвхи санаачлагыг дээшлүүлэх, яам, салбар хоорондын ажлын уялдаа, мэдээллийн үнэн зөв, бүрэн байдлыг сайжруулахтай холбогдсон цөөн биш сургамж, анхаарах асуудал гарч байв.

МХЗ-уудын хэрэгцээний үнэлгээг хийх явцад тухайн зорилтыг хангахад шаардагдах хөрөнгийг тооцох арга хандлага, аргачлал болон бүтэц нь хоорондоо ялгаатай байв. Иймээс ажлын хэсгүүдийн гишүүдийг үнэлгээ хийх аргачлалд сургах, тэдний тодорхойлсон арга хэмжээнүүдийг хооронд нь уялдуулах, давхардлыг арилгах зорилгоор цуврал хэлэлцүүлгүүд хийж байв. Тухайлбал, эрчим хүч, зам зэрэг дэд бүтэц, бүс нутгийн хөгжил, жижиг дунд үйлдвэрүүдийг хөгжүүлэх асуудлууд нь МХЗ-дад тусгайлан тусгагдаагүй боловч дэвшиүүлсэн бүхий л зорилттай холбоотой байв. Иймд эдгээр асуудлыг аль хэсэгт хэрхэн тусгах талаар ажлын хэсгүүд хоорондоо хэлэлцсэний үр дүнд тооцооны давхардлыг арилгаж чадсан.

Түүнчлэн бодлогын түвшинд маргаантай шийдвэрлэгдээгүй асуудлууд олон байсан учир тэднийг зохицуулж, харилцан ойлголцох оновчтой хувилбарыг сонгож авах нь бэрхшээлтэй асуудлуудын нэг байлаа. Ажлын хэсгүүд хүн амын хэтийн тоог ашиглахдаа өөр өөр тоо авснаас тооцоо нь зөрүүтэй гарах,

үүний улмаас зорилтын хамрах хүрээг тогтоох, түүнчлэн шаардагдах хөрөнгө оруулалтын хэмжээг тооцоход бэрхшээл гарч байв. Ажлын хэсгүүдийн гишүүд солигдох, МХЗ-уудын хэрэгцээний үнэлгээний сургалтанд хамрагдаж байгаагүй шинэ хүн оролцох зэрэг нь ажлын чанар, үргэлжлэх хугацаанд нөлөөлж байлаа.

Гэвч, МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хэрэгцээний үнэлгээ хийх ажлын хүрээнд НҮБ-ын зөвлөхүүдийн оролцоотойгоор хөгжлийн бодлого, санхүүгийн хэрэгцээний оновчтой хувилбаруудыг сонгон, үр дүнг нь дүгнэн шинжилдэг макро-эдийн засгийн ерөнхий загварыг ашигладаг болов. Ингэснээр стратегийн төлөвлөлтийн чадварыг дээшлүүлэх, мэдээллийн баазыг өргөжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болов.

Шийдвэрлэх асуудал

- МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээний үр дүнд үндэслэн эдийн засаг, нийгмийн салбаруудын өмнө тавигдаж буй тэргүүлэх чиглэлийн зорилт, хүрэх үр дүнг тодотгож, тэдгээрт хөрөнгө санхүүжилтийн үялдааг хангах, ТХДХМ болон эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн үндсэн чиглэл, улсын төсөв, салбаруудын хөгжлийн хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлэх;
- МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээний үр дүнг үндэслэн санхүүжилтийн стратегийг боловсруулах, улсын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөртэй нягт уялдуулах;
- МХЗ-уудад хүрэх хөгжлийн болон санхүүгийн бодлогын хувилбаруудыг сонгох, тэдгээрийн хэрэгжилтийг үнэлэх ажлыг ерөнхийлсөн макро-эдийн засгийн загвараар тооцоолж гарсан үр дүнт тухайн шатны бодлогод харгалзаж байх;
- Хөгжлийн тодорхой хугацаанд дотоод, гадаад орчны өөрчлөлттэй уялдуулан МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээнд тодотгол хийж байх;
- Улсын хэмжээнд хийгдсэн МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээг аймаг, цаашид улсын зэрэглэлтэй хотуудын хүрээнд үргэлжлүүлэн хийж, бус нутгийн хөгжлийн бодлогод харгалзаж үзэх;
- МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээнд тусгагдсан хөгжлийн болон санхүүжилтийн программыг хэрэгжүүлэх чиглэлээр Засгийн газар, хувийн хэвшил, төрийн бус байгууллагын хоорондын түншлэлийг дэмжин хөгжүүлэх, оролцоог идэвхижүүлэх;
- МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээний үр дүнг хандивлагчид, олон улсын санхүүгийн болон хөгжлийн байгууллагууд, дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулагч наарт танилцуулж, тэдгээрийн дэмжлэгийг авах нь зүйтэй байна.

Бүлэг 6

**МХЗ-УУДЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН
НЭГДСЭН ҮНЭЛГЭЭ, ОЙРЫН
ЖИЛҮҮДЭД ШИЙДВЭРЛЭХ
АСУУДЛУУД**

Бүлэг 6

МХЗ-уудын хэрэгжилтийн нэгдсэн үнэлгээ, ойрын жилүүдэд шийдвэрлэх асуудлууд

ЕРӨНХИЙ ДҮГНЭЛТ

Үндэсний Илтгэл нь Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилтийн өнөөгийн төлөв байдлыг нэгтгэн дүгнэж, үнэлгээ өгч буй баримт бичиг юм. Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилт удаашралтай, МХЗ-уудтай холбогдох бодлого, арга хэмжээний уялдаа холбоо сул байна. Орон нутаг дахь МХЗ-уудын талаарх ойлголт ялгаатай, хэрэгжилт харилцан адилгүй, аймгуудын хоорондох ялгаа нэлээд их байна. Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоо, салбарын зорилтуудыг уялдуулан зохицуулах тодорхой нэгж, байгууллага байхгүй, шалгуур үзүүлэлтүүдийн мэдээллийн сан бүрэн бүрдээгүй, хүний нөөцийн чадавхи сул зэргээс МХЗ-уудыг хангаж буй байдалд тавих хяналт муу байна. МХЗ-уудыг хангахад шаардагдах хөрөнгийн хэрэгцээний үнэлгээ хийгдсэн боловч түүнийг төсөвт тусган хэрэгжүүлэх ажлын уялдаа сайн биш урсгалаараа явагдаж байгаа бөгөөд МХЗ-уудыг хангах асуудлаар олон улсын түншлэгч, санхүүжүүлэгч байгууллагуудын хамтын ажиллагааг хандуулах шаардлагатай байна.

Монгол Улсын МХЗ-уудын 2005-2006 оны хэрэгжилтийн байдлын нэгдсэн дүгнэлтийг дараахи хоёр үнэлгээнд тулгуурлан хийллээ.

1. МХЗ-уудын батлагдсан шалгуур үзүүлэлтүүдийн хүрсэн түвшинг дэвшиүүлсэн зорилттой харьцуулах замаар үнэлсэн хандлагын шинжилгээ, үнэлгээ (Хавсралт 2);
2. МХЗ-уудыг хангах бодлого, арга хэмжээний матрицын үнэлгээ (Хавсралт 3).

Хандлагын шинжилгээ, үнэлгээний дүн

Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилтийн явцад олон улсад түгээмэл хэрэглэгддэг аргачлалын дагуу шалгуур үзүүлэлтүүдийн 2006 оны хүрсэн түвшинг 2000 оны үзүүлэлттэй харьцуулан 2015 онд дэвшиүүлсэн зорилтыг хангах боломжтой эсэхээр нь хандлагын шинжилгээ, үнэлгээг хийллээ.

УИХ-ын 2005 оны 25 дугаар тогтоолоор Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн 9 зорилго, 22 зорилтын хүрээнд 24 шалгуур үзүүлэлтийг баталсан. Эдгээрээс зөвхөн 10 зорилт нь үр дүнг үнэлэх шалгуур үзүүлэлттэй тул хандлагын шинжилгээ хийхэд эдгээрийг ашиглав. Батлагдсан 24 шалгуур үзүүлэлтүүдээс тавьсан зорилтдоо “эрт хүрсэн” 4 (16.7%), зорилтыг хангах “боломжтой” 10 (41.6%), хэрэгжилт “удаан” 3 (12.5%), өмнө хүрсэн түвшнээс “ухарсан” 7 (29.2%) үзүүлэлт байна. Үүнд:

МХЗ-уудыг хангах түвшинд “эрт хүрсэн” үзүүлэлт:

- Ерөнхий боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн харьцаа;
- Улаан бурхны эсрэг вакцинжуулалтад хамрагдсан хүүхдийн хувь;
- Нялхсын эндэгдлийн түвшин;
- Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийн түвшин;

Ерөнхий боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн харьцаа 2006 оны байдлаар 2015 онд дэвшиүүлсэн зорилтыг хангах хэмжээнд хүрээд байна.

Улаан бурхан болон бусад вакцинжуулалтын хүртээмж харьцангуй өндөр байгаа нь нялхас болон 5 хүртэлх насны эндэгдэлд эерэг нөлөө үзүүлж байна. Нялхсын болон тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийн түвшний үзүүлэлтүүд одоогоор 2015 онд дэвшиүүлсэн зорилтдоо хүрсэн учраас олсон амжилтаа бататган, цаашид улам сайжруулах хэрэгтэй.

МХЗ-уудыг хангах “боломжтой” үзүүлэлт:

- Тураалтай хүүхдийн хувь;
- Бага боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн харьцаа;
- Үндэсний парламентад нэр дэвшилэн эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь;

- Эхийн эндэгдлийн түвшин;
- Эрүүл мэндийн мэргэжлийн ажилтан эх барьсан төрөлтийн хувь;
- Сүрьеэ өвчнөөс шалтгаалсан нас баралтын түвшин;
- Оношлогоо, эмчилгээний олон улсын стандартын хүрээнд илрүүлж, эмчилсэн сурьеэгийн тохиолдлын хувь;
- Нэг хүнд ноогдох нүүрс хүчлийн давхар эслийн ялгаралт;
- Улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн эзлэх хувь;
- Баталгаат эх үүсвэрээс ус хэрэглэж байгаа хүн амын эзлэх хувь;

Тураалтай хүүхдийн талаарх статистик үзүүлэлтийн өөрчлөлтийн хандлагаас харвал 2015 оноос өмнө дэвшүүлсэн зорилтыг хангах боломж байна.

УИХ-д нэр дэвшсэн эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь 1990 оноос хойш нэмэгдэж байгаа ч УИХ-ыг сонгож 2008 оны ээлжит сонгуулиар нийт нэр дэвшигчдийн 30-аас доошгүй хувь нь эмэгтэйчүүд байхаар хуульчилж өгсөн нь эмэгтэйчүүдэд илүү боломж олгож байна.

Эхийн эндэгдлийн түвшинг 100,000 амьд төрөлт тутамд 50 хүртэл бууруулах зорилт болон эрүүл мэндийн мэргэжлийн ажилтан эх барьсан төрөлтийн хувийг бүрэн хангахын тулд хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээг туштай үргэлжлүүлэн хүртээмж, чанарыг бууруулахгүй байх шаардлагатай.

100.000 хүн амд ногдох сүрьеэ өвчний шалтгаанаар нас баралтыг 0 түвшинд хүргэх зорилт тавьсан бөгөөд 2006 оны байдлаар 2.9 болж 1990, 2000 оны түвшнээс буурсан байна. Сүрьеэ өвчний оношилгоо, илрүүлэлт сайжирч, түүнийг эмчилсэн хувь хэмжээ нэмэгдсэн байна.

Нэг хүнд ноогдох нүүрс хүчлийн давхар ислийн хэмжээг улсын нийт хүн амд хуваасан үзүүлэлтээр гаргаж байгаа нь хот, хөдөөгийн агаарын бохирдолын зөрүүг илэрхийлж чадахгүй байна. Иймд энэ үзүүлэлтийг хот, хөдөөгөөр ялгах шаардлагатай. Тэгвэл энэ үзүүлэлт нь хөдөөгийн хүн амын хувьд зорилтыг хангах боломжтой, хотын хүн амын хувьд хэрэгжилтийн явц удаан байна. Улаанбаатар хотын утаа гамшгийн хэмжээнд хүрснийг

эрдэмтэн, судлаачид сануулж байна.

Орон нутгийн хамгаалалтанд авсан газар нутгийн хэмжээг цаашид нэмэгдүүлэх, менежментийг сайжруулснаар Улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн эзлэх хувийг 30 хүргэх боломжтой байна.

Баталгаат эх үүсвэрээс ус хэрэглэж байгаа хүн амын эзлэх хувь байнга нэмэгдэж байгаа нь зорилтот түвшинг хангах боломжтой.

МХЗ-уудын хэрэгжилт “удаан” үзүүлэлт:

- Ядуурлын түвшин;
- Дээд боловсрол эзэмшиж байгаа эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн тооны харьцаа;
- Эрүүл ахуйн шаардлага хангахуйц нөхцөлд амьдарч байгаа хүн амын эзлэх хувь;

Эдгээр үзүүлэлтийн хувьд хэрэгжилт удаан байгаа бөгөөд 2015 он гэхэд холбогдох зорилтуудыг хангахад хүндрэл учирч болзошгүй байна. Монгол Улсын Засгийн газар ядуурлыг бууруулах талаар хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээнүүд нь ядуурлын тархалт, гүнзгийрлийг тодорхой хэмжээгээр сааруулж байгаа боловч 2015 он гэхэд зорилтоо хэрэгжүүлэхэд өнөөгийн бууралтын хандлагаар тооцож үзэхэд бараг 30 гаруй жилийн дараа дэвшүүлсэн зорилт 18 хувьд хүрэхээр байна.

Дээд боловсрол эзэмшиж байгаа эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн тооны харьцаа 2000-2003 онуудад буурсан ч, 2003 оны түвшнээс хойш өөрчлөлт гаралгүй хэвээр байна. Ийм байдлаар цааш үргэлжилбэл, 2015 он гэхэд тавьсан зорилтод хүрэхэд бэрхшээл гарч болох юм.

МХЗ-уудын өмнө хүрсэн түвшнээс “ухарсан” үзүүлэлт:

- Бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин;
- Нэгдүгээр ангид элсэн ороод 5 дугаар анги хүртэл суралцагчдын хувь;
- 15-24 насны залуусын бичиг үсэг тайлгадалтын хувь;
- ХАА-аас бусад салбарт цалинтай ажил эрхэлж байгаа хүн амын дотор эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь;

- Үндэсний парламентад сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь;
- Сүрьеэгээр шинээр өвчлөгсдийн түвшин;
- Ойт нутгийн эзлэх хувь;

Эдгээр долоон үзүүлэлтийн хувьд 2006 онд өмнө хүрсэн түвшнээс ухарсан дүн гарч байгаа тул зорилтуудыг хэрэгжүүлэх боломж өнөөгийн нөхцөлд бага байна.

Монгол Улсын боловсролын түвшин хөгжиж байгаа бусад орнуудтай харьцуулбал харьцаангуй өндөр боловч нийт үзүүлэлтийн хувьд өмнө хүрсэн түвшнээсээ ухарч байгаа нь олон улсын байгууллагуудын ухарсан гэсэн үнэлгээтэй нийцэж байна. Боловсролын салбарын бодлогыг тодорхойлсон баримт бичгүүд, тодорхой чиглэлээр төсөл, арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлж байгаа боловч үр дүнгийн үзүүлэлтүүд нь 2000 оны түвшнээс ухарсан хандлагатай байна.

ХАА-гаас бусад салбарт цалинтай ажил эрхэлж байгаа эмэгтэйчүүдийн тоо нь эрэгтэйчүүдийнхээс илүү байгаа нь эрэгтэйчүүдийн хувьд тэгш бус байдал үүсгэж магадгүй байгааг анхаарах хэрэгтэй байна.

Эмэгтэйчүүдийн боловсрол, ажил эрхлэх боломж, чадавхи өндөр байгаа боловч тэдгээрийн шийдвэр гаргах түвшинд ажиллах бололцоо хязгаарлагдмал байна. Энэ үзүүлэлтийн хувьд шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоог дээшлүүлэх тодорхой бодлого, арга хэмжээ хэрэгтэй байгааг харуулж байна. Учир нь парламентад нэр дэвшүүлсэн эмэгтэйчүүдийн тоог нэмэгдүүлэх замаар энэ асуудлыг шийдэх гэж оролдож байгаа өнөөгийн чиг хандлага нь үр дүн муутай байгаа тул чадварлаг, манлайлагч эмэгтэйчүүдийн улс төр болон шийдвэр гаргах түвшинд ажиллах боломжийг хөхиүлэн дэмжсэн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй юм.

Сүрьеэ өвчний тархалтыг 2000 оны түвшинтэй харьцуулахад 2005-2006 онд нэмэгдсэн байна. Сүрьеэгийн тархалтыг тогтвортой бууруулж, 2015 оны зорилтолт түвшинд хүргэхийн тулд онцгой анхаарал хандуулах шаардлагатай байна.

Монгол Улсын ойт нутгийн эзлэх хувь 2000 оноос 2006 онд 8.5-аас 7.7 болж буурсан хандлагаас харахад 9 хувьд хүрэхээр дэвшүүлсэн зорилтыг хангах боломж бага байна. Үүний зэрэгцээ энэ үзүүлэлтийг

бүс, байршилаар нь ялгаатай үзэж зорилтыг нарийвчлан тодорхойлох шаардлагатай байна.

Матрицын үнэлгээний дүн

МХЗ-уудыг хангах, хэрэгжилтийг үр дүнтэй зохион байгуулах нь холбогдох бодлого, арга хэмжээний оновчтой байдал, уялдаа холбоо зэргээс ихээхэн хамаарна. МХЗ-уудыг хангах талаар Монгол Улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлж байгаа бодлого, арга хэмжээг дүгнэхдээ бодлого, арга хэмжээний матриц (Хавсралт 3)-ыг боловсруулж үнэллээ. Матрицын бодлогын хэсгийг (1) хууль, эрх зүйн орчин бүрдсэн эсэх, (2) холбогдох олон улсын конвенцид нэгдсэн эсэх, (3) салбарын хөгжлийн мастер төлөвлөгөө, стратегийн баримт бичигт уялдаа бүхий заалт орсон эсэхээр, арга хэмжээний хэсгийг (4) тухайн зорилтыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон үндэсний хөтөлбөр бий эсэх, (5) тодорхой чиглэлээр зөвхөн төрөөс төдийгүй бусад байгууллагаас төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлж байгаа эсэхээр нь бүлэглэн үнэлсэн.

Дүгнэлт хийхдээ тухайн зорилттой холбогдох хууль, олон улсын гэрээ, конвенцид нэгдсэн эсэх, зорилтын агуулга нь үндэсний хөтөлбөр, мастер төлөвлөгөөнд тусгагдсан байдал зэргээс хамааруулан нэмэх (+), хасах (-) тэмдгээр ялгаж үнэлгээг хийлээ. Нэмэх тэмдэг нь эерэг үр дүнд хүрч болохуйц бодлого, арга хэмжээг илтгэх ба хасах тэмдэг нь холбогдох бодлого, арга хэмжээ байхгүй эсвэл тухайн МХЗ-уудтай шууд холбогдолгүй болохыг илэрхийлнэ.

Шинжилгээний дүнгээс үзэхэд нийт 22 зорилтоос хууль эрхзүй, бодлогыг тодорхойлох шаардлагатай 6 (27.4%), арга хэмжээ авах, хэрэгжүүлэх шаардлагатай 8 (36.4%), бодлого, арга хэмжээг цогцоор нь авч хэрэгжүүлж буй 8 (36.4%) зорилт байна. Үүний зэрэгцээ бодлого, арга хэмжээнд цогцоор туссан 9 зорилтоос 3 зорилтын үр дүн хангалтгүй, ухралт бий болсон байдалд дүгнэлт хийж бодлого, арга хэмжээг сайжруулах шаардлагатай байна.

- ◆ **Бодлогын баримт бичиг боловсруулах шаардлагатай зорилтууд:** Үүнд, МХЗ 1, 3, 4, 17, 18, 21 зэрэг зорилтууд хамаарч байна.
- ◆ **Арга хэмжээ авах, эрчимжүүлэх шаардлагатай зорилтууд:** Үүнд, МХЗ

- 11, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 22 зэрэг зорилтууд хамаарч байна.
- ◆ Бодлого, арга хэмжээг уялдуулах, өөрчлөлт хийх, үр дүнг сайжруулах шаардлагатай зорилтууд: Үүнд, МХЗ 5, 6, 10 зорилтууд хамаарч байна.
- ◆ Бодлого, арга хэмжээ хангалтай сайн хэрэгжиж буй зорилтууд: Үүнд, МХЗ 2, 7, 8, 9, 19 зэрэг зорилтууд хамаарч байна.

Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ

МХЗ-уудын салбарын бодлого, санхүүжилтийн уялдааг хангах, МХЗ-уудын хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээ үнэлгээ, тайлагнналыг нэгтгэж хариуцсан тодорхой нэгж байхгүйгээс салбарын яамдад МХЗ-уудын хэрэгжилтийг урсгалаар зохицуулж байна. Салбарын яамдын ажилтнууд МХЗ-уудыг хөгжлийн гол зорилт гэж ойлгохоосоо илүү салбарын бодлогоос гадна нэмэлт ажил мэтээр асуудалд хандах хандлага ажиглагдаж байна. Яамдын хариуцсан үйл ажиллагаанд хамаарах тухайн зорилтын хэрэгжилтийн тайланг цаг хугацаанд нь гаргахгүй байх, Үндэсний Илтгэлд оруулахаар ирүүлсэн тайлан нь чанарын шаардлага хангахгүй, мэдээлэл, тоо баримт дутуу, ямар нэгэн дүгнэлт хийгдээгүй, цаашид авч хэрэгжүүлэх бодлого, арга хэмжээг томъёолоогүй, салбарын болон үндэсний бодлого, арга хэмжээтэй уялдуулаагүй зэрэг олон сүл талууд ажиглагдсан юм.

Цаашид хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүдийг зорилт тус бүрт бий болгоход анхаарах, юуны өмнө хэрэгжилтийн явцыг дүгнэх, харьцуулж болохуйц статистикийн болон шалгуур үзүүлэлтүүдийг бий болгох шаардлагатай.

ТУЛГАМДАЖ БҮЙ АСУУДАЛ

МХЗ-уудын хэрэгжилтийг хангахад нэн тэргүүнд тулгамдаж байгаа асуудал бол МХЗ-уудын хэрэгжилтийг нэгтгэн зохион байгуулах үүрэгтэй алба үгүйлэгдэж байна. Мөн хэрэгжилтийн явцыг хянах шалгуур үзүүлэлтүүд бүрэн тодорхойлогдоогүйгээс үнэлэлт дүгнэлт өгөх, хэрэгжилтийн явцыг хянах асуудал хүндрэлтэй байна. Хэрэв хэрэгжилтийн явцыг хянах, зохион байгуулах бүтцийг бий болгох

юм бол зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн явцад нарийвчилсан дүн шинжилгээ хийж тулгамдаж байгаа асуудлууд, цаашид шийдвэрлэх асуудлуудыг тодорхойлон шат дараалан хэрэгжүүлэх боломж байна. Үүнтэй уяландаа УИХ-ын 2005 оны 25 дугаар тогтоолоор баталсан шалгуур үзүүлэлтүүдийг шинэчлэн сайжруулах шаардлага гарч байна.

ШИЙДВЭРЛЭХ АСУУДАЛ

Үндэсний илтгэлийн бүлэг бүрт МХЗ тус бүрийн цаашид анхааран үзэж, шийдвэрлэх асуудлыг дэлгэрэнгүй тусган санал болгов. Монгол Улсын МХЗ-уудын хэрэгжилтийг бүхэлд нь сайжруулахын тулд дараах асуудлуудад анхаарах хэрэгтэй байна. Үүнд:

1. УИХ-ын 2005 оны 25 дугаар тогтоолоор баталсан шалгуур үзүүлэлтийг нэмэгдүүлэн сайжруулах;
2. МХЗ-уудыг салбарын бодлого, санхүүжилт, төсөвтэй уялдуулах, зорилтуудыг хэрэгжүүлэх, тэдгээрийн хэрэгжилт, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээг хариуцсан албыг бий болгох;
3. МХЗ-уудын шалгуур үзүүлэлтийг эцсийн үр дүнгээр тодорхойлох төдийгүй, завсрыйн үзүүлэлтүүдээр баяжуулан, аймаг, бүсээр гаргах, үндэсний болон олон улсын хэрэглэгчдэд шуурхай хүрэх тогтолцоог бүрдүүлэх;
4. МХЗ-уудын хэрэгжилт удаашралтай, анхаарах шаардлагатай байгаа аймаг, бүс нутгийн онцгой нөхцлийг тусгасан бодлого, арга хэмжээг хэрэгжүүлэх замаар орон нутаг дахь МХЗ-уудын хэрэгжилтийн ялгаатай байдлыг багасгах, хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх;
5. МХЗ-уудыг хангах хэрэгцээний үнэлгээний ажлыг үргэлжлүүлэн санхүүжилтийн стратегийг боловсруулах;
6. Бодлого, арга хэмжээний уялдааг хангах, бодлого, арга хэмжээ нь тодорхойгүй, үр дүн нь харагдахгүй байгаа зарим зорилтуудыг онцгой анхаарч, хөрөнгө, нөөцийг чиглүүлэн, үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна.

ХАВСРАЛТУУД

Хавсралт

1

Монгол Улсын макро эдийн засгийн гол үзүүлэлтүүд, 2000, 2004-2006

	2000	2004	2005	2006
Суурин хүн ам, оны эцэст, мян.хүн	2 407.5	2 533.1	2 562.4	2 594.8
Эдийн засгийн идэвхитэй хүн, мян.хүн	847.6	986.1	1 001.2	1 042.8
Үүнээс: Ажиллагчид	809.0	950.5	968.3	1 009.9
Бүртгэлтэй ажилгүйчүүдийн тоо, мянган хүн	38.6	35.6	32.9	32.9
ДНБ, оны үнээр, тэрбум төгрөг	1172.8	2152.1	2779.6	3715.0
ДНБ, 2000 оны зэрэгцүүлэх үнээр, тэрбум төгрөг	2038.0	2593.8	2779.6	3017.3
Нэг хүнд ногдох ДНБ, ам.доллараар		720.9	905.2	1221.4
Нэг хүнд ногдох ДНБ, төгрөгөөр	426.2	854.5	1091.0	1440.7
Хөрөнгө оруулалт, оны үнээр, тэрбум төгрөг	293.8	661.0	844.5	1034.1
Гадаад худалдаа, сая ам.доллар				
Экспорт	535.8	869.7	1 064.9	1 542.8
Импорт	675.9	1 021.1	1 184.3	1 485.6
Гадаад худалдааны тэнцэл, сая ам.доллар	-140.1	-151.4	-119.4	57.2
Улсын нэгдсэн төсөв, оны үнээр, тэрбум төгрөг				
Орлого	404.0	713.1	837.9	1 360.4
Зарлага	494.5	752.5	764.6	1 237.0
Төсвийн нийт тэнцэл, тэрбум төгрөг	-90.5	-39.4	73.3	123.4
Нийт орлогын ДНБ-д эзлэх хувь	34.4	33.1	30.1	36.6
Нийт зарлагын ДНБ-д эзлэх хувь	42.2	35.0	27.5	33.3
Төсвийн нийт тэнцлийн ДНБ-д эзлэх хувь	-7.7	-1.8	2.6	3.3
Хэрэглээний үнийн индексийн жилийн өөрчлөлт, хувь	8.1	11.0	9.5	6.0
Валютын жилийн дундаж ханш, 1 ам.доллар=Төгрөг	1 076.4	1 185.3	1 205.3	1 179.5

Мэдээллийн эх үүсвэр: YSG, Монгол банк, Сангийн яам, 2007

Хавсралт 2

МХЗ-уудын хөрөгжилтийн хандлагын шинжилгээ, үнэлгээ

	Сурье	Явц			Зорилт	Шаардагдах жил ¹	Үнэлгээ ²
		1990	2000	2005	2006	2015	
ЗОРИЛГО/ЗОРИЛТ/ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТ							
ЗОРИЛГО НЭГ. ЯДУУРАЛ, ӨЛГӨЛӨНГ БҮҮРҮҮЛАХ							
ЗОРИЛТ 1 ЯДУУРЫН ТҮВШИН	36.30 ⁽⁹⁵⁾	35.60 ⁽⁹⁸⁾	36.10 ⁽⁰²⁾	32.20	18.00	30	Удаан
ЗОРИЛТ 2 Тураалттай хүүхийн хувь	12.00 ⁽⁹²⁾	12.70	6.30	...	0	8	Боломжтой
ЗОРИЛТ 3 Хөгжлийн түүхийн хувь	Залуучуудад зориулсан таатай, бүтээмж өндөртэй ажлын байр бий болгох стратеги боловсруулж, хөгжжүүлэх. Газар ашигахаас боломжийг нэмэгдүүлэх, хижиг, дунд улдзвэрэл эрхэлж хүрмyg хөтөвчлөх, ажил эрхэлгүй иргэн бичил зээл авах боломжийг бий болгох замаар ажилгүй хүмүүс
ЗОРИЛТ 4 Флантуяа, залуучуудад зориулсан ажлын байр бий болтоно.	Хүн амьын төвлөрөл, шийжих хөдөлгөөнээй холбогдон гарч бий сөрөг үзэгдлийг багасах, орон суу, эмнэлэг, боловсрол, соёлын болон нийтийн бусад үлчилгээнд хамруулах тогтолцоог буруулж
ЗОРИЛГО ХОЁР. БҮХ НИЙТЭЭР АНХАН ШАТНЫ БОЛОВСРОЛ ЭЗЭМШИХ							
ЗОРИЛТ 5 2015 он тээд бүх хүндэд бага боловсрол оглох	Бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин Нэгдүгээр ангиа эгэн ороод 5 дугаар анги хүрээл суралцаачын хувь	95.90 ⁽⁹⁷⁾	95.00	93.30	91.40	100.00	17 Ухарсан
ЗОРИЛГО ГУРАВ. ХҮЙСИЙН ТЭШ БАЙДЛЫГ ДЭМЖИН ХӨГЖҮҮЛЖ, ШИЙДВЭР ГАРГАХ ТУВШИНД ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ОРОЛЦООГ НЭМЭГДҮҮЛЭХ	15-24 настны запусын билиг үсг тайлатдалын хувь	91.00	83.60	101.20	86.80	100.00	18 Ухарсан
ЗОРИЛТ 6 2005 онд бага болон дунд боловсрол эзэмшигчдийн дунд, 2015 он тээд бүх шатны боловсролын түвшинд хүйсийн ялгааг арилгах	99.00	97.70	100.00	...	Ухарсан
ЗОРИЛГО ДӨРӨВ. ХҮҮХДИЙН ЭНДЭГЛИЙГ БҮҮРҮҮЛАХ	Бага боловсрол эзэмшик байгаа охид, хөвгүүдийн харьцаа Ерөнхий боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөвгүүдийн харьцаа Дээд боловсрол эзэмшиж байгаа эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн тохны харьцаа ХАА-с бусад салбарыг цаплинтай ажил эрхэлж буй хүн амьын дотор эмэгтэйчүүдийн эзлэх %	1.03 ⁽⁹⁵⁾	1.01	0.98	0.98	1.00	12 Боломжтой
ЗОРИЛТ 7 Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулажад 2015 онд түравны хөфөроор бууруулах	Тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийн түвшин (1,000 амьд төрөлт тутамд) Нийлжсэн эндэгдлийн түвшин (1,000 амьд төрөлт тутамд) Улаан бурхны эсрэг ваклинжуулалтад хамрагдсан хүүхдийн хувь	1.33 ⁽⁹⁷⁾	1.20	1.11	1.03	1.00	... Эрт хүрсан
ЗОРИЛГО ТАВ. ЭХЧҮҮДИЙН ЭРҮҮЛ МЭНДИЙГ САЙЖКРУУЛАХ	Эрт хүрсан

ЗОРИЛГО/ЗОРИЛТ/ШААРГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТ		Сүүрье 1990	Сүүрье 2000	Явц 2005	Явц 2006	Зорилт 2015	Шаар- дагдах жил ¹	Үнэлгээ ²
ЗОРИЛТ 8 Нөхөн үргижихийн эрүүл мэндийн шаардлагатай туслаамж үйлчилгээг хүн бүрт хүргэж, эхийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулжад 2015 онд деревний гуваараар бууруулах		121.6	166.30	92.70	67.20	50.00	1	Боломжтой
Эхийн эндэгдлийн түвшин (100,000 амьтд төрөлт бүрт)		100.0	99.60	99.60	99.70	99.80	1	Боломжтой
ЗОРИЛГО ЗУРГАА. БЭЛГИЙН ЗАМЫН ХАЛДВАРТ ОВЧИН ХУНИЙ ДАРХЛАЛ ХОМСДЛЫН ВИРУС (ХДХВ), ДОХ, СҮРҮБЭТЭЙ ТЭМЦЭХ, БУСАД ОВЧНИЙГ БУУРУУЛАХ	
ЗОРИЛТ 9 2015 он тэхэд ХДХВ, ДОХ овчний халдвартыг хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх	
ЗОРИЛТ 10 2015 он тэхэд сурьеэг овчний тархантыг бууруулах	
Сурьеэзээр шинээр овчилгэсдиний түвшин (100,000 хүн тутамд)		79.00	124.80	177.40	185.30	100.00	21	Ухарсан
Сурьеэг овчнеес шалтгаалсан нас баралтын түвшин (100,000 хүн тутамд)		4.80	3.20	3.40	2.90	0	24	Боломжтой
Оношилгоо, эмчилгээний олон улсын стандартын хүрэнд илрүүлж, эмчилсэн сурьеэгийн тохиолдлын хувь		31.40 ⁽⁹⁴⁾	80.90	79.00	82.10	100.00	18	Боломжтой
ЗОРИЛТ 11 Хүн амын шудний өвчлөлтэй тэмцэх тусгай хотолбөр хэрэгжүүлэх	
ЗОРИЛГО ОДЛОО. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ТӨГТВОРОЙ БАЙДЛЫГ ХАНГАХ	
ЗОРИЛТ 12 Төгтвортой хөгжлийн зарчмыг улсын хөтгийн бодлого, хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлж, хот суурин, ялангуяа Улаанбаатар хотын агаарыг цэвэршилүүлэх ойт нутгийн эзлэх хувь		7.80	8.50	7.80	7.70	9.00	24	Ухарсан
Улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн эзлэх хувь		3.60	13.10	13.30	...	15/30.00	...	Боломжтой
Нэг хүнд ногдох нүурсүхийн давхар эспийн ялгаралт (тонн/хүн)		11.52	6.57	5.75 ⁽⁰²⁾	...	4.00	...	Боломжтой
ЗОРИЛТ 13 Гол, горхмын усны эхийг хамгааж, нөхөн сэргээх замаар ширүэлтийг багасгах	
ЗОРИЛТ 14 2015 он тэхэд багалгаатай ундыны үс хэрэгтэх боломжийг хүн амьн хувийг 2 дахин бууруулах	
Баталгаат эх үсвэрээс үс хэрэгтэй байгаа хүн амьн зэлэх хувь		55.00	66.20	70.00	...	Боломжтой
ЗОРИЛТ 15 2015 он тэхэд орон сайрны нөхцөл мую хүмүүсийн аж байдлыг мэдэгдэхийн сайжруулак эрүүл ахуйн шаардлага хангахийц нөхцөлт амьдарч байгаа хүн амьн эзлэх хувь		22.60	23.00	50.00	...	Удаан
ЗОРИЛГО НАЙМ. ХӨГЖЛИЙН НИЙТИЙН ТУНШЛЭЛИЙГ ХӨГЖҮҮЛЭХ	
ЗОРИЛТ 16 Худалдааны болон санхүүгийн тогтолцоог хөгжүүлэх замаар Мянганы хөгжлийн зорилтуудад хүрэх таатай нөхцөл бууруулах	
ЗОРИЛТ 17 Далайд гаргчийг Монгол орны хэрэгцээ, шаардлагыг харгалзан Монгол Улс илүү тааламжтай нөхцөлөөр дапайд гардтай болох, гадаадад дамжуулж өнгөрөх дамжин өнгөрөх тэврэлийг бий Улсын нутгай давсээрээр дамжуулж өнгөрөх тэврэлийг бий	
ЗОРИЛТ 18 Урт хугацаанд тадаад, дотоод өрийн тогтворгой байдлыг хангах үндээс өрийн стратегийг бий болгох, үндэсний болон олон улсад хэрэглэж байгаа арга хэрэгслийг судалж, Монгол Улсын төсөв, эдийн засагт хүндэрдэг чуруулжүүлэх өврийг зохицуулан шийдвэрлэх байх	
ЗОРИЛТ 19 Мэдээлэл холбооны шинэ технологийг хөгжүүлэх, "Мэдээлэлжэн нийгэм" байгуулах	
ЗОРИЛГО ЕС. ХҮНИЙ ЭРХИЙГ БАТАЙГ ДАЖКУУЛАХ, АРДЧИЛСАН ЗАСГАДЛАЛЫГ ХӨГЖҮҮЛЭХ	
ЗОРИЛТ 20 Хүний эрхийн түргэмэл тунхалалтыг хүндэтгэж, чандлан сахийн, хэвлэл мэдээлийн эрх чөлөөг хангаж, олон нийтэд мэдээлийг чөлөөтэй олж авах боломж опгох	
ЗОРИЛТ 21 Ардчиллын үндээн зарчим, хувь маягийг амьдралд хэвчүүлах	
ЗОРИЛТ 22 Авлынгыг угт тэвчих уур амьсталаыг нийгмийн бүх хэрэнд бий болгон хэвшүүлах	

¹ Шалтгаар үзүүлэлтүүдийн хандрагатын шинжилгээ, үнэлгээг хийдээг тайланц хэрэглэсэн үнэлгээний аргачлалыг ашиглав⁹¹. 2015 онд хүрэхээро давшүүлсэн тухайн зорилтыг 2000, 2006 оны өөрчлөлтийн хурдацаар хангахад эдэн жил хэрэгтэй тооцолж "Шаардлагах жил" баганад тавив.

² 2006-2015 он хүрэлтээ 9 жилээс "шаардлагах жил - г хасуу 0 = эрт хүрсэн", 9<"даан", 2006 онд сурье оноос үхарсан бол хугацаанаас үл хамаарч "үхарсан" гэж үнэлсэн.

Хавсралт 3

МХЗ-үүдэг хэрэгжүүлэх бодлого, арга хэмжэний матрицын үнэлгээ, 2006

Зорилт

НийраШ	Явц	Бодлого	Арга хэмжээ
1	Амьжирглаганы саталгаажих түвшнээс доогур орлоготой иргэдийн эзлэх хувь хэмжээг 1990 онд харьцуулахад 2015 онд 2 дахин буурулах	✓	✓ + +
2	Хоол, тэжээлийн дугатгалтай хүн амын тоог 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд 2 дахин буурулах	✓ + +	+ + +
3	Залуучуудад зориулсан гаатай, бүтээмж өндөртэй ажлын байр бий болгох стратеги боловсруулж, хэрэгжүүлэх. Газар ашиглалт боломжийг нэмэгдүүлэх, жижиг, дунд уйдвэрээрэл эрхийн эжмыг хөнгөвчлөх, ажил эрхэгүүг иргэн бичнээс зээл авах боломжийг бий болгох замаар ажилгүй хийнчуг ялангуяа залуучуудад зориулсан ажлын байрыг бий болгоно.	✓ + +	✓ + + +
4	Хүн амын төвлөрөл, шилжих хөдөлгөөнтийг холбогдох гарч буй сорог чадаагийг багасгах шилжигсүйийн боловсрол, соёлын болон нийгмийн бусад чийгчилгээнд хамрмуулах тогтолцоог буруулж	✓ + +	✓ + + +
5	2015 он гээд бүх хувцад бага боловсрол олгох	✓ + +	✓ + + +
6	Хүйсийн ялгааг 2005 онд бага болон дунд боловсрол эзэмшигчийн дунд, 2015 он гээд бүх шатны боловсролын түвшинд арилгах	✓ + +	✓ + + +
7	5 хүртэлх наасны хувцадын эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд гуравны хоёрор буурулах	✓ + +	+ + +
8	Нэхөн Уржилхийн эрүүл мэндийн шаардлагатай туслах үйлийлэг хүн бүрт хүрэх, эхийн эндэгдлийг 1990 онтой харьцуулахад 2015 онд дөрөвний түвэр буурулах	✓ + +	+ + +
9	2015 он гээд Хүний дархлан хомдолын вирус (ХДХВ), Дархланы опимол хомдол (ДОХ) өвчний халдварыг хөвгөөрлөх, урьцынан сөрүүйлэх	✓ + +	+ + +
10	2015 он гээд сурьеэ өвчиний тархалтыг буурулах	✓ + +	+ + +
11	Хүн амын шудний өвчлөлтэй темцэх тусгай хөтөлбөр хэрэгжүүлэх	✓ + +	+ + +
12	Тогтвортой хөгжлийн эзарчмыг уснын хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлж, хот сууринд, ялангуяа Улаанбаатар хотын агаарыг цэвэршүүлж	✓ + +	+ + +
13	Гол, горхины усны эхийг хамгаалж, нөхөн сэргээх замаар ширгэлтийг багасгах	✓ + +	+ + +
14	2015 он гээд батангагт ундны ус хэрэглэх боломжийг хүн амын хувийг 2 дахин буурулах	✓ + +	+ + +
15	2015 он гээд орон байрны нөхцөл мөү хүмүүсийн эж байдлыг мэдэгдэхийц сайжруулах	✓ + +	+ + +

Нийтийн хөтөлбөр	Явц	Бодлого	Арга хэмжээ	
			Үндэсний хөтөлбөр	Хүн эхийн хөтөлбөр
16	Худалдааны болон санхүүгийн тогтолцоог хөгжүүлэх замаар МХЗ-дад хүрэх таатай нөхцөл бүрдүүлэх	Гадаад худалдаа	+	+
17	Далайд гарцуулж Монгол орны хэрэгцээ, шаардлагыг харгалзан Монгол Улс илүү тааламжтай нөхцөлөөр далайд гарцутай болох, гадаадай дамжин өнгөөрөх тээврийн үр аштийг дээшүүлүүэх, Монгол Улсын нутаг дэвсгэрээр дамжин өнөөрөх тээврийг ортуужүүэх	Гадаадын хөрөнгө оруулалт	+	+
18	Ург хугацаанд гадаад, дотод оршиж байгаа арга хэрэгслийг бий болгох, үндэсний болон олон улсад хэрэглэх эрүүлийн тогтвортой байдлыг хангах үднээс ермийн стратегийг бий болгох, хундрэл учирнуулалтгүйгээр эрүүлийг зохицуулан шийдвэрлэх байх	Банк санхүүгийн систем	+	+
19	Мэдээлэл холбооны шинэ технологийг хөгжүүлэх, "Мэдээлэлжэн нийгэм" байгуулах		+	+
20	Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалыг хүндэтгэх, чандран сахих, хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг хангаж, олон нийтэд мэдээллийг чөлөөтэй олж авах боломж оптох		+	+
21	Арчиллын үндсэн зарчим, хэв маягийг амьдралд хэвшүүлэх		+	+
22	Авлыгыг угтавчих уур амьстальг нийтийн бүх хүрээнд бий болгон хэвшүүлэх		+	+

Тэмдэглэгээний тайлбар:
 + Түүхайн зорилтод холбогдох баримт бичиг байгас
 - Түүхайн зорилтод холбогдох баримт бичиг байхгүй
 ✓ Түүхайн зорилтын хүрсэн тувшин

Хавсралт 4

МХЗ-уудын зарим гол шалгуур үзүүлэлтээр тодорхойлсон үнэлэмж, 2006 (аймгуудыг байр эзлүүлснээр)

	Зорилго 2		Зорилго 3		Зорилго 4		Зорилго 5		Зорилго 6		Зорилго 7	
	Бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин	1-р антид элсээд 5-р анти хүргэл суралцагч судын %	Бага боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөггүүдийн тооны харьцаа	ХАА-с бусад салбарт цалингтай ажил эрхэлж байгаа хин алд эмэгтэйчүү дийн эзлэх %	5 хүртэх наасны хүүхдийн эндэгдэл (1000 амьд төрөлт)	Нялхсын энээрдлийн түвшин (1000 амьд төрөлт)	Сурьеэ эвчнээс шалтгаалсан нас баралтын түвшин (100000 хүн тутамд)	Сурьеэ эвчнээс шалтгаалсан нас баралтын түвшин (100000 хүн тутамд)	Ойт нутгийн эзлэх %	Ойт нутгийн эзлэх %	(%)	
1	Архангай	10	18	12	17	7	6	1	10	1	18	65.0%
2	Баян-Өлгий	21	19	1	6	15	9	19	6	14	11	55.0%
3	Баянхонгор	11	15	12	4	22	22	13	3	1	2	62.5%
4	Булган	20	7	12	20	2	3	1	11	17	17	50.0%
5	Говь-Алтай	12	10	4	12	13	12	20	1	1	1	72.5%
6	Дорноговь	5	2	22	3	18	19	17	13	8	4	65.0%
7	Дорнод	7	12	10	16	19	16	21	21	20	9	42.5%
8	Дундговь	19	4	8	22	3	4	1	4	10	5	62.5%
9	Завхан	14	9	21	19	11	13	11	2	1	14	60.0%
10	Өвөрхангай	6	6	8	14	17	18	1	9	7	16	62.5%
11	Өмнөговь	9	1	16	2	20	21	1	7	11	15	62.5%
12	Сүхбаатар	3	8	19	21	8	10	18	14	8	5	57.5%
13	Сэлэнгэ	4	22	4	1	4	2	10	22	11	20	62.5%
14	Төв	22	21	20	5	1	1	12	19	22	22	52.5%
15	Үвс	7	20	1	7	16	14	8	8	1	13	72.5%
16	Ховд	15	13	1	10	9	8	9	5	18	12	62.5%
17	Хөвсгөл	17	11	10	15	21	20	1	15	13	9	42.5%
18	Хэнтий	16	14	12	10	6	7	14	17	22	19	47.5%
19	Дархан-Уул	2	17	4	12	5	5	12	20	16	3	65.0%

Зорилго 2		Зорилго 3		Зорилго 4		Зорилго 5		Зорилго 6		Зорилго 7		
		Бага боловсролын хамран сургалтын цэвэр жин	1-р ангид элсээд 5-р анги хүртэл суралцаж дын %	Бага боловсрол эзэмшиж байгаа охид, хөггүүдийн тооны харьцаа	ХАА-с бусад салбарт цанингай ажил эрхжээж байгаа хин амд эмэгтайчны дийн эзлэх %	5 хүртэл насны хүүхдийн энэгээрээ түвшин (1000 амьд төрөлтэй)	Напхсын энэгээрээ түвшин (1000 амьд төрөлтэй)	Эхийн энэгээрээ түвшин (100000 амьд төрөлтэй)	Сурьеэ бичнөөс шалтгаалсан нас баралтын түвшин (100000 хүн тутамд)	Сурьеэ бичнөөс шалтгаалсан нас баралтын түвшин (100000 хүн тутамд)	Ойт нутгийн эзлэх %	
20	Улаанбаатар	13	3	4	18	13	15	16	18	15	21	57.5%
21	Орхон	18	5	16	7	12	11	15	16	6	5	57.5%
22	Говьсумбэр	1	16	16	9	10	17	22	19	21	5	52.5%
Зорилт тус бүрээр хэрэгжлийн дун (%)		52.0%	44.0%	50.0%	50.0%	94.0%	92.0%	75.0%	63.0%	60.0%	46.0%	60.6%
Тэмдэглэгэнэй тайлбар												
1	Хүрсэн	100.0>	100.0>	1.0=	50.0=	29.2<	22.0<	50.0<	100.0=<	0.0=	2.0<	99.0>
2	Боломжтой	95.0-99.9	93.0-99.9	1.02<1<0.98	47.0>49.9; 50.1>52.0	29.2>33.0	22.1-26.0	50.1-68.0	100.1-142.0	0.1-1.9	0.11-1.9	75.0-98.0
3	Удаан	91.4-94.9	86.8-92.9	1.04>1.02; 0.96>0.98	45>47; 52.1>54	33.1-38.1	26.1-32.7	68.1-67.1	142.1-185.2	2.0-2.9	0.0=	51.0-74.0
4	Боломжгүй	91.4<	86.8<	1.04>; 0.96<	45<; 54.0>	38.2>	32.8>	67.2>	185.3>	3.0>	>0.0	50.0<

Ашигласан материалын жагсаалт

Азийн сан, Хүйсийн тэгш эрхийн төв, "Монгол Улс дахь Хүн худалдах гэмт хэрэг: эрсдэл, эмзэг байдал, хор уршиг. Хүн худалдах гэмт хэрэгтэй тэмцэх түншлэл: Урьдчилан сэргийлэх, Хамгаалах, Мөрдөн шалгах нь" Судалгааны тайлан, Улаанбаатар. 2006

Азийн Хөгжлийн Банк, Хот байгуулалт, орон сууцны зээлийн судалгаа, Улаанбаатар. 2005

Б.Чимид, "Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: нийтлэг асуудал", Улаанбаатар. 2004

Б.Чимид, Цэцийн шийдвэр бурууг нь мэдсээр атлаа дуугүй байгааг нь гайхаж сууна, Өнөөдөр. №208 (2557).

Боловсролын үнэлгээний төв, Сурлагын амжилтыг үнэлэх судалгаа, Улаанбаатар. 2005

БОЯ, Байгаль орчны нөхцөл байдлын үнэлгээ, Улаанбаатар. 2006

БСШУЯ, Бага, дунд боловсролын 2006-2007 оны хичээлийн жилийн статистикийн мэдээлэлд хийсэн шинжилгээ, Улаанбаатар. 2007

БСШУЯ, Боловсрол, соёл, урлаг, шинжлэх ухаан, технологийн салбарын статистикийн мэдээллийн эмхтгэл 2004-2005 оны хичээлийн жил, Улаанбаатар. 2004

БСШУЯ, Боловсролын салбарын 2006-2007 оны хичээлийн жилийн статистикийн мэдээллийн эмхтгэл, Улаанбаатар. 2007

БСШУЯ, Бүх нийтийн боловсролын орчны үнэлгээ, Улаанбаатар. 2005

БСШУЯ, МХЗ-уудын боловсролын хэрэгцээний үнэлгээний тайлан, тооцоо, Улаанбаатар. 2006

БСШУЯ, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан 2001-2005. Мэдээлэл-лавлах, Улаанбаатар. 2006

БХЯ, БХЯ-ны тайлан мэдээ, Улаанбаатар. 2005

Гэгээрлийн Яам, Сурлагын амжилтын хяналт шинжилгээ 4, 8-р анги, Улаанбаатар. 2000

Д.Сүхжаргалмаа, Монголын ТББ-уудын санхүүгийн байдал. <http://www.open-government.mn>

ДОХ-той тэмцэх үндэсний сан, Глобаль сан ба МЭ Консалтинг ХХК, Эрчүүдтэй бэлгийн хавьталд ордог эрчүүдийн бэлгийн зан үлийн шуурхай дүн шинжилгээ судалгаа -2006, Улаанбаатар. 2006

ДОХ-той тэмцэх үндэсний сан, Улаанбаатар хотын эмэгтэй биеэ үнэлэгчдийн дунд хийсэн шуурхай үнэлгээний тайлан-2006, Улаанбаатар. 2006

Дэлхийн банк, Монгол Улсын Засгийн газар, Түншлэлийн үйл ажиллагаа, Техникийн уулзалтын хяналтын тайлан, Улаанбаатар. 2007

ДЭМБ, Зүүн өмнөд Ази, Номхон далайн баруун эрэг дэх сурьеэгийн хяналтын тайлан 2005, ДЭМБ. 2006

Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар, Урсгал архивын мэдээ, Улаанбаатар. 2005, 1 сар.

Жин Зиаглэр., Монгол дахь хүнсний эрхийн талаарх НҮБ-ийн тусгай элчийн тайлан, 2005 <http://ap.ohchr.org>

ЖТБҮХ, Үйл ажиллагааны тайлан 2005-2006, Улаанбаатар. 2006

Зохицтой хөгжлийн жендер төв, Зөвлөх нэгж, Төрийн бус байгууллагуудын нийгмийн салбарт хэрэгжүүлсэн төсөл хөтөлбөрийн судалгаа, Улаанбаатар. 2000

ЗХЖТ, Жендерийн асуудал товхимол, Улаанбаатар. 2005

ЗХЖТ, Хөлсгүй хөдөлмөр судалгаа, Улаанбаатар. 2005

Кишой Апрети, Далайд гарцгүй орнуудын дамжин өнгөрөх хуваарь, Дэлхийн Банк. 2005

Ландман Т, ба бусад, Монгол дахь арчиллын төлөв байдал, судалгаа, Эссэксийн Их сургуулийн хүний эрхийн төв. 2005

Михайл Л.Ф, Жон В, Mc Артур ба Жефрэй Д. С, Далайд гарцгүй орнуудын тулгамдсан асуудлууд, Хүний хөгжил сэтгүүл, № 1. 2004, З дугаар сар

Монгол Улсын Засгийн газар, Ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах хөтөлбөр, Улаанбаатар. 2006

Монгол Улсын Засгийн газар, Монгол улсын МХЗ-уудыг хангах хэрэгцээний үнэлгээний тайлан, Улаанбаатар. 2007

Монгол Улсын Засгийн газар, 2005 оны үйл ажиллагааны тайлан, Улаанбаатар. 2006

Монгол Улсын Засгийн газар, 2006 оны 140 дүгээр тогтоол, Улаанбаатар. 2006

Монгол Улсын Засгийн газар, 40000 орон сууц хөтөлбөр, Улаанбаатар. 2005

Монгол Улсын Засгийн газар, Монгол Улсын Засгийн Газрын үйл ажиллагааны тайлан-2006, Улаанбаатар. 2007

Монгол Улсын Засгийн газар, Монголын боловсрол, хүний хүчин зүйлийн мастер төлөвлөгөө, Улаанбаатар. 1993

Монгол Улсын Засгийн газар, Монголын боловсролыг 2006-2015 онд хөгжүүлэх Мастер төлөвлөгөө, Улаанбаатар. 2006

Монгол Улсын Засгийн газар, Монголын боловсролын салбарыг 2000-2005 онд хөгжүүлэх стратеги, Улаанбаатар. 2000

Монгол Улсын Засгийн газар, МХЗ-уудын хэрэгжилтийн Үндэсний илтгэл 1, Улаанбаатар. 2004

Монгол улсын Засгийн газар, НҮБХХ, Монголын хүний хөгжлийн илтгэл, Улаанбаатар. 2000

Монгол Улсын Засгийн газар, НҮБХХ, Монголын хүний хөгжлийн илтгэл, Улаанбаатар. 2003

Монгол Улсын Засгийн газар, ЭМЯ, Амны хөндийн эрүүл мэндийн үндэсний хөтөлбөр, Улаанбаатар. 1999

Монгол Улсын Засгийн газар, Эрх зүйт төр Монгол Улсад. 2005.04.15 “Залуу судлаачдын үндэсний анхдугаар форум”-ын эрх зүйн салбарын илтгэл, Улаанбаатар. 2005

Монгол Улсын Их Хурал, Боловсролын тухай хууль, 1995, 2006 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан, Улаанбаатар. 2007

Монгол Улсын Их Хурал, 2005 оны 6 дугаар сарын 9-ний өдрийн 32 дугаар тогтоол Улаанбаатар. 2006

Монгол Улсын Их Хурал, Ардчилсан засаглалын шалгуур үзүүлэлт: Монгол дахь засаглалын төлөв байдал, үнэлгээ, Улаанбаатар. 2006

Монгол Улсын Их Хурал, Монгол Улс дахь авлигын байдалд хийсэн үнэлгээний тайлан, Улаанбаатар. 2005

Монгол Улсын Их Хурал, Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр, Улаанбаатар. 2003

Монгол Улсын Их Хурал, Монгол Улсын Үндсэн хууль. 2-13-17. “Төрийн мэдээлэл” эмхтгэл, Улаанбаатар. 1992. №1.

Монгол Улсын Их Хурал, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхтгэл, Улаанбаатар. 2004. №1

Монгол Улсын Их Хурал, Химиин хорт болон аюултай бодисын тухай хууль”, Улаанбаатар. 2006, 5 сар

Монгол Улсын Их Хурал, Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль. Төрийн мэдээллийн эмхэтгэл, 1998, 10, Улаанбаатар. 1998

Монголын Хэвлэлийн хүрээлэн, Монголын хэвлэл мэдээллийн байдлын талаарх олон нийтийн үнэлэмж” сэдэвт судалгааны дүн, Улаанбаатар. 2004

Н.Цэрэнбалжид, Н.Наранбат, Сүрьеэгийн дүн бүртгэлийн мэдээ-2004, Улаанбаатар. 2004

НҮБ, Усны хөгжлийн тайлан-2003: Ус ба хүмүүс, Ус ба амьдрал, Улаанбаатар. 2003

НҮБХС, Их Британий Хүүхэд хамгаалах сангийн үндэсний хороо, Хотын захын хорооллын хүүхдийн амьдрал нөхцөл, Дүгнэлт тайлан - 2003, Улаанбаатар. 2003

НҮБ, Хүн амын усан хангамж, ариун цэврийн байгууламжийн хүртээмж, Улаанбаатар 2004

НҮБ-ын БОХ, Монгол орны байгаль орчны төлөв байдал, Улаанбаатар. 2002

НЭДТГ, Нийслэлийн статистикийн мэдээ, 2006, Улаанбаатар. 2007

Нийгмийн эрүүл мэндийн хүрээлэн, ЭМЯ ба ЭНЭШТ, Эхийн эндэгдэлийн өнөөгийн байдал, Улаанбаатар. 2001, 2002, 2003, 2004

ННФ, МУИС-ийн ЭЗС, "Монгол Улсын эдийн засгийн эрх чөлөөний тойм-2006 : Институцийн хөгжил-эдийн засгийн өсөлтийг түргэтгэх шинэтгэлийн дараагийн үе шат" Судалгааны тайлан, Улаанбаатар. 2006

Новак М. Иргэний болон улс төрийн эрх: тухайлбал, эрүүдэн шүүх болон хорихтой холбоотой асуудлууд. Илтгэл, НҮБ. E/CN.4/2005/Add.X.

НҮБХС Монгол Улсын Засгийн газар, НҮБХС-ийн хамтын ажиллагааны хөтөлбөр, дунд хугацааны тодотголын тайлан, Улаанбаатар. 2005

НҮБХХ, Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилт, Мониторингийн судалгаа, Улаанбаатар. 2004

НҮБХХ, АЗШҮБТ-ийн судалгааны хүрээнд хийсэн социологийн судалгаа, Улаанбаатар. 2005

Сангийн яам, НҮБХХ, Ядуурлын судалгааны нэгж. Эдийн засаг нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл ба төсвийн уялдаа холбоо судалгаа, Улаанбаатар. 2005

СИВИКИС, Монголын иргэний нийгмийн өнөөгийн байдал- тайлангийн төсөл, Улаанбаатар. 2005

Т.Кариад Арауё, Катрин Несмит, Хүний хөгжлийн хэлтсийн тайлан Зүүн Ази, Номхон Далайн бүс, Дэлхийн банк, Монгол Улс: Боловсролын салбарын санхүүжилт, үр ашиг, тэгш байдал, Улаанбаатар. 2006

ТЭХЯ, Улаанбаатар хотын агаарыг цэвэршүүлэх зорилтын хүрээнд Түлш, Эрчим Хүчний Яамны бодлого, хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний талаарх мэдээлэл, Улаанбаатар. 2007

ҮҮХ, НҮБХС, Усны бодлого төлөвлөлт-2002, Улаанбаатар. 2003

УИХ-ын Тамгын газар, Захиргаа, олон нийттэй харилцах хэлтэсийн мэдээлэл, Улаанбаатар. 2005

Улсын Их Хурлын тамгын газар, Төрийн мэдээлэл, Боловсролын салбарийн мастер төлөвлөгөө, Улаанбаатар. 2007

Үндэсний Статистикийн газар, Монгол Улсын Статистикийн Эмхтгэл-2004, Улаанбаатар. 2005, 369 дахь тал.

ҮСГ, Цаг ашиглалтын судалгаа, Улаанбаатар. 2000

ҮСГ, Ажиллах хүчний судалгааны үндсэн тайлан, Улаанбаатар. 2004

ҮСГ, АХБ, ДБ. Монгол Улс оролцооны аргаар ядуурлын байдалд дүн шинжилгээ хийх нь судалгаа, Улаанбаатар. 2005

ҮСГ, Дэлхийн Банк, НҮБХХ, Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний түүвэр судалгаа, Улаанбаатар. 2004

ҮСГ, Монгол Улсын Статистикийн эмхтгэл 2006, Улаанбаатар. 2007

ҮСГ, Монгол Улсын Статистикийн эмхтгэл-2005, Улаанбаатар. 2006

ҮСГ, НҮБ-ын Хүүхдийн сан, Хүүхэд хөгжил судалгаа, Улаанбаатар. 2006

ҮСГ, НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн Хөгжлийн сан, Монголын хөдөө дэх жендерийн дүр зураг, Бодлогод тусгах тоо баримт ба мэдээллүүд, Улаанбаатар. 2003

ҮСГ, Улаанбаатар хотын тооллогын дүн, Хүн ам, орон сууцны 2000 оны улсын тооллого, Улаанбаатар. 2002

ҮСГ, Хүн ам, орон сууцны тооллого, Улаанбаатар. 1989

ҮСГ, Хүн ам, орон сууцны тооллого, Улаанбаатар. 2004

УТБА, Ардчилал: засаглал ба хөгжил, Азийн барометр олон улсын судалгааны дүн Улаанбаатар. 2006

ХХААБ, Дэлхийн Хүнсний дээд хэмжээний уулзалт, Мянганы хөгжлийн зорилтууд, Монголын Нийгэм эдийн засгийн статистик үзүүлэлт ба дүн шинжилгээний үйлчилгээ: хүнсний хомсдлыг бууруулах ажлын хяналт шинжилгээ үнэлгээ, ХХААБ. 2004, 2006

ХТҮТ, Гэр бүл, эцэг эхийн хараа хяналтаас гарсан хүүхдийн нийгэмшилт"-ийн судалгаа, Улаанбаатар. 2006. 5, 7 дахь тал.

ХТҮТ, Гэр бүл, эцэг эхийн хараа хяналтаас гарсан хүүхдийн нийгэмшилтийн судалгаа, Улаанбаатар. 2006, 3 сар

ХХААБ, НҮБХС ба НҮБХХ, Монгол дахь хүнсний аюулгүй байдлыг хамтран дүгнэсэн, шинжээчдын багийн тайлан, Улаанбаатар. 2006

ХХААЯ, ХХААЯ-ны 2006 оны жилийн тайлан, Улаанбаатар. 2007

ХХААЯ, ЭМЯ, НЭМХ, ҮМХГ, Хүнсний бохирдлын түвшин судалгааны тайлан, Улаанбаатар. 2006

ХЭҮК, Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын тухай илтгэл, Улаанбаатар. 2002

ХЭҮК, Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний тухай илтгэл, Улаанбаатар. 2006

ХЭҮК, Сонгох ба сонгогдох эрхийн төлөв байдал: мониторингийн судалгааны тайлан, Улаанбаатар. 2005

ХЭҮК, Хууль зөрчсөн хүүхдийн асуудал Монголд, Улаанбаатар. 2004

ХЭҮК, Хүүхэд гэмт хэрэгт холбогдож буй шалтгаан, насанд хүрээгүй хүмүүсийн гэмт явдлын шалтгаан нөхцлийг судалсан судалгааны тайлан, Улаанбаатар. 2004

ХЭҮТ, ЗХЖТ, Гэр бүл дэх хүчирхийлэл - Цагдаагийн ажилтны санаа бодол судалгаа, Улаанбаатар. 2004

ХЭҮТ, ХЭҮТ-ийн тур хамгаалах байрны үйлчилгээний мэдээллийн сан, Улаанбаатар. 2004

ХЭҮХ, Хүний эрхийн олон Улсын гэрээний хэрэгжилтийн талаархи Монгол Улсын ээлжит илтгэлүүд, НҮБ-ын холбогдох хороодын хуралдааны тэмдэглэл, зөвлөмжүүдийн эмхтгэл, Улаанбаатар. 2004

Ц.Баярсайхан, Шилжилт хөдөлгөөнөөс нийгмийн салбарт гарч буй хүндэрэл, бэрхшээл, шийдвэрлэгдэх бодлогын чиглэл. Хүн амын шилжих хөдөлгөөний асуудлаарх үндэсний дээд хэмжээний уулзалт. УИХ-ын НББСШУБХ, Хүн амын хөгжлийн асуудлаарх Азийн Парламентчдын форум, НҮБ-ын Хүн амын сан, Улаанбаатар хот. Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын урсгал архивын мэдээ, 2005, 1 сар

Ц.Нямдорж, Хүн амын шилжилт хөдөлгөөний эрх зүйн орчны нөлөөллийн байдал, түүнийг боловсронгуй болгох арга зам. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөний асуудлаарх үндэсний дээд хэмжээний уулзалт. УИХ-ын Нийгмийн бодлgyн байнгын хороо, Хүн амын хөгжлийн асуудлаарх Азийн Парламентчдын форум, НҮБ-ын Хүн амын сан, Улаанбаатар. 2005

ЭМХҮТ, Эрүүл мэндийн үзүүлэлт - 2006, Улаанбаатар. 2006

ЭМЯ, MAYA, Монголын АҮ-ны тулгамдсан асуудлууд, Улаанбаатар. 2005

Freedom in the World 2006: Country Subscores. www.freedomhouse.org

http://info.worldbank.org/governance/kkz2005/country_report.asp?countryid=147

<http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Data.aspx>

Reporters Without Borders. Reporters sans frontières - Annual Worldwide Press Freedom Index-2005, 2006. www.rsf.org

Transparency International. Corruption Perceptions Index. 2005, 2006. www.transparency.org

